

จิตวิทยาชาวนาในสี่สิบสอง (Peasant Psychology in Twelve Months Festivals)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขนบพร วงศ์กาฬสินธุ์
(Asst. Prof. Dr. Kanopporn Wongkalasin)

จิตวิทยาชาวนาในฮีตสิบสอง

(Peasant Psychology in Twelve Months Festivals)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขนบพร วงศ์กาฬสินธุ์

(Asst. Prof. Dr. Kanopporn Wongkalasin)

ISBN : 978-616-593-439-8

พิสูจน์อักษร : มธุรพจน์ บุตรไวยวุฒิ

ออกแบบและจัดรูปเล่ม : @fastbookthai

วาดภาพปกและออกแบบ : ฉันทนา คำนาค

พิมพ์ครั้งแรก : มิถุนายน 2565

จำนวนพิมพ์ : 200 เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ขนบพร วงศ์กาฬสินธุ์.

จิตวิทยาชาวนาในฮีตสิบสอง = Peasant Psychology in Twelve Months Festivals.-- กรุงเทพฯ : จรัสสินทวงศ์การพิมพ์, 2565.

164 หน้า.

1. จิตวิทยา. 2. จิตใต้สำนึก. 3. ชาวนา -- ไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ).
4. ไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) -- ความเป็นอยู่และประเพณี.
- I. ฉันทนา คำนาค, ผู้วาดภาพประกอบ. II. ชื่อเรื่อง.

150

ISBN 978-616-593-439-8

พิมพ์ที่ : บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด

219 ซอยเพชรเกษม102/2 แขวงบางแคเหนือ เขตบางแค กรุงเทพฯ 10160

โทรศัพท์ 02-809-2281-3 โทรสาร 02-809-2284

www.fast-books.com, e-mail : fastbookthai@gmail.com

ราคา : 200 บาท

บทคัดย่อ

ฮิตสิบสองของชาวลาวสืบปฏิบัติมาไม่ขาดสาย เป็นจารีตที่บันทึกโดยการปฏิบัติของชาวนามายาวนาน ในประเพณีทั้งสิบสองเดือนนี้มีทั้งจารีตเดิมของชาติพันธุ์ซึ่งถือเป็นศาสนาดั้งเดิม และศาสนาเป็นทางการ คือ ศาสนาพุทธ บางงานบุญเป็นงานที่แสดงถึงการสักการะบูชาแรกเริ่มของกลุ่ม เช่น บุญเดือนเจ็ด ไห้เจ้าปู่ บางงานบุญผสมผสานระหว่างศาสนาเดิมกับศาสนาใหม่ เช่น งานบุญบั้งไฟ บุญข้าวประดับดิน และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธโดยตรง เช่น บุญเพรส บุญเข้าพรรษา และบุญออกพรรษา กล่าวได้ว่า งานบุญฮิตสิบสองนี้เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับจิตใจโดยตรง เป็นเรื่องราวของจิตใจร่วมและรวมกัน การศึกษานี้ได้นำแนวคิดจิตวิเคราะหฺ์ของ Carl Gustav Jung เพื่ออธิบายรายละเอียดที่ปรากฏตามลักษณะของจิตใต้สำนึกร่วม โดยทำการศึกษางานบุญฮิตสิบสองในจังหวัดสกลนครและนครพนมทั้งการสังเกต สอบถามและจากเอกสาร

การศึกษาแสดงให้เห็นถึงจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มคนที่ประกอบงานฮิตสิบสองของชาวลาวอีสาน จิตใต้สำนึกร่วมนั้นคือ ต้นแบบ วีระบุรุษในตำนาน ตัวตน มันทาล่า อนิมา อนิมัส ด้านมืด การใช้พลังงาน หน้าที่ สัญลักษณ์ นอกจากจะทำให้เข้าใจชนชาติหรือกลุ่มคนนั้นได้อย่างแท้จริงลึกซึ้งแล้ว ยังสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในหลายๆ ด้าน เช่น การศึกษาชาติพันธุ์ สังคมวัฒนธรรม การตลาด การเมืองการปกครอง ฯลฯ เพราะจิตใต้สำนึกร่วมเกี่ยวเนื่องมาจากศาสนาซึ่งฝังแน่นและศรัทธาปฏิบัติมาจากส่วนลึกของกลุ่มคนเผ่าพันธุ์นั้น

คำสำคัญ: จิตวิทยา จิตใต้สำนึกร่วม ฮิตสิบสอง ชาวนา ชาวลาวอีสาน

Abstract

Heed Sibsong or Twelve Months Festivals was continued practicing since history. It is the custom that record by peasants practicing. It is mixed between primitive belief and modern or formal religion as Buddhism. Some months festivals are related directly to the old religion as Grand Father Worship in 7th month. Some of ceremonies are interaction between old and new religion such like Rocket festival, Rice for Ancestors and Buddhist ceremonies such as Buddha Last Birth festival, Buddhist Lent Day, and End of Buddhist Lent Day. It can be said that Heed Sibsong is the festival which directly linked to people mind: togetherness and collective mind. Carl Gustav Jung' s collective unconscious was analyzed in Heed Sibsong Festival at Sakon Nakhon and Nakhon Phanom Provinces.

This study was shown the collective unconscious in worship process in Heed Sibsong which is the custom of Laos in Northeastern Thailand. Archetype, hero myth, Self, mandala, anima, animus, shadow, the use of energy, function, symbol were explained. The study can be useful for other disciplines include socio - cultural studies, ethnographic, political science, marketing and others. The collective unconscious is related with religion which is still deep root and practice by faith of the race.

Keywords: Psychology, Collective Unconscious, Heed Sibsong Festival, Peasant, Laos Isan, Twelve Months Festivals

คำนำ

เนื้อหาในหนังสือนี้กล่าวถึงกิจกรรมของชุมชนในงานบุญฮีตสิบสอง ในช่วงเวลา พ.ศ. 2550 – 2552 ตามระยะเวลาที่ได้รับ ทุนเพิ่มขีดความสามารถ ด้านการวิจัยของอาจารย์รุ่งกลางในสถาบันอุดมศึกษา ปีงบประมาณ 2550 โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และสำนักงานคณะกรรมการ การอุดมศึกษา จากโครงการวิจัยเรื่องจิตวิทยาชาวนา: พฤติกรรมและ จิตวิเคราะห์จากงานฮีตสิบสอง จังหวัดสกลนคร-นครพนม อนึ่งงานบุญ ฮีตสิบสองในปัจจุบันก็ยังคงปฏิบัติอยู่ ทั้งยังสำคัญและได้รับการอุปถัมภ์ จากชุมชนมากขึ้น

จากงานวิจัยนี้ได้นำมาปรับจัดทำเป็นหนังสือ เรื่องจิตวิทยาชาวนาในงาน ฮีตสิบสอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ว่าด้วย การนำแนวคิดจิตใต้สำนึกมาร่วมในด้านต่างๆ โดย Carl Gustav Jung มาทำความเข้าใจรายละเอียดความหมายในกิจกรรม งานบุญประเพณีนี้รวมไปถึง ความเชื่อหรือบางประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ท้องถิ่นในแถบภาคอีสาน จังหวัดสกลนครและนครพนม

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาที่กรุณาให้โอกาสและทุนในการศึกษานี้

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศาสตราจารย์สุวิทย์ ธีรศาศวัต อาจารย์พรพิไล เลิศวิชา ผู้ให้คุณค่ากับการศึกษานี้แต่แรกเริ่ม ขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งและน้อมระลึกอยู่เสมอ

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์

6 มิถุนายน 2565

สารบัญ

บทคัดย่อ

Abstract

คำนำ

บทนำ 9

แนวคิดจิตใต้สำนึกร่วม 23

จิตวิทยาในงานฮีตสิบสอง 48

 ต้นแบบ 48

 วีระบุรุษในตำนาน 73

 ตัวตน 86

 มันดาล่า 93

 อนิมา และอนิมัส 109

 ด้านมืด 117

 หน้ากาก 120

 การพัฒนาบุคลิกภาพ 123

 พลวัตของจิตใจ 130

 การใช้พลังงาน 139

 หน้าที่ 140

 สัญลักษณ์ 146

บทสรุป 153

บรรณานุกรม 157

ดัชนีคำ 161

บทนำ

สำหรับคนไทย การทำนาไม่ใช่เป็นเพียงอาชีพ ตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นจนสุดท้ายเก็บเกี่ยวเข้ายุ้งซึ่งล้วนเป็นวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของชาวนาก็มิได้เป็นเพียงการทำนา แต่เป็นวิถีแห่งชีวิต ซึ่งรวมถึง งานประเพณี การกิน ความเป็นอยู่ บ้านเรือนที่อาศัย นอกจากการทำนาเพื่อเลี้ยงตน ครอบครัว รวมถึงคนอื่นๆ แล้ว ยังเป็นตัวตนคนไทยแต่โบราณมา แต่ละภาคก็มีเอกลักษณ์และรายละเอียดวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มีเอกลักษณ์ของตน ดังเช่น ชาวนาภาคเหนือมีลักษณะสำคัญในการรวมกลุ่มกันในการจัดการน้ำ การทำฝายซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งในการทำนาของชาวนาในภาคเหนือ ภาคกลางนั้นเคยมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับการทำนาหลายประการ การร้องเพลงเกี่ยวข้าว การลงแขก การไหว้แม่โพสพ ฯลฯ ถึงแม้ปัจจุบันนี้จะไม่มีการละเล่นในช่วงการทำนาแล้ว และมีการใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยในกระบวนการทำนามากมายและทันสมัย แต่ยังคงมีการบูชาแม่โพสพในช่วงข้าวตั้งท้องและก่อนการนวดข้าว พิธีกรรมเหล่านี้ได้วนกลับมามีความสำคัญอีกครั้ง

สำหรับภาคอีสาน สิ่งที่เปรียบเสมือนเครื่องร้อยวิถีชีวิต จิตใจ คนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกันคือ งานบุญประเพณีซึ่งเรียกว่า ฮีตสิบสองหรือจารีตทั้งสิบสองเดือน งานบุญที่มีขึ้นทุกเดือน เป็นประเพณีโบราณที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ยังเป็น อาณาจักรล้านช้าง ดังข้อความที่มีในหนังสือบูรณฉบับที่ได้มาจากนครหลวงพระบางกล่าวว่า (สุนด์ โพธิสาน และหนูไซ พุมมะจัน, 2543) “ฮีตสิบสองแต่โบราณ เจ้าวัดสิบสองพี่น้องสั่งสอนไว้กับพระยาสมมุตราชมาแต่ก่อนยังไม่ทันมีศาสนา พระพุทธเจ้าเป็นท้าวพระยาเสวยราชสมบัติบ้านเมืองให้ปฏิบัติตามฮีตสิบสองให้ขาด บ้านเมืองจึงจะมีคุณธรรมเจริญรุ่งเรือง จากนั้นจึงเห็นว่าจารีตสิบสองได้ถูกกำหนดขึ้นในสังคมมาแล้ว ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะไม่ทันมีบทบาทในหมู่คนลาว” พระเจ้าฟ้าจุ่มนำเอาพุทธศาสนาเผยแพร่ในอาณาจักรลาวล้านช้างได้ระบุงานฮีตสิบสองซึ่งเป็นแบบฉบับเดิม ก่อนที่จะมีฉบับปรับปรุงใหม่ในสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชดังนี้

เดือนเจียง	ให้เลี้ยงผีฟ้า ผีแถน
เดือนยี่	ทำบุญคูณข้าว
เดือนสาม	ทำบุญข้าวจี
เดือนสี่	หาดอกไม้มาตาก หาเครื่องสักการะบูชา
เดือนห้า	ทำบุญสงฆ์น้ำพระเจ้าทุกวัด
เดือนหก	สงฆ์น้ำพระเจ้าฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้
เดือนเจ็ด	บูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง และนอกเมือง
เดือนแปด	ทำบุญเข้าวัดสา
เดือนเก้า	ทำบุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	ทำบุญข้าวสลาก
เดือนสิบเอ็ด	ทำบุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	ทำบุญช่วงเรือและบูชาพระธาตุศรีธรรมหายโส

และมีการปรับปรุงอีตสิบสองครั้งใหญ่ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรม
มิกราช ช่วงศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองใน
อาณาจักรลาวล้านช้าง

เดือนเจียง	พระสงฆ์เจ้าเข้ากรรม
เดือนยี่	ทำบุญคูณข้าว
เดือนสาม	ทำบุญข้าวจี บุญมาฆบูชา
เดือนสี่	ทำบุญพระเวส
เดือนห้า	ทำบุญสงฆ์น้ำพระ
เดือนหก	ทำบุญบั้งไฟ บุญวิสาขบูชา
เดือนเจ็ด	ทำบุญเลี้ยงผีอารักษ์หลักเมือง
เดือนแปด	ทำบุญเข้าวัดสา
เดือนเก้า	ทำบุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	ทำบุญข้าวสลาก

เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา

เดือนสิบสอง ทำบุญนมัสการพระธาตุศรีธรรมหัยโศก

งานอีตสิบสองของชาวอีสาน อาจมีชื่อเรียกบางงานบุญไม่เหมือนกัน หรือแม้กระทั่งในจังหวัดเดียวกันอาจเรียกชื่องานบุญต่างกัน โดยเฉพาะจังหวัดที่มีคนหลายเผ่าพันธุ์อยู่อาศัยร่วมกัน ดังเช่นสกลนครและนครพนมซึ่งมีกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทและปฏิบัติงานบุญอีตสิบสอง คือ ไทโย้ย ไทญ้อ ไทกะเลิง ผู้ไท ไทลาว แต่ทุกกลุ่มจะเรียกเหมือนกันโดยระบุเดือน เช่น บุญเดือนสาม บุญเดือนเก้า บุญเดือนอ้าย บุญเดือนยี่ เป็นต้น และงานบุญอีตสิบสองมีดังนี้

เดือนอ้าย	บุญเข้ากรรม
เดือนยี่	บุญกองข้าว (บุญปะทายข้าวเปลือก บุญกุ่มข้าว บุญคุณลาน)
เดือนสาม	บุญข้าวจี
เดือนสี่	บุญเผาเส
เดือนห้า	บุญสงกรานต์
เดือนหก	บุญบังไฟ
เดือนเจ็ด	บุญเลี้ยงเจ้าปู่
เดือนแปด	บุญเข้าพรรษา
เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	บุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน

อีตสิบสองครองปู่ถือมาไม่เคยขาด ไม่ปล่อยวาง ให้ลูกหลานจงอย่าเป็นผู้ลืมชาติ ประมาทคุณ เป็นคำแต่เก่าก่อนพ่อแม่สอนมา งานบุญอีตสิบสองหรืองานประเพณีทั้งสิบสองเดือนของคนอีสาน และมักพูดคล้องจองกันว่า

อีตสิบสองคองสิบสี่ คองสิบสี่คือการถือครองแนวปฏิบัติ 14 ประการ ผญา มีมากมายหลายบท ทั้งที่มีการเขียนบันทึกไว้และพูดกันทั่วไปยังไม่ได้บันทึก อีตสิบสองนี้เป็นเส้นเลือดของชุมชน เมื่อคนในหมู่บ้านปฏิบัติร่วมกัน สิ่งที่ แสดงออกผ่านพฤติกรรมนั้นเป็นจิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึกร่วมจะทำงานได้ดีเมื่อมีพิธีกรรมทางศาสนา ฮีตทั้งสิบสองเดือนนี้ล้วนมีศาสนาเป็นหัวใจสำคัญ ในการประกอบพิธีกรรม งานฮีตและทั้งหมดที่จะกล่าวถึงนี้คือจิตใต้สำนึกร่วม ของชุมชนคนอีสานแถบจังหวัดสกลนครและนครพนม ซึ่งมีการทำนาเป็นวิถีชีวิต ดำเนินมาแต่ดั้งเดิม ข้าวที่มิกินไม่ขาดแคลน ความสำคัญของชาวนาจึงมีนิยาม ความหมายไม่สำคัญนัก ทั้งคุณค่าของคนและราคาของข้าว ชาวนาที่ทำนาได้ ตามฤดูกาลหรือปีละสองครั้งก็ตาม ทำให้ต้องแยกย้ายไปทำงานต่างถิ่น

แต่เดิมงานบุญประเพณีอีตสิบสองจัดทำกันเรียบง่ายตามกำลังทรัพยากร ของชุมชน แสดงความร่ำรวยด้านจิตใจที่กลุ่มคนเล็กๆ กลุ่มหนึ่งทำให้กับบ้าน เกิดของพวกเขา และไม่ได้ทำเพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในหมู่บ้าน แต่ทุกคนช่วยกัน ร่วมกันจัดงานบุญบ้านของตนจนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจุบันคนใน ชุมชนทำงานอื่นนอกเหนือจากการทำนา ทำให้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น มีการ ใช้จ่ายในการจัดงานบุญในหมู่บ้านตนเอง อีกทั้งได้รับการสนับสนุนจากองค์กร ปกครองท้องถิ่น ทำให้หลายงานบุญมีความพร้อมพรั่งมากขึ้น แต่ทั้งหมดแสดง ถึงจิตใจอันเดียวกันของหมู่บ้าน

บุญเดือนอ้าย บุญเข้ากรรม

เป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่แต่ไม่เอิกเกริกเพราะเป็นการร่วมกันปฏิบัติ กรรมฐานของพระสงฆ์ (ประมาณ 10 รูปขึ้นไป) ชาวบ้านถือว่าการทำบุญ ในช่วงนี้จะได้บุญมาก ทั้งการบวชเนกขัมมะและการมาทำบุญตักบาตร ชาวบ้านร่วมบริจาคข้าวสาร ผลไม้ ผัก ฯลฯ มารวมไว้ในครัว ช่วยกันจัดเตรียม สถานที่ เป็นเจ้าภาพอาหารและน้ำปานะในแต่ละวัน

การปฏิบัติกรรมฐานจะอยู่ในที่โล่งหรือสวนป่าของวัดโดยแบ่งเป็นส่วน คือ ส่วนพระกับฆราวาส ทุกคนจะมีกลดของตนเอง บางครั้งแม้ฝนตกก็ต้องปฏิบัติ ภาวนาในกลดนั้น ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าการได้ร่วมปฏิบัติกรรมฐานกับพระสงฆ์ ทั้งหลายที่มารวมกัน เจริญแต่ฝนเหมือนหรือร่วมกับพระผู้ปฏิบัติจะได้านิสงส์ มาก พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรมตลอด 10 วัน พระสงฆ์ที่เข้ากรรมฐานจะสวด ออกปริวาสกรรมทีละรูป ต่อหน้าคณะพระสงฆ์ ปัจจุบันนี้ไม่ได้ทำงานบุญนี้กัน ทุกหมู่บ้าน แต่จะมีการจัดงานบุญนี้ในบางหมู่บ้าน หรือจัดขึ้นทุกปีที่หมู่บ้าน ใกล้เคียงกัน

บุญเดือนยี่ บุญกองข้าว

การบริจาคข้าวเปลือกของสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้ยืมไป บริโภค ยืมไปขาย ส่วนดอกเบี้ยนั้น ให้คืนเป็นข้าวในปีถัดไป ซึ่งจะคืนเท่าไร นั้นแต่ละหมู่บ้านไม่เหมือนกัน แล้วแต่จะตกลงกันภายในหมู่บ้านตน และนำ บางส่วนไปขายเพื่อซ่อมแซมวัดของหมู่บ้าน ทั้งนี้จะมีคณะกรรมการที่ชาวบ้าน ร่วมกันเลือกสรร คอยดูแลเรื่องนี้โดยเฉพาะ

หมู่บ้านอยู่ติดกันก็อาจเรียกชื่อบุญนี้ต่างกัน คือ บุญกองข้าว บุญปะทาย ข้าวเปลือก เห็ดบุญข้าว ก่อนวันรวมหรือม้อโฮม (วันที่ชาวบ้านมารวมกันทำบุญ) ชาวบ้านจะแบ่งกันเป็นสาย เดินพร้อมรถกระบะเปิดดนตรีร้องรำทำเพลง ตีฆ้อง เพื่อบอกว่าขบวนมาถึงแล้ว ชาวบ้านก็จะนำข้าวเปลือกใส่กระสอบบ้าง ใส่ถังบ้าง บริจาคเข้าเป็นส่วนกลางให้หมู่บ้านของตน เสร็จแล้วทีมที่แบ่งเป็นสายจะนำ ข้าวที่ได้ไปรวมกันที่วัดหรือศาลาประชาคมนั้น ก็แล้วแต่ความตกลงของหมู่บ้าน บางหมู่บ้านใช้ศาลาประชาคมเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมงานบุญหรือประชุม บางหมู่บ้านศาลาประชาคมใกล้ร้าง เพราะงานต่างๆ ยังไปจัดรวมกันที่วัดเหมือน เดิม ชาวบ้านช่วยกันจัดสถานที่ ตั้งโต๊ะหมู่บูชา นำสายสิญจน์เวียนรอบกอง ข้าวจนถึงอาสนะของพระสงฆ์ เพื่อให้ท่านเจริญพุทธมนต์ นำข้าวมากองรวม

กันและหลายส่วนใส่กระสอบจัดเรียงเป็นระเบียบ มีตาชั่ง สมุดบัญชีผู้บริจาค ข้าวพร้อมจำนวน สมุดบัญชีผู้สมทบทุนเป็นเงิน ตอนเช้าของวันรวม ชาวบ้าน นำข้าวมารวมบริจาคและนำมาใช้หนี้ก็มี คณะกรรมการก็นำขึ้นตาชั่งเพื่อจดบันทึกน้ำหนัก ถัดจากนั้นผู้คนมารวมกันตักบาตร พระสวตมนต์เจริญพุทธมนต์ ถวายภัตตาหาร กินข้าวร่วมกัน เสร็จแล้วบายศรีสู่ขวัญข้าวและสู่ขวัญคน คณะกรรมการนำข้าวทั้งหมดไปรวมเก็บไว้ที่ยังข้าวของหมู่บ้าน บางแห่งยังข้าว อยู่ในตัวหมู่บ้าน เช่น กลางหมู่บ้าน ใกล้ลานหมู่บ้าน แต่หลายแห่งก็อยู่ในวัด ตอนเย็นมีการจัดงานเลี้ยงเล็กๆ พร้อมร่ำวง

บุญเดือนสาม บุญข้าวจี

ช่วงนี้นำข้าวขึ้นยุ้งหมดแล้ว บางบ้านผู้หญิงในบ้านสู่ขวัญแม่โพสพขึ้นยุ้ง ข้าวบ้านตนแล้ว ข้าวใหม่ที่ได้จากการเก็บเกี่ยวในปีนี้บางส่วนก็ได้สีแล้ว ข้าวใหม่นี้จึงจัดเตรียมถวายพระในงานบุญข้าวจี ช่วงเดือนสามหรือเดือนกุมภาพันธ์มี อากาศหนาวชาวบ้านนิยมจีหรือปิ้งข้าวเหนียวกินกัน เพราะความอุ่นในปิ่นข้าว หลังจีแล้วทำให้ข้าวอ่อนนุ่มและร่างกายอบอุ่นขึ้น ชาวบ้านนำข้าวสารมารวมกัน ในตอนเช้า นึ่งข้าวเหนียวป็นก้อนกลมโรยเกลือ ชุบไข่ (ไข่ขาวไข่แดงตีให้ เข้ากัน) ให้ทั่ว แล้วจีไฟให้ไข่สุกเหลืองหอม ถวายพระพร้อมอาหารอื่นๆ

บุญเดือนสี่ บุญเผาสุ

บุญใหญ่บ้านเฮา นอกจากวันงานหลักที่มีขบวนแห่พระเวสสันดรกลับ เมืองแล้ว ยังมีงานย่อยในงานบุญเผาสุที่สำคัญอีกงานหนึ่ง เริ่มด้วยตั้งแต่ตีสี่ ชาวบ้านมารวมกันเดินแห่ไปเชิญพระอุปคุตที่สระน้ำหรือหนองน้ำของหมู่บ้าน ขึ้นมาปกป้องรักษาไม่ให้สิ่งไม่ดีเข้ามาใกล้หมู่บ้าน ไม่ให้เกิดเหตุไม่ดีขึ้น จัดงานบุญนี้ หลังจากทำพิธีอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากสระน้ำแล้ว (พระอุปคุต บางหมู่บ้านเป็นพระ บางหมู่บ้านเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะเลือก

ผู้มีศีลมีธรรม ไม่กินเหล้าเมายา หรือเป็นคนดี มาเป็นพระอุปคุต ผู้แสดงเป็นพระอุปคุตลงไปอยู่ในน้ำจริงๆ แล้วชาวบ้านนำขันห้า รูปเทียนดอกไม้ไปไหว้บูชา อัญเชิญท่านขึ้นมา บางคนคอยอยู่ที่บ้านตนโดยเตรียมขันห้าของตนเพื่อไปบูชาและอัญเชิญพระอุปคุต เมื่อขบวนแห่เดินมาถึงก็เข้าร่วมด้วย เวลาไปถึงสระน้ำมีพ่อจ๋ากั้วอาราธนาอัญเชิญ) หน้าขบวนพระอุปคุตผู้ใหญ่บ้านจะยิงปืนขึ้นฟ้า ขายเป็นหมู่ตี่ฆ้องวงใหญ่ ชาวบ้านสองข้างทางเตรียมถึงหรือขันน้ำ พอต่านเดินผ่านก็ใช้รดน้ำและจุดประทัด ในเช้ามีตี่หมุ่มบ้านที่มีเพียงไฟจากเสาไฟไม่กี่ต้น เต็มไปด้วยเสียงดังของปี่น ซ้อง ประทัด พลุ เสียงยินดีของผู้คน พระสงฆ์ต้อนรับ ประพรมน้ำให้ผู้คนในขบวนแห่ที่ประจวบ พอลงห่อเล็กๆ ในบริเวณวัดที่ชาวบ้านจัดสร้างเสร็จแล้วก็อัญเชิญพระอุปคุตประจำบวรศาล โดยนำจีวร (ที่ผู้อาวุโสใส่ทับเสื้อผ้า) รองเท้า ไม้เท้า พร้อมเครื่องบูชาไว้บนห่อพระอุปคุต

ชาวบ้านในหมู่บ้านเลือกคนในหมู่บ้านมาแต่งกายเป็น พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ชาลี ชูชก พระเจ้าสัวชัย พระนางผุสดี นางสนม โดยไปจัดทำพิธีกันนในป่าของหมู่บ้าน เลือกบริเวณที่คนจะไปรวมกันและนั่งได้ ซึ่งผ้าเผวส ผืนยาวหลังอาสนะคณะสงฆ์ ทำพิธีทางศาสนาอัญเชิญพระเวสสันดรคืนเมือง มีการสวดขวัพระเวสสันดรอย่างไพเราะ ผู้คนในหมู่บ้านมาร่วมกันเชิญท่านกลับเมือง บางหมู่บ้านมีช้างม้าที่ตกแต่งสวยงามเลียนแบบของจริง แต่บางหมู่บ้านให้พระเวสสันดรนั่งช้างจริงที่ไม่ใช่ช้างประดิษฐ์ ปลดผ้าเผวสที่ขึงยกถือเดินเพื่อไปเวียนสามรอบที่อุโบสถพร้อมขบวนอัญเชิญ ตอนถือผ้าเผวสผู้คนหลังไหลทั้งวัยรุ่น ผู้ใหญ่ ชายหญิง เพื่อร่วมจับผ้าจนแทบไม่มีช่องว่าง ผู้เฒ่าผู้แก่ส่วนมากถือเครื่องบูชาหน้าขบวน แล้วขึ้นศาลาทำพิธีต่อ หลังจากนั้นก็เป็นการเล่นสวดมอลัย หมิ่นมอลัยแสนจนดึก ขบวนในงานบุญเผวสนี้จะขาดเสียงดนตรีที่เป็นท่วงทำนองอีสานโดยเฉพาะแคน พิณ โปงลาง ไม่ได้เลย ทั้งการเล่นสวดและเปิดแผ่นเสียงเสียงดังสนั่นไปทั่วทุกทิศทาง ตอนกลางคืนมีอีกทั้งมีมหรสพคบงัน (มีหนัง รำวง หมอลำซิ่ง ขายของกิน ดนตรี) ตลอดสามคืน

วันที่สองการแห่ข้าวพันก้อน ชาวบ้านรวมกันไปแห่ตอนตี 4 พร้อมเครื่องบูชา รูปพันดอก เทียนพันเล่ม ดอกไม้พันดอก ข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเล็กๆ พันก้อน แห่เวียนรอบอุโบสถสามรอบ เสร็จแล้วอาราธนาพระเทศน์ผweisและเสร็จการเทศน์ตอนตีๆ

วันที่สามแห่กัณฑ์หลอน เป็นวันเก็บกระดูกพราหมณ์ (ชูชก) ชาวบ้านตั้งกองบุญส่วนมากทำเป็นคุ่มชุมชนโดยทำคุ่มละต้น บางหมู่บ้านมีสองหมู่แห่กองบุญรอบหมู่บ้านเพื่อให้คนร่วมทำบุญ เมื่อแห่รอบหมู่บ้านเสร็จก็นำกองบุญเข้าวัด เมื่อไปถึงวัดพอดีเป็นช่วงที่พระรูปไหนกำลังเทศน์อยู่ก็ต้องถวายพระรูปนั้น พระจะทำพิธีบังสุกุลและจุดใบไม้พ้อเป็นพิธี (เผาพราหมณ์) ช่วงเย็นทำพิธีไปส่งพระอุทิศแล้วปล่อยนกปล่อยปลา

งานบุญนี้ถึงจะเป็นหมู่บ้านเล็กๆ แต่ก็ทำไ้ยิ่งใหญ่และสนุกสนาน ชาวบ้านทำงานกันเป็นทีม งานบุญนี้เป็นที่ดึงดูดโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่

บุญเดือนห้า บุญสงกรานต์

ถือน้ำหอม น้ำดอกไม้โปรตสรงธาตุ สรงน้ำพระ วันนี้เป็นวันที่ทุกคนมาพร้อมหน้าพร้อมตา ไม่ว่าจะไปทำงานหรือไปเรียน ณ ถิ่นที่ได้ก็จะกลับมาบ้าน ทุกครอบครัวเปิดเพลงร้องรำสนุกสนาน บางทีญาติพี่น้อง (ตระกูลเดียวกัน) รวมกันเป็นหนึ่งครอบครัวใหญ่ จัดงานที่ลานของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งหรือลานบ้านของกลุ่มญาติ ทำอาหารกินกันร้องเพลงฟ้อนรำ ทุกหมู่บ้านในช่วงวันสงกรานต์นี้มีความครื้นเครงมาก ทั้งเสียงคน เสียงเพลง เกมละเล่นดังทั้งหมู่บ้าน กลิ่นอาหารหอมอบอวล คนในหมู่บ้านก็ไปเยี่ยมเยียนทักทายกัน เพราะหลายคนนานๆ จะได้กลับบ้าน

นอกจากทำบุญที่วัดแล้ว อาจมีกิจกรรมอื่นๆ อีกเช่น รำวง หมอลำซึ่ง สอยดาว โดยพระจะให้ของที่ญาติโยมนำมาถวายแล้วท่านไม่สามารถใช้ได้หมด แต่งานเหล่านี้จะใช้เวลาไม่นานนักเพราะทุกคนจะอยู่บ้านตนเองมากกว่า

บุญเดือนหก บุญบั้งไฟ

งานบุญเดือนหกนี้เป็นงานที่ผู้ชายได้แสดงความสามารถของตนเต็มที่และถือว่าเป็นงานของลูกผู้ชาย มีการจัดทำบั้งไฟหรือบั้งไฟก้นหลายวันโดยแบ่งเป็น คุ่ม บางครั้งหมู่บ้านใกล้เคียงก็ร่วมช่วยงานด้วย ในระดับหมู่บ้านบั้งไฟจะมีขนาดเล็กเรียกว่าบั้งไฟวา ตอนเช้าเป็นพิธีสงฆ์ เสร็จแล้วมีขบวนแห่เล็กๆ นำบั้งไฟไป ยังจุดนัดหมายเพื่อเก็บรวมบั้งไฟจากคุ่มต่างๆ ไว้จุดในวันรุ่งขึ้น

ปัจจุบันหลายหมู่บ้านโดยเฉพาะหมู่บ้านขนาดเล็กจะไม่มีบุญนี้แล้ว เพราะเมื่อแบ่งเป็นคุ่มแล้วจำนวนคนไม่พอในการทำบั้งไฟหรือนำบั้งไฟไปยิง โดยเฉพาะชายหนุ่ม เนื่องจากไปเรียนหรือไปทำงานถิ่นอื่น แต่ได้ร่วมกับอำเภอ บ้างในนามตำบล ใช้ทุ่งนาเป็นสถานที่จุดบั้งไฟ ชาวบ้านมาร่วมลุ้นความไกลของ บั้งไฟ บางคนมาขายส้มตำ ปลาหมึกย่าง บางคนมาเป็นครอบครัวนำอาหารการ กินมานั่งชม ถ้าบั้งไฟคุ่มไหนไปไม่ไกลหรือติดไฟก็จะโดนวิ่งไล่จับโยนลงบ่อโคลน ผู้คนม่วนชื่นโฮแซว

บุญเดือนเจ็ด บุญไหว้เจ้าปู่

ตั้งแต่เช้าชาวบ้านจะพากันไปทำความสะอาดศาล ช้าง ม้า วัว ทหาร เสนาบดี นางรำ รวมถึงรูปปั้นเจ้าปู่ บุญไหว้เจ้าปู่ ไหว้มเหศักดิ์หลักเมือง ไหว้ปู่ตา การเรียกชื่อนี้แล้วแต่กลุ่มหรือเผ่า ศาลเจ้าปู่ตั้งอยู่ในป่าเจ้าปู่ จะไม่ตั้งอยู่ในวัด ยกเว้นบางหมู่บ้านที่มีวัดมาสร้างขึ้นภายหลัง แต่ก็เห็นน้อยมาก แต่ก่อนชาวบ้าน จะนำไก่หรือหมูไปฆ่าในบริเวณป่าใกล้ศาลเจ้าปู่ เดิมนี่ก็ยังมีการทำเช่นนี้อยู่บ้าง ชาวบ้านจะตกลงกันให้คุ่มใดคุ่มหนึ่งเป็นผู้เตรียมอาหารสำหรับถวายเจ้าปู่และ

เลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน แล้วแต่คัมภีร์ว่าตกลงจะฆ่าไก่ หมู วัว เพื่อเป็นของบูชา แล้วผู้ชายทั้งคัมภีร์จะมาช่วยกันทำอาหารและยกไปที่ศาลเจ้าปู่ หลังจากทำพิธีเสร็จก็ล้อมวงกินข้าววงเล็กบ้างใหญ่บ้าง แต่บางหมู่บ้านทุกคนล้อมวงกินด้วยกันเพียงแต่แบ่งหญิงชาย งานบุญนี้เป็นงานสำคัญมากของชุมชน คนในชุมชนจะไม่ขาดงานนี้เลย ถึงแม้ไม่สบายก็ต้องฝากเครื่องไปบูชาเจ้าปู่ ชาวบ้านทำพิธีกรรมไหว้เจ้าปู่โดยมีพ่อจ้าวเป็นผู้กล่าวหรือสื่อสาร สถานที่เล็กๆ แห่งนี้แสดงให้เห็นตัวตนและจิตใจของชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง ปัจจัยใดก็ตามที่เป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องแยกหมู่บ้านออกไป แต่สิ่งที่จะไม่ยอมแบ่งแยกเลยคือเจ้าปู่หรือศาลเจ้าปู่ วัดยังสร้างใหม่ได้ แต่ศาลเจ้าปู่จะแบ่งแยกนั้นเป็นเรื่องยาก

งานบุญนี้เป็นบุญดั้งเดิมที่สุดของคนอีสาน ถึงจะรับพระพุทธศาสนาและเคร่งครัดในพระศาสนาแค่ไหน แต่ความเคร่งครัดในการไหว้บรรพบุรุษก็ไม่อ่อนแอลงแม้แต่น้อย

บุญเดือนแปด บุญเข้าพรรษา

ชาวบ้านมาทำบุญตักบาตรกันแต่เช้า พร้อมนำผ้าอาบน้ำฝนและเทียนที่หล่อเองมาถวาย ชาวบ้านจัดขบวนแห่เทียนพรรษา องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนที่ตั้งอยู่ในชุมชนจะร่วมจัดแต่งขบวนแห่เทียนพรรษาเข้าวัดด้วยเช่นกัน ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นก็มารวมกันจัดทำอาหาร น้ำ มาบริการผู้ถวายเทียน ตลอดระยะเวลาสามเดือนชาวบ้านจะได้เดินทางไปยังวัดของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบในจังหวัดใกล้เคียง โดยพระภิกษุในวัดของหมู่บ้านจะเป็นผู้นำพาไปเรียกกันว่า ไปคารวะ โดยชุมชนจะจัดเตรียมรถให้

บุญเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน

ตั้งแต่เข้ามีด ชาวบ้านจะนำห่ออาหารเช่น ข้าวเหนียว ปลาปิ้ง ไก่ทอด ผลไม้ อ้อย ใส่ในใบตองกลัดหั่วท้าย และกอกยา (บุหรี่ปั่นด้วยกระดาษแบบพื้นเอง) เขียนหมาก หมากม้วนเป็นคำใส่ใบตองกลัดเช่นกัน ไปแขวน เสียบไว้บนกิ่งไม้ หรือวางไว้กับพื้นดินเพื่อให้เปรตได้มากิน ก่อนนำอาหารไปให้เปรตบางคนต้องบอกก่อน บางหมู่บ้านมีคนแต่งเป็นเปรตป็นป้ายตามต้นไม้คอยแย่งชิงอาหาร ส่งเสียงร้อง เสร็จแล้วจุดเทียนที่หน้าธาตุเก็บอัฐิญาติของตนเผ่ห่ออาหารออก จุดธูปแล้วเรียกผีหรือวิญญาณของญาติมากินอาหารเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้ต้องทำก่อนฟ้าสาง เมื่อฟ้ามีแสงอาทิตย์แล้วดวงวิญญาณจะออกมาไม่ได้ ช่วงเช้าไปทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหาร กรวดน้ำ บางคนก็เตรียมข้าวของมาเพื่อให้พระสวดอุทิศให้ญาติตนเอง เป็นวันที่ท่าน (ยมทูตหรือผู้ดูแลดวงวิญญาณ) ปลอ่ยดวงวิญญาณให้ออกมาสู่โลกมนุษย์

บุญเดือนสิบ บุญข้าวสาก

มีลักษณะคล้ายกับบุญข้าวประดับดิน แต่จะมีพิเศษที่ทำข้าวกระยาสารทถวายพระ บางแห่งก็เป็นข้าวเม่าคลุกน้ำตาลและมะพร้าว ชาวบ้านแต่ละหลังจัดเตรียมห่ออาหารคาวหวาน บางหมู่บ้านใส่ใบตองทั้งหมู่บ้าน บางแห่งใส่ใบตองบ้างใส่ถุงพลาสติกบ้าง แล้วจัดเป็นตะกร้าของตน พร้อมทั้งเขียนชื่อญาติที่จะอุทิศส่วนกุศลหรือนำอาหารเหล่านี้ไปให้ นำไปวางรวมกันโยงสายสิญจน์เพื่อให้พระสวดบังสุกุล หลังทำพิธี ทุกคนไปยังหน้าธาตุของญาติพี่น้องหรือสามีภรรยาที่ล่วงลับ แล้วเผ่ห่ออาหาร น้ำ (อาจเป็นน้ำอวดลม เครื่องดื่มชูกำลัง) ห่อคำหมาก กอกยา แล้วจุดธูปเชิญวิญญาณมากิน บางคนมาเป็นครอบครัวนั่งล้อมวงกินอาหารร่วมกันหน้าธาตุญาติของตน พุดคุยสนุกสนาน ทักทายคนเป็นและคนตาย

ที่อยู่ข้างๆ บางครอบครัวแม่มาทำบุญนี้ทุกปี แต่ปีนี้ลูกสาวมาแทนเพราะต้องไปเผื่ออาหารหน้าธาตุแม่ วันนี้ถือเป็นวันที่วิญญานจะต้องกลับไปสู่โลกของตน

บุญเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา

ชาวบ้านจุดเทียน ประทีป หน้าบ้านตน บางหมู่บ้านมีมหรสพในวันนี้ด้วย มีการจุดประทัดและพลุอย่างสวยงาม ตอนเช้าไปทำบุญที่วัด รับศีล เสมือนเป็นวันเริ่มต้นใหม่ของชาวบ้าน ตอนกลางคืนแต่งตัวสวยงามไปรวมกันที่วัดเพื่อเวียนเทียนและฟังพระเทศน์ อีกด้านหนึ่ง ตอนเย็นวันออกพรรษาในบางหมู่บ้านเจียบมากเหมือนไม่เห็นผู้คน เพราะไปรวมตัวกันที่วัด และบางวัดจะมีความครื้นเครงเป็นพิเศษเพราะชาวบ้านไปช่วยกันทำข้าวยาकुถวายพระ

บุญเดือนสิบสอง บุญกฐิน

ตลอดถนนเข้าหมู่บ้านจะประดับด้วยธงศาสนา (สีเหลืองตรงกลางเป็นธรรมจักร) และธงชาติคู่กัน บางช่วงเป็นธงขนาดใหญ่ บางช่วงเป็นธงเล็ก ถนนก็ทำให้สะอาดมากกว่าปกติ บ้านที่อยู่ตามริมถนนทำบริเวณบ้านให้สะอาดสวยงาม รวมทั้งประดับ จัดสถานที่ภายในบริเวณวัด ศาลาวัด อุโบสถ ให้สวยงามเรียบร้อย ประกอบด้วย ธงกฐิน ต้นกล้วย ต้นอ้อย ทะลายมะพร้าว ก่อนวันกฐินชาวบ้านจะไปรวมกันที่วัดเพื่อจัดเตรียมเครื่องบูชาเช่น ชันหมากเบ็ง (พานดอกไม้ธูปเทียนทำด้วยใบตอง) เตรียมอาหารการกินสำหรับผู้มาร่วมงาน ตั้งโต๊ะรับกองกฐินพร้อมการประกาศรายนามผู้ร่วมทำบุญ เตรียมลำโพงเครื่องเล่นดนตรี ฯลฯ กองกฐินมีทั้งของหมู่บ้าน ของคุ้ม และส่วนตัว (โดยบอกหรือเผ่บุญกับเพื่อนในหมู่บ้านอื่นหรือที่ทำงานเดียวกัน) หน่วยงานเอกชนหรือราชการที่อยู่ในพื้นที่หรือใกล้เคียงหมู่บ้านก็จะร่วมจัดกองกฐินเพื่อมาร่วมถวายด้วย เช่น กฐิน อบต. กฐินประปา

ในวันแห่กฐิน ชาวบ้านแต่งตัวสวยงามเรียบร้อยตั้งแต่เด็กถึงคนชราหลายคนแต่งตัวด้วยชุดขาว มีคนทำหน้าที่กวาดถนนทั้งด้านซ้ายและขวานำหน้าขบวน ตามด้วยตีฆ้องวงใหญ่ พระพุทธรูป ธงกฐิน ผ้ากฐิน สบง จีวร เทียน กองกฐิน ใครต้องการจะทำบุญด้วยสิ่งใดก็ถือหรือแบกสิ่งนั้นไปพร้อมขบวน เช่น เสื้อสาต หมอน เครื่องถ้วย พัดลม ไม้กวาด มะละกอ ส้มโอ หลอดไฟ ดอกไม้ประดิษฐ์ ฯลฯ ขณะเดินก็ตีฆ้องวงไปด้วย เมื่อถึงหน้าประตูทางเข้าวัด พระท่านจะยืนรอรับแล้วพรมน้ำมนต์ให้ขบวนกฐินที่กำลังเดินเข้าวัด ขอยกตัวอย่างหมู่บ้าน เมื่อขบวนแห่เดินถึงประตูวัด ผู้คุมเครื่องเสียงเปิดเพลงด้วยแรงแห่งรักทันที เนื้อเพลงนี้บ่งบอกถึงวิถีชีวิตและจิตใจของคนอีสานอย่างแท้จริง ชาวบ้านแห่รอบอุโบสถหรือศาลาวัดสามรอบ เสร็จแล้วนำสิ่งต่างๆ เหล่านี้ขึ้นศาลาทำพิธีทางศาสนาและฟังพระเทศน์ หมู่บ้านบางแห่งมีกองกฐินจากต่างจังหวัดมาถวาย แต่ถึงอย่างไรก็ยังทำกองกฐินของตนอยู่

แนวคิดจิตใต้สำนึกร่วม

จิตใจเป็นส่วนภายในที่ลึกกลับที่สุดของชีวิต จิตใจมีโครงสร้างและรูปแบบเฉพาะเช่นเดียวกับอวัยวะอื่นๆ สิ่งใดๆ ล้วนเกิดจากใจหรือมีจิตใจเป็นฐานในการคิดและการกระทำ ทุกศาสตร์ล้วนก่อรูปมาจากจิตใจ ความรู้ทุกอย่างมีรากฐานมาจากภายในจิตใจ รูปธรรมปรากฏมิใช่เกณฑ์ความจริงประการเดียว แต่ยังมีจิตใจซึ่งไม่สามารถอธิบาย พิสูจน์ หรือเปรียบเทียบได้กับรูปธรรมกายภาพนั้น ภายในจิตใจมีการแยกชั้นส่วนเป็นโครงสร้างซึ่งไม่ได้ปรากฏเป็นรูปร่างประกอบชัดเจนดังเช่นโครงสร้างอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย โครงสร้างสรีระร่างกายเข้าไปศึกษาได้ตามลักษณะที่ปรากฏแจ่มชัดอยู่ แต่โครงสร้างของจิตใต้นั้นจะไม่แสดงออกมาภายนอก และไม่ได้จำแนกโครงสร้างทางรูปธรรมชัดเจน เช่นเดียวกับการรักษาโรคทางกาย สามารถส่องเข้าไปรักษาอวัยวะข้างในตามรูปลักษณะโครงสร้างส่วนประกอบของร่างกายได้ แต่การรักษาอาการทางใจจะต้องดึงออกจากข้างในเพื่อทำการรักษา และสังเกตจากสิ่งภายนอกที่แสดงออกมาเพื่อสืบค้นทวนกลับไปยังภายใน อธิบายถึงลักษณะองค์ประกอบของจิตใจ ตามแนวคิดของ Jung โครงสร้างของจิตใจแบ่งออกเป็น 3 ส่วน จิตสำนึก (conscious mind) จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล (personal unconscious) และจิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious)

1. จิตสำนึกหรือเรียกอีกชื่อว่า อีโก้ (ego หรือ ego-consciousness)
เกิดจากความรับรู้ตัวในการรับรู้ ความจำ ความคิด และความรู้สึก อีโก้ เปรียบเสมือนสติที่จะนำพาสิ่งที่กำลังทำ (รับรู้ คิด จำ รู้สึก) ให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง อีโก้จึงเป็นจุดศูนย์กลางของจิตสำนึก แต่จิตใจไม่ได้ประกอบเพียงจิตสำนึกอันเกิดจากประสาทสัมผัสที่รับรู้ภายนอกเท่านั้น จิตสำนึกเป็นผลผลิตของการรับรู้ซึ่งเป็นโลกภายนอก ยังมีอีกโลกที่อยู่เบื้องหลังโลกจิตสำนึกนี้

2. จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล (personal unconscious) จิตใต้สำนึกส่วนนี้ครั้งหนึ่งเคยอยู่ในส่วนที่เป็นจิตสำนึกมาก่อน แต่อาจถูกกดไว้ แทนที่ด้วยสิ่งอื่น หลงลืมไป ไม่ใส่ใจ หรือสิ่งนั้นไม่มีพลังพอที่จะเข้าถึงจิตสำนึกได้ จิตใต้สำนึกส่วนบุคคลมีปม (complex) เป็นแก่นสำคัญ คนหนึ่งอาจมีหลายปม ทั้งนี้ปมไม่จำเป็นต้องมีความหมายในด้านลบ ปมเป็นกลุ่มของความรู้สึกที่ประกอบไปด้วยความนึกคิด (ideas) ความคิด (thoughts) และสัญลักษณ์ (images) ทั้งสามองค์ประกอบนี้เมื่อรวมกันเป็นกลุ่มแล้วจะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับต้นแบบ (archetype) ซึ่งเป็นส่วนประกอบหนึ่งของจิตใต้สำนึกร่วมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นจิตใต้สำนึกร่วม สิ่งที่ไม่ได้คิดหรือการกระทำในปัจจุบันขณะ ทุกสิ่งที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นจิตสำนึกแต่ได้ลืมนั่นไปแล้ว ทุกสิ่งที่ประสาทสัมผัสรับรู้แต่จิตสำนึกไม่ทันสังเกต ทุกสิ่งที่ไม่ได้ใส่ใจ ทั้งความรู้สึก คิด จำได้ ต้องการ และการกระทำ ทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับตัวเรานี้ บางครั้งกลับมาสู่จิตสำนึกทั้งนี้ขึ้นกับว่าส่วนประกอบของจิตใต้สำนึกนี้จะมีความสามารถที่จะแสดงตนเองให้ปรากฏออกมาเป็นจิตสำนึกอีกครั้ง ซึ่งครั้งหนึ่งนั้นเคยอยู่ภายในจิตใต้สำนึกได้มากน้อยเพียงใด Jung พบว่า จิตใต้สำนึกนั้นเกิดก่อนจิตสำนึก จิตสำนึกเกิดขึ้นมาจากสภาวะของจิตใต้สำนึก ในวัยเด็กตอนต้นเราอยู่ในสภาวะจิตใต้สำนึก กล่าวอีกนัยว่า จิตสำนึกเป็นผลิตผลของจิตใต้สำนึก จิตสำนึกฝึกฝนได้ แต่ดำดิ่งเข้าไปฝึกฝนจิตใต้สำนึกไม่ได้

จิตสำนึกเป็นสภาวะการรับรู้หรือรู้สึกในปัจจุบันขณะ เป็นลักษณะเฉพาะปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นพักๆ เราจึงสามารถฝึกฝนรับรู้ อันหมายถึง ความคิด และการกระทำทั้งหมด ณ เวลานั้นได้ ซึ่งเป็นช่วงของจิตสำนึก แต่เมื่อการรับรู้นั้นไปอยู่ในส่วนชั้นที่ลึกลงไปคือในระดับจิตใต้สำนึกแล้ว เราก็ไม่สามารถกำหนดการรับรู้ในส่วนชั้นภายในนั้นได้ แม้บางส่วนของหวนกลับมาสู่จิตสำนึกอีกครั้งก็ยากแก่การฝึกฝนได้ ฉะนั้นจิตสำนึกฝึกฝนได้แต่เข้าไปฝึกฝนจิตใต้สำนึกไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชั้นจิตใต้สำนึกร่วม ที่ทั้งจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลนี้ไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปได้ ทั้งสองไม่เคยอยู่ในจิตใต้สำนึกร่วมเลย

3. จิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious) เป็นส่วนที่อยู่ลึกที่สุด มีมาแต่กำเนิดและไม่เคยอยู่ในจิตสำนึกเลย เป็นส่วนที่อยู่ในจิตใต้สำนึกที่ลึกกว่าจิตใต้สำนึกส่วนบุคคล จิตใต้สำนึกส่วนนี้จะต่างจากจิตใต้สำนึกข้างต้น เพราะเกิดขึ้นเฉพาะบุคคล และสิ่งที่อยู่ในจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลโดยหลักใหญ่เคยอยู่ในจิตสำนึก แล้วเกิดจากการหลงลืมและกดทับไว้ในทางตรงข้ามสิ่งที่อยู่ในจิตใต้สำนึกร่วมกลับไม่เคยอยู่ในจิตสำนึกเลย และไม่ใช่ว่าสิ่งที่ได้รับมาเฉพาะปัจเจก แต่เป็นมรดกตกทอดของเผ่าพันธุ์ จิตใต้สำนึกส่วนนี้อยู่ในชั้นลึก ไม่ได้เกิดขึ้นจากประสบการณ์ส่วนบุคคลหรือทักษะส่วนบุคคล ส่วนที่ลึกนี้เรียกว่า จิตใต้สำนึกร่วม Jung ใช้คำว่า ร่วม (collective) เนื่องจากส่วนนี้ของจิตใต้สำนึกไม่ใช่ปัจเจกแต่เป็นสากล โดยเป็นทั้งองค์ประกอบและแบบแผนของพฤติกรรมซึ่งเหมือนกันไม่มากนักน้อยในทุกๆ แห่งของโลกและอยู่ในทุกๆ คน หนึ่งในห้าหรือหนึ่งในสาม หรืออาจจะครึ่งหนึ่งของชีวิตคนเราใช้กับสภาวะจิตใต้สำนึก ในวัยเด็กตอนต้นเป็นสภาวะจิตใต้สำนึก ทุกๆ คืนเราคาดิ๊งไปสู่อจิตใต้สำนึก จิตสำนึกฝึกฝนได้แต่ฝึกฝนจิตใต้สำนึกไม่ได้ องค์ประกอบของจิตใต้สำนึกร่วมนั้นคือ ต้นแบบ (archetype) และต้นแบบเป็นสัญลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ไม่ใช่ปัจเจก การแสดงออกของต้นแบบคือ ตำนานปรัมปรา (myth) และเทพนิยายปรัมปรา สิ่งเหล่านี้ประทับไว้ผ่านระยะเวลายาวนาน ต้นแบบคือตัวแทนร่วม จิตใต้สำนึกร่วมคือ การบันทึกประวัติศาสตร์ยาวนานที่มีได้จารึกเป็นอักษร

จิตใต้สำนึกร่วมแบ่งเป็นสองประการคือ ต้นแบบ (archetype) เป็นพลังที่ยิ่งใหญ่และเกี่ยวข้องกับการเป็นผู้ให้ชีวิต ต้นแบบเป็นจิตใต้สำนึกร่วม สามารถแสดงให้เห็นและกลายเป็นจิตสำนึกผ่านรูปเคารพและรูปแบบสัญลักษณ์ต่างๆ (archetypal image) เรื่องเล่า (นิทาน นิยาย ตำนาน ปรัมปรา) บทกลอน บทเพลง ภาพวาด ศิลปะต่างๆ เช่น ดนตรี รูปภาพ สัญลักษณ์ มันทาลา ความฝัน จินตนาการ หรือแม้กระทั่งการแสดงออกทางอารมณ์ เช่นเดียวกับต้นแบบคือ สัญลักษณ์ เป็นรูปแบบกำเนิดของพฤติกรรม จิตใจมีพลังที่มีอิทธิพลอย่างมาก

ต่อกระบวนการทำงานของจิตใจ จิตใต้สำนึกร่วมมืออีกประการคือ สัญชาตญาณ (instinct) เช่นเดียวกับต้นแบบที่เป็นมรดกของเผ่าพันธุ์และเป็นลักษณะร่วม แต่สัญชาตญาณเป็นความต้องการหรือพลังขับเคลื่อนทางร่างกายที่เป็นตัวคาดเดาพฤติกรรมของคนเรา เช่น ความต้องการทางเพศ ความหิว ความโกรธ ฯลฯ ซึ่งมีทั้งในคนและสัตว์ Jung กล่าวว่าความเป็นอารยะทำให้เราต้องบังคับตัวเราให้แยกจากสัญชาตญาณพื้นฐาน แต่สัญชาตญาณก็ไม่หายไปหมดเสียทีเดียว เรายังคงมีสัญชาตญาณดิบในการหาอาหาร เพศสัมพันธ์ และอื่นๆ แต่สิ่งเหล่านี้ถูกกดทับไว้เนื่องจากต้องดำรงอยู่ในสังคม เราเรียนรู้ว่าไม่เป็นการสมควรที่จะต้องแสดงพฤติกรรมจากสัญชาตญาณดิบ ทำให้สัญชาตญาณต่างๆ นั้นแสดงออกโดยทางอ้อม เช่น โรคประสาท อารมณ์ผิดปกติต่างๆ แม้กระทั่งในรูปแบบความฝันหรือสัญลักษณ์ในความฝัน คำพูดติดปลายลิ้น ความจำฝังใจ สัญชาตญาณสะท้อนพฤติกรรม ขณะที่ต้นแบบจะสะท้อนถึงความรู้และความเข้าใจโลก (Snowden, 2014)

ทุกพฤติกรรมจากสัญชาตญาณล้วนมาจากจิตใต้สำนึก ตามทัศนะของ Jung ต้นแบบและสัญชาตญาณมีความใกล้เคียงกันในแง่ของที่มา ต้นแบบแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์ในบางกรณี เช่น ความฝัน รูปแบบจินตนาการที่บางส่วนไม่สามารถเติมเต็มจิตสำนึกได้ เพื่อให้เกิดความเติมเต็มนั้น ต้นแบบจะเข้าไปแทรกจัดรูปร่างของจิตสำนึกโดยการ จัดระเบียบ ปรับเปลี่ยน และผลักดัน ซึ่งเป็นลักษณะการแสดงออกของสัญชาตญาณ ถึงแม้ต้นแบบและสัญชาตญาณจะมีลักษณะเป็นมรดก และเป็นลักษณะร่วมของมนุษย์ แต่ก็มีแตกต่างซึ่งเปรียบได้กับคนที่ถูกควบคุมโดยแรงขับของสัญชาตญาณกับคนที่ถูกครอบงำด้วยต้นแบบ ทั้งสองนี้อยู่ตรงข้ามกันหรือเป็นขั้วตรงข้าม แสดงถึงการไหลเวียนของพลังงานจิตใจ (dynamics of psyche) นอกจากขั้วสัญชาตญาณและต้นแบบแล้ว ยังมีขั้วจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกด้วยเช่นกัน พลังงานของจิตใจ (psychic energy) เป็นคำที่ Jung เรียกในลักษณะความหมายเดียวกับลิบิโด (libido) หรือแรงขับทางจิตใจ

ในแง่สัญชาตญาณแล้ว Jung จัดกลุ่มสัญชาตญาณบรรดาผีของมนุษย์ซึ่งควบคุมโดยจิตใต้สำนึกออกเป็น 2 อย่าง คือแรงขับทางเพศและแรงขับทางอำนาจ แรงขับทั้งสองนี้ขัดแย้งกัน อย่างหนึ่งนั้นเพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ ส่วนอีกอย่างหนึ่งนั้นดำรงไว้เพื่อตนเอง (Snowden, 2014) แรงขับทางเพศเพื่อตนเองและทำให้เผ่าพันธุ์คงอยู่ ขณะที่แรงขับทางอำนาจเพื่อมุ่งสนองเฉพาะตน แต่ความหมายของพลังงานจิตใต้สำนึกไม่ได้จำกัดเฉพาะสัญชาตญาณเท่านั้น ทว่ามีลิบิโดเป็นองค์ประกอบด้วย ลิบิโดตามความหมายที่ Freud ใช้เน้นแสดงความสำคัญเฉพาะแรงขับทางเพศ โดยถือว่าเป็นแรงจูงใจหรือแรงขับหลักของระบบจิตใจ Jung เห็นว่าต้นทางของแรงขับนั้นมีความหลากหลายกว่าแรงขับด้านนี้ ทั้งสัญชาตญาณและต้นแบบมาจากจิตใต้สำนึกโดยแสดงให้เห็นผ่านจิตสำนึก สัญชาตญาณตอบสนองเป้าหมายทางร่างกายชัดเจน และถือได้ว่าเป็นเป้าหมายหลักของสัญชาตญาณ อีกทั้งปลายทางหรือผลของสัญชาตญาณมักแสดงถึงเนื้อหาเรื่องราวตำนาน ปรัมปราทั้งหมด ทุกศาสนา และทุกความเชื่อที่ลงท้ายด้วย “ism” ล้วนเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบ ต้นแบบมีความสำคัญมากในจิตวิทยาศาสนา ศาสนาทุกศาสนาและแนวคิดอภิปรายอยู่บนพื้นฐานของต้นแบบ ต้นแบบเป็นที่มาหรือต้นกำเนิดของพลังงาน ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งนั้นคือต้นแบบก็จะกล่าวว่าสิ่งนั้นคือศาสนา (religious idea) ต้นแบบที่อยู่เบื้องหลังศาสนานี้ไม่ได้หายไปไหน ถึงแม้จิตสำนึกจะไม่ได้สนใจก็ตาม

ต้นแบบเกิดขึ้นโดยธรรมชาติในเวลาใด สถานที่ใดก็ได้ และปราศจากอิทธิพลภายนอก ต้นแบบและสัญชาตญาณอยู่ชั่วปลายสุดของคู่ตรงข้าม เปรียบได้กับคนถูกควบคุมโดยแรงขับทางสัญชาตญาณ กับคนที่อยู่ภายใต้การกำกับของต้นแบบ ต้นแบบปรากฏในรูปวิญญาณเหนือธรรมชาติ (spirit) ต้นแบบมีอีกรูปแบบของสัญชาตญาณ เป็นเป้าหมายของจิตวิญญาณซึ่งคนจะต้องฝ่าฟันไปให้ถึง เฉกเช่นแม่น้ำทุกสายไหลไปสู่ทะเล ทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันแต่ไม่ได้เกิดจากกันและกัน ทว่าอยู่เคียงคู่แบบตรงข้ามซึ่งสะท้อนอยู่ในจิตใจของเรา

เป็นสิ่งแสดงถึงพลังงานของจิตใจทั้งหมด Jung ให้ความหมายกับคู่ตรงข้าม มีติ-ร้าย จิตสำนึก-จิตใต้สำนึก หญิงในชาย (anima) – ชายในหญิง (animus) ถือว่าชั่วบวกและชั่วลบย่อมมีคุณสมบัติคู่กัน คู่ตรงข้ามทำให้เกิดความสมบูรณ์ ในตัวบุคคลเองก็มีชั่วตรงข้าม กระบวนการทำงานของจิตใจคือความสมดุลของพลังงานจากทุกๆ คู่ตรงข้าม เช่นเดียวกัน กระบวนการของจิตใจเกิดจากการไหลเวียนพลังงานระหว่างต้นแบบและสัญลักษณ์ แต่ในแง่ของคู่นี้มีความใกล้ชิดในลักษณะและที่มาซึ่งต่างจากคู่ตรงข้ามอื่นๆ แต่มีจุดรวมความต่างของ 2 ขั้วที่ทำให้มีความเหมือน Jung จำแนกต้นแบบและสัญลักษณ์ไว้โดยเปรียบกับรังสีของแม่เหล็กไฟฟ้า สัญลักษณ์หรือรูปแบบของต้นแบบ อยู่สุดปลายแถบสีม่วง พลังงานสัญลักษณ์อยู่ในส่วนอินฟราเรด (infra-red) บนแถบสีสเปกตรัม ขณะที่ต้นแบบอยู่ในส่วนอัลตราไวโอเลต (ultra-violet) สีแดงคู่กับสัญลักษณ์ จิตวิญญาณต้นแบบ (spirit) คู่กับสีน้ำเงิน จิตใจชั่วอินฟราเรดคือสัญลักษณ์ทางชีวิตที่ส่งต่อไปสู่ร่างกาย แล้วรวมชีวิตร่วมกับสรีระร่างกายของคน จิตใจชั่วสีอัลตราไวโอเลตหรือต้นแบบอธิบายได้ว่าไม่เกี่ยวข้องเจาะจงกับสรีระร่างกาย อีกทั้งไม่ได้หมายถึงจิตใจเองด้วย แต่ปรากฏตัวเองออกมาในรูปแบบของจิตใจ แม้ทางสรีระเองก็เป็นการแสดงผลทางจิตใจ การแจกแจงความหมายของสีนั้น Jung แสดงรายละเอียดไว้ในหนังสือ Alchemical Studies เช่น สีน้ำเงิน สีของอากาศและท้องฟ้าใช้อธิบายในแง่ ต้นแบบหรือจิตวิญญาณ ขณะที่ความอบอุ่นอธิบายด้วยสีแดงใช้สำหรับความรู้สึกและอารมณ์ สีม่วงเป็นสีแห่งปริศนาลึกลับ และมาจากส่วนผสมของสีน้ำเงินและสีแดง Jung ย้ำว่า ธรรมชาติที่แท้จริงของต้นแบบไม่สามารถทำให้เป็นจิตสำนึกได้ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถปรากฏออกเป็นรูปแบบที่รับรู้ได้อย่างชัดเจน เรียกสิ่งนี้ว่า จิตวิญญาณ (psychoid) อย่างไรก็ดีตามทุกๆ ต้นแบบที่ปรากฏมาสู่จิตใจนั้นเป็นส่วนของจิตสำนึกหรือได้เข้าสู่จิตสำนึกแล้ว เมื่อไหร่ก็ตามที่เราถลางถึงต้นแบบที่สามารถมองเห็นและรูปร่างชัดเจน นั่นคือได้เกี่ยวข้องกับส่วนของจิตสำนึกแล้ว และเมื่อถลางถึงต้นแบบที่เป็น

รูปแบบและรับรู้ได้อย่างชัดเจนเรียกว่า สัญลักษณ์ต้นแบบ (archetype image หรือ archetypal idea) (Jung, 1973)

ยิ่งต้นแบบปรากฏออกมาในรูปสัญลักษณ์ และ/หรือมีความเข้มข้นของสัญลักษณ์มากเท่าไร ก็ยิ่งสืบค้นจิตใต้สำนึกได้ชัดเจนขึ้น (สัญลักษณ์เข้มข้นชัดเจนเท่าไร เราสามารถมองเห็นจิตใต้สำนึกได้เท่านั้น) ทั้งหมดที่ปรากฏเห็นภายนอกก็อยู่ภายในด้วยเช่นกัน ไม่มีความแตกต่างในหลักการระหว่างรูปแบบของ รูปร่างและจิตใจ ดังที่พืชพรรณผลิติดอกผลของมันเอง เช่นนั้นแล้ว สัญลักษณ์สร้างขึ้นมาจากจิตใจ สัญลักษณ์ก่อรูปขึ้นภายในใจของเรา ลิปีโดมีสัญลักษณ์ต้นแบบ ลิปีโดไม่เคยปรากฏออกมาจากจิตใต้สำนึกโดยปราศจากรูปร่าง แต่จะมาในรูปสัญลักษณ์เสมอ จิตใต้สำนึกกร่วมผุดขึ้นผ่านสัญลักษณ์ จิตสำนึกเป็นรูปร่างของจิตใต้สำนึก นั่นคือการแสดงออกสัญลักษณ์ของจิตใต้สำนึกภายในเข้ามาสู่จิตสำนึกภายนอก ความแตกต่างระหว่างสัญลักษณ์และต้นแบบ สัญลักษณ์รูปร่างภายนอกที่ปรากฏแก่สายตา นั่นคือ จิตสำนึก และต้นแบบเป็นจิตใต้สำนึก เราสามารถวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏแก่สายตานี้เพื่อดูถึงภายในว่าภายในจิตใจส่วนลึกนั้นเป็นอย่างไร กล่าวได้ว่า สัญลักษณ์นี้เป็นสัญลักษณ์ของจิตใต้สำนึกกร่วม จิตใต้สำนึกนำตนเองขึ้นมาสู่ความสนใจของจิตสำนึก สัญลักษณ์นี้มีใช้สัญลักษณ์ความจำหรือเป็นสัญลักษณ์จากความจำ

โบสถ์ มหาวิทยาลัย เมือง ประเทศ สวรรค์ แผ่นดิน ป่า ทะเล และน้ำ แม้กระทั่งโลกเบื้องล่าง พระจันทร์ เป็นสัญลักษณ์ของแม่ (mother-symbols) ต้นแบบมักเชื่อมโยงกับสิ่งหรือสถานที่ที่แทนพืชพรรณงอกงามสมบูรณ์พูนผล ความอุดมสมบูรณ์ การไถพรวนดิน ไร่ สวน และยังเกี่ยวข้องกับหิน ถ้ำ ต้นไม้ ฤดูใบไม้ผลิ บ่อลึก หรือรูปทรงกลมและทรงรี เช่น รูปทรงรีของดอกไม้ กุหลาบ หรือดอกบัว รูปสิ่งของทรงกลมกลวง เช่น เต้า และภาชนะในครัวก็เกี่ยวข้องกับต้นแบบ รวมถึงสัตว์บางประเภท เช่น วัว กระต่าย และสัตว์ที่ให้ความช่วยเหลือต่างๆ

ใจบรรจूसัญลักษณ์ที่มีที่มาจากตำนานปรัมปรา ถ้าปราศจากกฎแห่ง ปรัมปรา เราก็จะไม่มีความเชื่อและศาสนา อีกทั้งงานศิลปะ สถาปัตยกรรม การละคร พิธีกรรม ตำนาน จารัตสังคัม และโรคทางจิต ในหนังสือเรื่อง Analytical Psychology: A Modern Science โดย Fordham และคณะ (1973) อธิบายถึงสัญลักษณ์ต้นแบบว่า สัญลักษณ์ต้นแบบโดยมาก Jung มักจะหมายถึง สัญลักษณ์แบบแฟนตาซี (fantasy image) ซึ่งแตกต่างจากสัญลักษณ์จากความ จำ (memory image) สัญลักษณ์ที่สร้างสรรค์โดยองค์ประกอบต่างๆ ที่เกิดจากความจำหรือการรับรู้ที่ทำให้เกิดการรวบรวมกันขึ้นใหม่อีกครั้งในรูปแบบใหม่โดย เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการสร้างสรรค์ใหม่นี้เกิดขึ้นโดยปราศจากจิตสำนึก สัญลักษณ์ พระเจ้ามักจะแสดงให้เห็นเป็นรูปลักษณะของความลึกลับ สัญลักษณ์ต้นแบบเกิด ขึ้นได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์เหนือธรรมชาติ

มนุษย์สร้างสรรค์สัญลักษณ์ต้นแบบมาแต่โบราณ แม้ปัจจุบันก็ยังสืบ แสดงให้ปรากฏ ดังเช่นเทพเจ้าและเทวดาของศาสนาฮินดู ไฟในพิธีกรรมของชาว โซโรอัสเตเรียน สุริยเทพของชนหลายเผ่าทั่วทุกถิ่นแดนในโลก สิ่งเหนือธรรมชาติ นี้ไม่มีรูปแบบแน่นอน ฉะนั้น ประติมากรรม รูปจำหลัก ภาพวาดเทพเจ้า และ เทวดา จึงไม่เป็นแบบลักษณะจำเพาะที่ต้องเหมือนกัน ดังเช่น ภาพวาดพระคัมภีร์ ไม่มีรูปร่างหน้าตาที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะต่างเวลาหรือไม่ ต่างสถานที่หรือแห่ง เดียวกัน แต่ละการสร้างสรรค์มีความหมาย เช่น คีวนาภูราขมิ 4 กร ยกตัวอย่าง พระกรที่ 2 ข้างขวาในลักษณะจับไล่ความกลัว กรที่ 2 ข้างซ้ายยกขึ้นเหนืออก ชี้ไปที่เท้าข้างที่ยกขึ้นซึ่งลักษณะนี้เรียกว่ามือข้าง อันหมายถึง การสอน คือเมื่อ ข้างเข้าสู่ป่า สัตว์ทุกชนิดเดินตาม เช่นเดียวกับครูเป็นผู้นำลูกศิษย์ ต่างหูข้าง ขวาเป็นรูปผู้ชาย และผู้หญิงอยู่ที่ต่างหูข้างซ้าย แสดงถึงความตรงข้าม มวยผม ดังเช่นโยคี ประดับด้วยพระจันทร์เสี้ยว ดอกลาโพงกาสลัก เป็นพืชที่ขัดความ ลุ่มหลง และรูปปั้นเล็กๆ ของเทพคิงคา เหมือนกระแสน้ำไหลจากสวรรค์ลงสู่พื้น โลก (Campbell, 1990) ในปรัมปราและเทพนิยายที่กล่าวถึงเรื่องราวของเทพ

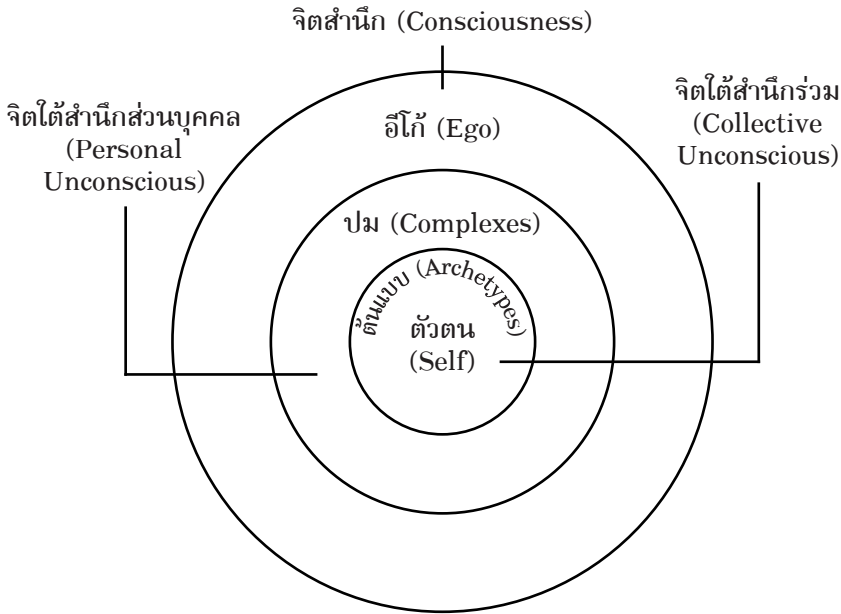

ต่างๆ ในแต่ละส่วนของโลก ล้วนเป็นการกล่าวถึงต้นแบบของคนในพื้นที่นั้นๆ ดังเช่น ตำนานเทพของกรีก อภินิหารทวยเทพในตำนานโบราณของอินเดีย หรือ การกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าของชนเผ่าท้องถิ่น ทั้งในรูปแบบการบันทึกด้วยอักษร มุขปาฐะ ภาพยักลอน บทร้องเพลง ดังตัวอย่างศิลปะ เป็นหนึ่งในการแสดงออกของชาวอินเดียในวีรบุรุษต้นแบบ

โครงสร้างของจิตใจที่แบ่งเป็น 3 องค์ประกอบตามลำดับชั้นความลึก นับจากระดับบนถึงลึกสุดคือ จิตสำนึก จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล และจิตใต้สำนึกร่วม จิตสำนึกเป็นความรู้จากประสาทสัมผัสในช่วงขณะนั้นๆ จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล มีปมเป็นศูนย์กลาง เป็นลักษณะจิตใต้สำนึกที่เป็นปัจเจก และมีความเกี่ยวข้องกับจิตสำนึก โดยกล่าวว่า จิตสำนึกแท้จริงนั้นมาจากจิตใต้สำนึกส่วนนี้ ซึ่งแปลความได้ว่า จิตใต้สำนึกมีผลต่อแบบแผนพฤติกรรมที่แสดงออกทางจิตสำนึก ดังเช่น ปมทั้งสองด้านซึ่งมีผลโดยมากต่อพฤติกรรม ทั้งนี้จิตสำนึกในลักษณะการรู้สึกตัว ในพฤติกรรมเฉพาะขณะก็เป็นอีกความหมายด้วย ในระดับโครงสร้างลึกสุดของจิตใจนั้นคือ จิตใต้สำนึกร่วม เป็นลักษณะร่วมของเผ่าพันธุ์และมนุษยชาติ และเป็นจิตใต้สำนึกที่ตกทอดเป็นมรดกของเผ่าพันธุ์นั้นๆ ต้นแบบเป็นองค์ประกอบสำคัญหลักของจิตสำนึก มนุษยชาติล้วนมีต้นแบบ แต่ในรายละเอียดนั้นแตกต่างกันไปตามเผ่าพันธุ์ อาทิ ต้นแบบเป็นหญิงหรือชาย พิธีกรรม รูปร่างลักษณะ เป็นต้น แต่หัวใจสำคัญมีลักษณะเดียวกัน คือ ต้นแบบ จิตใต้สำนึกร่วมมีความสัมพันธ์กับจิตสำนึก คือ จิตสำนึกไม่เคยอยู่ในจิตใต้สำนึกส่วนนี้เลย แต่จิตใต้สำนึกร่วมสามารถสังเกตผ่านได้จากจิตสำนึก ดังเช่น เมื่อปรากฏเป็นสัญลักษณ์จากการบรรจุประติมากรรมและจินตนาการจากจิตสำนึก จากรูปสัญลักษณ์ของแม่ ต้นแบบของชาวนาไทคือ นางขวัญข้าว ทำให้อธิบายไปถึงจิตใต้สำนึกส่วนลึกสุดนี้ การค้นคว้าศึกษานี้จะกล่าวถึง จิตใต้สำนึกร่วมที่ว่าด้วย แม่ต้นแบบ ขวัญข้าวของกลุ่มคนไท จิตสำนึกเป็นหนึ่งองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างจิตใจมนุษย์ แต่ยังมีจิตใต้สำนึกที่เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่มีความหมายสำคัญที่ขาดไปไม่ได้

แผนผังโครงสร้างจิตใจ
(ปรับเปลี่ยนจาก Anthony Stevens (1994))

กล่าวโดยสรุปว่า องค์ประกอบหรือโครงสร้างของจิตใจล้วนมีความเกี่ยวข้องกับจิตใต้สำนึกดังนี้ วงกลมนอกสุดคือจิตสำนึก (consciousness) มีอีโก้เป็นจุดสำคัญ หรือ Jung มักเรียกรวมกันว่า จิตสำนึกอีโก้ (ego-consciousness) อีโก้จะหมุนรอบจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลและจิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึกส่วนบุคคลนี้ประกอบด้วย ปม (complexes) ซึ่งปมแต่ละปมจะเกี่ยวข้องกับต้นแบบ และต้นแบบ (archetype) เป็นส่วนประกอบของจิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious)

จิตสำนึกส่วนบุคคล มีปมเป็นศูนย์กลาง คนหนึ่งคนอาจมีหลายปม และปมไม่จำเป็นต้องเป็นด้านลบหรือสิ่งไม่ดีเสมอไป ปมที่มีลักษณะเหมือนกันก็จะรวมกลุ่มกันซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับต้นแบบ เช่น ปมแม่ (mother complex) เมื่อเกิดมาสิ่งที่เรานำเข้าสู่ร่างกายก็คือดูดนมจากเต้านมของแม่ เต้านมของแม่เป็นสิ่งที่ทารกคุ้นเคย เป็นประสบการณ์แรกเกี่ยวกับแม่ แล้วเราก็พัฒนาความรู้สึกประสบการณ์เกี่ยวกับแม่ของเราทั้งหมดที่แม่เป็น แล้วเก็บไว้ในธนาคารข้อมูลของเรา ปมแม่นี้จะค่อยๆ พัฒนา ขยายและเปลี่ยนแปลงวุฒิภาวะของคน เราอาจนำเอาปมนี้มารวมกับความคิดอื่นๆ เช่น แม่น้ำ มาตุภูมิ แม่ธรณี แม่โพสพ ซึ่งทั้งหมดนี้มีความเกี่ยวข้องกับแม่ต้นแบบ (mother archetype) ช่วยให้จิตใต้สำนึกมีการรวมกันอย่างเป็นระบบระเบียบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ปมอาจแสดงออกทางความฝันหรือจินตนาการได้ บางครั้งเมื่อป่วยทางจิตมีความขัดแย้งในปมหรือไม่สามารถแสดงปมออกมาได้ หรือปมด้านลบทำให้เกิดความขัดแย้งในจิตใจอาจต้องวิเคราะห์จิตใต้สำนึก เพื่อดึงปมซึ่งอยู่ในส่วนของจิตสำนึกนี้ออกมาเพื่อไม่ให้คนโดนควบคุมโดยปมด้านลบนี้

อีโก้เป็นตัวจัดระเบียบและจัดสมดุลระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของจิตใจ อีโก้และตัวตนนี้แตกต่างกัน ตัวตนคือบุคลิกภาพทั้งหมดของคนซึ่งประกอบไปด้วยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก จุดหมายสูงสุดของตัวตนคือทำให้เกิดความสมบูรณ์และเป็นหนึ่งเดียวในตัวตน

Jung ได้จุดประกายไฟของแนวคิดจิตใต้สำนึกร่วมแก่ศาสตร์ด้านจิตวิทยาอย่างสำคัญ ตลอดชีวิตการทำงาน Jung ได้เผยแพร่ผลงานสำคัญยิ่งงานที่เกิดจากการมุ่งหมายตั้งใจค้นคว้า เฉพาะอย่างยิ่งว่าด้วย จิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious) ในจิตวิเคราะห์ (analytical psychology) สำหรับการศึกษาในหนังสือเล่มนี้จะได้นำแนวคิดดังกล่าวของ Jung มาเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มคนไทย รวมถึงตัวอย่างกลุ่มอื่นๆ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

จากแนวคิดจิตใต้สำนึกร่วมของ Carl Gustav Jung พฤติกรรมของชุมชนที่ประกอบพิธีกรรม วิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจจิตใต้สำนึกร่วมของชาวนา โดยทั่วไปแล้วเมื่อกล่าวถึงจิตวิเคราะห์ในด้านจิตใต้สำนึกก็จะเป็นลักษณะปัจเจก คือเป็นจิตใต้สำนึกเฉพาะบุคคล ซึ่งต้องดูความเชื่อมโยงจากประวัติในอดีตของคนนั้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการรักษาผู้ป่วยทางจิต ซึ่งมีความแตกต่างจากจิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึกร่วมเป็นจิตใต้สำนึกของหมู่ชน กลุ่มชน ทั้งนี้ จิตใต้สำนึกไม่ได้หมายถึงการกระทำที่ไม่มีสติหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมาแบบมีนัย แต่เป็นการกระทำที่มีสติกำกับ และมีการให้เหตุผลในพฤติกรรมและความเชื่อนั้นๆ แต่จิตใต้สำนึกร่วมบางอย่างก็อยู่ในช่วงที่ไม่มีสติกำกับเช่น ความฝัน

จิตใต้สำนึกเหมือนแหล่งพลังงาน เปรียบได้ดังของเหลวที่มีการไหลขึ้นและลง จิตใต้สำนึกคือสิ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องล่างของจิตใจไม่ว่าเราจะตั้งใจที่จะเก็บกตมันไว้หรือไม่ก็ตาม ขณะที่อยู่ในช่วงของจิตสำนึกหรือมีสติ จิตใต้สำนึกจะขึ้นมาสู่จิตสำนึกได้เมื่อมีกิจกรรมบางอย่าง เช่น ขณะหลับฝันช่วงนี้จิตสำนึกไม่มี การทำสมาธิขณะที่พยายามมีสติหรือจิตสำนึก แต่จิตใต้สำนึกพยายามขึ้นมาเบียดเบียน หรือบางครั้งจิตใต้สำนึกจะปรากฏเมื่ออยู่ในภาวะครึ่งมีสติและไม่มีสติ ดังเช่นการดื่มเหล้า และจิตใต้สำนึกนี้จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นขณะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือผ่านการปฏิบัติทางศาสนา และวิธีการหนึ่งที่สามารถดึงจิตใต้สำนึกขึ้นมาได้คือ การพูด โดยใช้คำเชื่อมโยง Word Association หรือการใช้คำสำคัญ Key Word ทั้งนี้อาจกล่าวเป็นประโยคโดยมีคำสำคัญในประโยคนั้นๆ หรือกล่าวเฉพาะคำสำคัญ เช่น อาจกล่าวคำว่าแม่ อาจให้ตอบเป็นคำหรือตอบเป็นประโยคแต่จับคำสำคัญในคำตอบนั้น ขณะพูด ผู้ตอบอาจแสดงอารมณ์ความรู้สึกประกอบคำพูด การดึงจิตใต้สำนึกของคนออกมาโดยใช้เทคนิค Free Association ทั้งผู้ถามและผู้ตอบอยู่ในภาวะผ่อนคลาย เมื่อผู้ถามเอ่ยคำสำคัญ ผู้ตอบต้องตอบคำแรกที่เกิดขึ้นในใจสำหรับผู้ถามแล้ว นอกเหนือจากการบันทึกคำพูดและสังเกตความเร็วของการตอบสนองแล้วยังต้องสังเกตอารมณ์

ของผู้ตอบด้วย ถ้าคำสำคัญนั้นไม่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก เขาก็จะตอบสนองได้อย่างรวดเร็ว เมื่อปล่อยให้คนนำจิตใต้สำนึกขึ้นมาโดยผ่านจิตสำนึกเป็นตัวพูดออกมา นั่นคือเขาได้พูดถึงสิ่งที่มาจากภายใน และเราเองก็จะได้สิ่งสำคัญที่สุด ถึงแม้จะเป็นรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ แต่ก็มีความหมาย

Collective Unconscious หรือจิตใต้สำนึกร่วม คือรอยประทับที่อยู่ในจิตใจ เป็นความทรงจำของเผ่าพันธุ์ จิตใต้สำนึกไม่ใช่การกระทำหรือพฤติกรรมที่ขาดสติ แต่เป็นจิตสำนึกที่ฝังอยู่ในเบื้องล่างของจิตใจ และสามารถหวนกลับคืนมาขณะที่คนมีสติในการประกอบกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือในความฝันขณะนอนหลับ และการทำสมาธิ เป็นต้น

Archetype หรือต้นแบบ เป็นผลผลิตที่เกิดจากประสบการณ์ของการทำซ้ำๆ กันจากคนหลายๆ รุ่นในเผ่าพันธุ์หรือกลุ่มชนเดียวกันและจากความจริงจัง ประทับใจในการปฏิบัติซ้ำๆ นี้ทำให้ Archetype ฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกดังเช่น Archetype ของดวงอาทิตย์ บุชาดวงอาทิตย์เป็นพระเจ้าซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดหรือต้นแบบของพลังอำนาจ การควบคุม แสงสว่าง การหวนกลับคืนและเป็นส่วนหนึ่งของสวรรค์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ให้คำนิยามและทำการบูชา Archetype ที่เห็นได้ในสังคมชนบทของไทยซึ่งยังถือว่าเป็นสังคมดั้งเดิมอยู่ เช่น หมู่บ้านในภาคอีสานยังมีประเพณีอีตสิบสอง ในบางอีตมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและทุ่งนาโดยตรง เช่น บุญกองข้าว บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก คนไทยให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับข้าวและผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งถือว่าเป็น Archetype ของข้าว แม่ต้นแบบ คนไทยเรียก แม่โพสพ แม่โคลกหรือนางโคลก (great mother archetype) และ Archetype ของผู้เฒ่าผู้แก่ (wise old man archetype) เช่น การนับถือผีปู่ตาหรือผีบรรพบุรุษในภาคอีสาน ผู้คนจะวางรูปแบบของต้นแบบแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของตน แต่ต้นแบบ (archetype) ยังคงความหมายของตัวเอง

วีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) และปราชญ์ผู้เฒ่า (wise old man archetype) เมื่อสองต้นแบบนี้รวมเข้าด้วยกันจะเกิดแนวความคิดใหม่ คือ กษัตริย์นักปราชญ์ (philosophy king) วีรบุรุษในเทพนิยายมีพลังอำนาจ และฤทธิ์เดชคือวีรบุรุษเทพนิยาย (hero myth) เช่น พญานาค แม่ต้นแบบ (mother archetype) หรือแม่ผู้ยิ่งใหญ่ (great mother archetype) เป็นแม่ของแม่ทั้งปวง ซึ่งแม่ต้นแบบประกอบด้วย การให้กำเนิดหรือให้ชีวิต เลี้ยงดู ปกป้อง ทะนุถนอม อุดมสมบูรณ์ มีความอ่อนโยนแต่ก็มีพลังและเข้มแข็ง แต่ทั้งนี้แม่ก็มีทั้งอารมณ์รักและอารมณ์เกรี้ยวกราดเช่นกัน ต้นแบบคือหนึ่งในคุณค่าสูงสุดของจิตวิญญาณมนุษย์ ต้นแบบปรากฏให้เห็นได้ในมันดาล่า (mandala) และต้นแบบทั้งหมด (whole archetype) แสดงออกผ่านมันดาล่า

Mandala วงกลมที่อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมหรือการคูณสี่มุม อาจเป็นรูปแบบสี่เหลี่ยมไขว้ รูปดวงดาว รูปสี่เหลี่ยม รูปแปดเหลี่ยม ข้างในวงกลมมีการเรียงลำดับชั้นอย่างสมดุล เป็นหน้าต่างที่แสดงถึงความไม่สิ้นสุด ความไม่สิ้นสุดคือจิตใจ มันดาล่าคือจักรวาล (cosmos) และโลกของจิตวิญญาณ (world soul) มันดาลาคือการเดินเป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง และจุดศูนย์กลางนั้นคือตัวตน (Self) หรือจิตวิญญาณ (หรือขวัญ) มันดาล่าที่ปรากฏในพิธีกรรมทางศาสนานั้นมีนัยที่ยิ่งใหญ่ เพราะ ณ จุดศูนย์กลางนั้นมักจะแสดงถึงสิ่งสูงสุดทางศาสนา

Dynamics of psyche พลวัตหรือการขับเคลื่อนของจิตใจ พลังงานจากภายนอกนำเข้าสู่ระบบภายในคือร่างกายและจิตใจ พลังงานที่นำเข้ามาสามารถสูญสลายไปจากระบบได้เช่นกัน เช่นในงานบุญกองข้าว หลังจากพิธีทางพระเสร็จแล้วก็จะเป็นการสู่ขวัญข้าว จากนั้นสมาชิกในหมู่บ้านก็จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญผูกแขนอวยพรให้แก่กัน โดยก่อนอื่นต้องผูกแขนให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านก่อน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนการเติมพลังงานเข้าสู่ระบบของจิตใจ แต่พลังงานเหล่านี้ก็สามารถลดลงได้เมื่อพบกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งรอบตัวหรือสิ่งเร้าภายนอก โดยเฉพาะเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

จากภายนอกทำให้เกิดการปรับตัวซ้ำอีก อย่างไรก็ตาม จิตใจจะไม่มั่นคงได้เลยถ้ารับแต่พลังงานจากภายนอกหรือให้พลังงานจากภายนอกเป็นตัวกำหนดการทำงานของจิตใจเรียกว่าพลังงานของจิตใจ (psychic energy) โดยมีคุณค่าของจิตใจ (psychic values) อยู่ภายในพลังงานของจิตใจ สิ่งใดที่เราให้คุณค่ามากเราก็จะหาพลังงานจากสิ่งนั้นมากกว่าอย่างอื่น พลังงานของจิตใจไม่ได้อยู่ในรูปที่แน่นอนหรือสามารถวัดได้ แต่จะอยู่ในรูปความปรารถนา ความหวัง ความรู้สึก ความตั้งใจ ความอดุสหาะ พลังงานของจิตใจนี้ไม่ได้มีเฉพาะบุคคลคนเดียว แต่ยังหมายถึงกลุ่มคนมีต่อกันด้วย

กลุ่มพลังของจิตสำนึกแทรกซ้อน (constellating power of complex) คือคุณค่าของจิตสำนึกของคนเราเกิดจากหลายๆ องค์ประกอบเชื่อมโยงกันเป็นจิตสำนึกแทรกซ้อน เช่น เมื่อกล่าวคำว่า ความมืด คำนี้จะเชื่อมโยงถึง ลึกลับ กลัว อันตราย

พลวัตของจิตใจนั้นอยู่บนหลักการพื้นฐานสองหลักการ คือ หลักของความเท่าเทียม (principle of equivalence) และหลักของความสมดุล (หรือการเปลี่ยนแปลง principle of entropy) ภายในจิตใจของเราเมื่อคุณค่าหนึ่งอ่อนกำลังลงหรือหมดไป พลังงานที่อยู่ในรูปแบบของคุณค่าจะไม่สูญหายไปจากจิตใจ แต่จะย้อนกลับมาปรากฏในรูปใหม่ แต่ทั้งนี้การถ่ายโอนของคุณค่าไม่เฉพาะเกิดขึ้นภายในจิตใจหรือตัวเราเท่านั้น แต่อาจเกิดจากภายนอกมีผลต่อจิตใจได้เช่นกัน

หลักของการเปลี่ยนแปลง (principle of entropy) พลังงานของจิตใจย่อมค้นหาความสมดุล พลังงานจะไหลเวียนจากคุณค่าที่เข้มข้นกว่าไปสู่คุณค่าที่อ่อนแอกว่าจนกระทั่งเกิดความสมดุล อย่างไรก็ตาม ความสมดุลที่ถาวรย่อมไม่มี แต่การรู้จักตนเองคือเป้าหมายที่แท้ของจิตใจ (psychic) แม้กระทั่งจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกก็ย่อมมีความสมดุลเช่นกัน ถ้ามีด้านใดด้านหนึ่งได้รับการพัฒนามากเกินไปย่อมทำให้เกิดความขัดแย้ง ความเครียด

การใช้พลังงาน (use of energy) พลังงานที่ปรากฏในมนุษย์โดยทั่วไปใช้เพื่อจุดประสงค์สองประการคือ ใช้เพื่อการทำงานและใช้เพื่อการขยายเผ่าพันธุ์ ทั้งสองสิ่งนี้ถือว่าเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ เสมือนความหิวและความต้องการทางเพศที่เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติด้านชีวภาพ พลังที่เหลือจากการใช้ตามสัญชาตญาณ มนุษย์จะนำมาใช้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและกิจกรรมทางจิตวิญญาณ

กึ่งกลางระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกคือ ตัวตน (Self) เราจะเข้าใจความเป็นตัวตนได้ด้วยการมองผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ศาสนาทำให้คนได้เข้าใจความเป็นตัวตนและเข้าใจตัวเองมากที่สุด การทำพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการรวมความเป็นหนึ่งเดียวของปัจเจกคนและชุมชนที่ร่วมกันปฏิบัติ ความเป็นตัวตนนี้เป็นจุดศูนย์กลางของจิตใจ ทำให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียว เกิดความสมดุลและเกิดความมั่นคง

Anima อนิมาลักษณะของเพศหญิงในชาย และ Animus อนิมัสลักษณะของเพศชายในหญิง เป็นลักษณะของเพศตรงข้ามที่อยู่ในตัวบุคคล ผู้ชายจะเป็นเพศที่ใช้เหตุผลเหนืออารมณ์ แต่จริงๆ แล้วผู้ชายก็มีอารมณ์อ่อนไหวและละเอียด และเมื่อเกิดการใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผลก็อาจทำให้ผู้หญิงไม่เข้าใจในอารมณ์ที่แสดงออกนั้น ส่วนเพศหญิงเองในหลายๆ ครั้งมีกลับกลาย เป็นผู้มีกำลังกายแข็งแรง ทำงานที่ต้องใช้กำลังแทนเพศชายได้ หรือกลายเป็นผู้ใช้เหตุผลได้อย่างดีเยี่ยม ปกติแล้วเพศหญิงจะสามารถจำแนกอารมณ์และเข้าใจอารมณ์ได้มากกว่าเพศชาย บางครั้งเวลาที่ผู้หญิงแสดงอารมณ์ออกมา ผู้ชายก็ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ว่าขณะนั้นผู้หญิงมีความรู้สึกหรือพฤติกรรมนั้นหมายถึงอะไร

คนเราย่อมมีด้านลบหรือด้านไม่ดีของตนอยู่เสมอ ด้านลบหรือสิ่งไม่ดีที่ซ่อนอยู่นั้นเรียกว่าเงามืด (shadow) และเมื่อคนเราต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นหรืออยู่ในสังคม คนเราจะมีพฤติกรรมบางอย่างที่ไม่เหมือนกับพฤติกรรมที่เวลาเราอยู่

แบบส่วนตัว ฉะนั้น เมื่ออยู่ในสังคมหรือต้องปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นคนเราจะสวมหน้ากาก (persona)

สัญชาตญาณมีผลต่อพฤติกรรม ขณะที่ต้นแบบแสดงให้เห็นถึงการรับรู้และเข้าใจโลก ลักษณะของสัญชาตญาณเช่น ความปรารถนาทางร่างกายหรือชีวเคมีก็มีผลต่อพฤติกรรม เช่น ความต้องการทางเพศ ความรุนแรง ความหิว ซึ่งไม่ได้มีเฉพาะในคน แต่ยังเกิดขึ้นกับนกหรือสัตว์อื่นๆ ด้วย สัญชาตญาณนี้ยังแสดงออกมาในรูปแบบ (image) ต่างๆ ในยุคสมัยปัจจุบันคนอาจต้องเก็บกดสัญชาตญาณนี้ไว้ แต่ก็จะไม่หายไปทั้งหมด เราไม่สามารถแสดงสัญชาตญาณได้หลายอย่างเมื่อต้องอยู่ในสังคม ทั้งนี้ตัวสัญชาตญาณจะแสดงตัวออกมาโดยทางอ้อม เช่น การเปลี่ยนแปลงของอารมณ์และแสดงออกหลายอารมณ์ โรคประสาท ความฝัน ความจำที่ผิดขึ้นทันที slip of the tongue สัญชาตญาณถูกควบคุมด้วยหน้าที่สองประการ คือ แรงขับทางเพศ และแรงขับด้านพลังอำนาจ แรงขับพื้นฐานทั้งสองนี้จะปะทะกัน เช่น แรงขับทางเพศเกิดขึ้นเพื่อการสืบทอดเผ่าพันธุ์มนุษย์ ขณะที่แรงขับด้านพลังอำนาจเกิดขึ้นเพื่อรักษาอำนาจไว้เฉพาะบุคคล เพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกันของสองแรงขับนี้ สังคมจึงต้องมีกฎทางศีลธรรม จิตใจเป็นระบบการขับเคลื่อนหรือพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงและจัดระเบียบตนเอง ลิบิโดจะไหลไปมาระหว่างสองขั้วตรงข้ามเพื่อให้เกิดความสมดุล ลิบิโดคือแรงขับเคลื่อนของจิตใจ สัญชาตญาณมีการแสดงออกในหลากหลายรูปแบบ ภายใต้พลังงานของจิตใจเพียงหนึ่งเดียว ลิบิโดไม่จำเป็นต้องเป็นแรงขับทางเพศเพียงอย่างเดียว ลิบิโดมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อขั้วตรงข้ามอยู่ในภาวะตึงเครียดคือขาดความสมดุลอย่างแรง เมื่อขั้วตรงข้ามเอียงหนักไปข้างใดข้างหนึ่ง ระบบของจิตใจจะจัดระเบียบ โดยลิบิโดจะไหลจากขั้วที่เอียงนั้นไปสู่อีกขั้วหนึ่ง เช่น มิโธรก็มีสงบเย็น ดีใจและเสียใจ รักและเกลียด ในจิตใจนั้นมีขั้วตรงข้ามอยู่มากมายหลายขั้ว ในจิตใจนี้มีการเคลื่อนไหวพื้นฐานอยู่สองอย่างหรือสองขั้วคือ เคลื่อนไปข้างหน้า (progression) คือการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอก อยู่กับโลก

ภายนอกได้ อีกข้อตรงข้ามหนึ่งคือ การเคลื่อนถอยหลัง (regression) หรือเคลื่อนเข้าสู่จิตใจ อยู่ที่ต้องการของจิตใจ โดยให้ความสำคัญที่การเล่นและเกี่ยวข้องกับโลกภายในคือความฝันและจินตนาการ สองข้อนี้โดยธรรมชาติจะรักษาสมดุล แต่ถ้าทำไม่ได้ลิบโตะจะไหลเข้าไปสู่จิตใต้สำนึกที่จะสร้างความสมดุลผ่านช่องทางหรือระบายออกโดยการสร้างจินตนาการ อารมณ์โกรธอย่างรุนแรง หรือความสงบเย็น กรณีของผู้ป่วยโรคจิตชนิดรุนแรง บางทีนี่อาจเป็นเหตุผลว่าคนในสังคมสมัยใหม่นี้ไม่ค่อยมีความสุข เรายุ่งกับการทำงานและเคลื่อนไปข้างหน้า จึงไม่มีเวลาที่จะพักผ่อน ซ่อมแซม เล่น และฝัน (Snowden, 2014)

จิตใต้สำนึกร่วมแสดงออกชัดเจนเมื่อชาวบ้านประกอบพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จิตใต้สำนึกก็ได้หมายความว่า การไม่มีสติหรือการประกอบพิธีกรรมแบบเบลอๆ หรือเชื่อในบางสิ่งอย่างแบบมึนๆ งงๆ แต่มีสติสัมปชัญญะ หรืออยู่ระหว่างจิตใต้สำนึกและจิตสำนึก ปกติแล้วจิตใต้สำนึกและจิตสำนึกจะร่วมมือกันโดยไม่ขัดแย้ง เสียดสี หรือรบกัน และคนก็จะไม่รู้ตัวว่าสองสิ่งนี้เกิดขึ้น แต่เมื่อบุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมเบี่ยงเบนไปไกลจากสัญชาตญาณพื้นฐาน เมื่อนั้นจะได้รับผลกระทบอย่างเต็มที่จากแรงของจิตใต้สำนึก ถึงแม้จิตใต้สำนึกจะทำงานตรงข้ามจิตสำนึกแต่เพื่อซ่อมแซมให้เกิดความสุข เมื่อคนเราปล่อยให้จิตใต้สำนึกได้แสดงออกมา จิตใต้สำนึกนั้นจะบอกถึงสิ่งสำคัญที่สุดของจะบอกถึงนัยของคนนั้น ถึงแม้จะเป็นรายละเอียดเล็กน้อยแต่มีความหมาย

จิตใต้สำนึกร่วมคือ พลังงานของจิตหรือความคิด ความรู้สึก ความจำที่เราเก็บไว้โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจภายใต้จิตสำนึกซึ่งสิ่งที่ถูกเก็บกักไว้นี้จะแสดงออกมาโดยไม่มีจิตสำนึกควบคุม หรือจิตสำนึกอ่อนแรงลง หรือการมาบรรจบกันระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก แม้กระทั่งในชีวิตประจำวัน คนเราจำเป็นที่จะต้องแสดงออกและรู้จิตใต้สำนึกของตนเองด้วย ไม่เช่นนั้นความขัดแย้งในจิตใจก็จะเกิดขึ้นได้ จากความขัดแย้งที่เบาบางไปจนกระทั่งรุนแรง

จิตได้สำนึกร่วมเสมือนเป็นโกดังเก็บร่องรอยความทรงจำที่สืบทอดพฤติกรรมต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า มนุษย์ทุกคนมีจิตได้สำนึกร่วมที่เหมือนกันไม่มากนักน้อยนั้นคือการประทับตราเข้าไปในจิตใจของมนุษย์ ความกลัวในบางสิ่งบางอย่างที่แฝงเร้นอยู่ ทำให้ง่ายต่อการสร้างสิ่งที่อยู่เหนือความกลัวนั้นๆ หรือสิ่งที่สามารถกำจัดความเกรงกลัวทั้งหลายที่เรามีต่อสิ่งนั้นๆ ความทรงจำประทับไว้อย่างฝังแน่นในจิตใจเมื่อมีสิ่งจูงใจหรือเสริมแรงแม้เพียงเล็กน้อย เมื่อโดนสะกิดจากประสบการณ์ชีวิต จะทำให้สิ่งประทับไว้นั้นโผล่ขึ้นมาสู่จิตสำนึก และจะมีผลหรืออิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนเรา อีกทั้งเป็นมรดก เป็นพื้นฐานโครงสร้างทั้งหมดของจิตใจของเผ่าพันธุ์ ตราที่ประทับอยู่ในใจนี้ก็จะเดินทางไปกับเราทั้งชีวิตนี้และต่อไปภายหน้า จิตได้สำนึกร่วมเป็นความทรงจำของเผ่าพันธุ์ (racial memories) การนอนหลับฝัน การสร้างจินตนาการและการนั่งสมาธิจะช่วยนำพาจิตได้สำนึกที่เราเก็บกดไว้อย่างตั้งใจและไม่ตั้งใจให้ออกมา ส่วนการฝันกลางวันนั้นเป็นความตั้งใจที่ทำให้สิ่งที่เก็บไว้หรือนอนเนื่องอยู่ในจิตได้สำนึกผ่องคลายออกมา การแสดงจิตสำนึกตลอดเวลาโดยเก็บกดจิตได้สำนึกไว้หรือพยายามแทนที่ด้วยจิตสำนึก ทำให้ไม่เกิดความสมดุลระหว่างระบบของจิตใจคือ จิตได้สำนึกและจิตสำนึก กลไกการสร้างความสมดุลในการปลดปล่อยจิตได้สำนึก ดังเช่นการนอนหลับฝัน แต่ก็ยังไม่เพียงพอ การแสดงจิตได้สำนึกร่วมออกมาได้ชัดเจนคือจิตได้สำนึกร่วมผ่านพฤติกรรมด้านศาสนา

จิตได้สำนึกร่วมไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะปัจเจกแต่เป็นมรดกหรือสืบทอดมาจากเผ่าพันธุ์ ความเคารพในสิ่งสำคัญต่อมนุษย์จนกลายเป็นศาสนา ศาสนาบูชาธรรมชาติ เช่น บูชาเช่นสรวงเทพเจ้าแห่งขุนเขา เทพเจ้าแห่งป่า เทพเจ้าแห่งห้วงมหาสมุทร แม่น้ำ พระจันทร์ ดวงดาว พระอาทิตย์ สัตว์บางประเภท เช่น สิงโต งู นกอินทรี ม้าหรือสัตว์ที่มีในเรื่องราวเล่า โดยเชื่อว่ามีจริงไม่ได้เป็นเพียงจินตนาการ ฯลฯ ศาสนาผีบรรพบุรุษ ผีบรรพบุรุษนี้ชนหลายกลุ่มในโลกให้ความสำคัญไม่ว่าจะเป็นผีประจำตระกูลหรือผีประจำชนชาติหรือเผ่าพันธุ์ของตน คนจีนนับถือผี

บรรพบุรุษ มีป้ายชื่อบรรพบุรุษแต่ละรุ่น เช่นเดียวกับคนอินเดียรู้จักบรรพบุรุษ ด้วยการถ่ายทอด เช่น การแนะนำตัวตามประเพณีเดิมที่ต้องกล่าวว่า ข้าพเจ้าชื่อ บิดาชื่อ ปู่ชื่อ บิดาของปู่ชื่อ ครอบครัวนับถือเทพองค์ใดหรือเทพประจำตระกูล คือองค์ใด เมื่อถามถึงครู จะกล่าวว่า ครูของฉันชื่อ ครูของครูชื่อ (อาจารย์ปู่) ครูของครู (อาจารย์ทวด) ชื่อ แต่ไม่ไหว้ผีบรรพบุรุษ แซ่ของคนจีนหรือนามสกุลของคนอินเดียมีความหมายสำคัญ เป็นรากเหง้า เป็นเสมือนพี่น้องท้องเดียวกันสำหรับคนจีน เป็นสิ่งบอกวาระและคนของพระเจ้าสำหรับคนอินเดีย ความศรัทธาอย่างแน่วแน่ในพระเจ้าของคนฮินดู พระเจ้าสำหรับศาสนาฮินดูคือเทวดาผู้ซึ่งสถิต ณ ที่ทุกหน เทพแห่งโชคกลางและความอุดมสมบูรณ์ของชาวนาคือพระนางลักษมี อีกทั้งวีรบุรุษนักรบผู้ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีชัยชนะหรือตายพร้อมกับความพ่ายแพ้แก่ฝ่ายตรงข้ามซึ่งมีวีรบุรุษเช่นนี้ไม่น้อย ทว่าวีรบุรุษเหล่านี้พลีกายและใจให้พี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์ตน เช่น หนงจ้อเกาของชาวจ้วงที่ต่อสู้กับราชสำนักฮั่น เพื่อปกป้องดินแดนและการขยายอาณาเขตตัวเอง แต่ประวัติศาสตร์ของคนจ้วงและเผ่าพันธุ์ไทอื่น เช่น ไทหล้า ในมณฑลยูนนานของประเทศจีนก็ยังมีกรรารำลึกจดจำให้มีความสำคัญกับวีรบุรุษท่านนี้อยู่มาก เจ้านูวงศ์ที่เห็นความทุกข์ยากลำบากของพี่น้องร่วมเชื้อชาติจึงต้องเรียกร้องความเป็นอิสระ ไม่เป็นทาสชาติอื่น

ถึงแม้มนุษย์วิวัฒนาการไปถึงขั้นการก้าวออกไปนอกโลกและฝึกฝนทั้งร่างกายและจิตใจให้ก้าวผ่านความกลัวกับสิ่งที่มองเห็นและมองไม่เห็น หรือมีอุปกรณ์เพื่อช่วยกำจัดความมืด แต่ในใจลึกๆ แล้วก็ยังมี ความกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นและเห็นอยู่ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะว่าไม่มีสว่างจึงกลัวว่าการมองไม่เห็นอันตรายที่จะเกิดในที่มืด แต่เสียงที่อยู่ในใจบอกว่า ลึกแล้ว น่ากลัว มีบางสิ่งบางอย่างที่มีพลังโดยเฉพาะความชั่วร้ายน่ากลัวอยู่ในความมืดนั้น หรือแม้กระทั่งในความลึกหรือความสูง มีการสร้างรูปแบบตัวแทนของพลังอำนาจที่มีพลังสูงสุดหรือพลังมากกว่าสิ่งที่หวาดกลัวและมองไม่เห็นในความมืด หรือแม้กระทั่งที่สว่าง

ที่สามารถมองเห็นก็ตาม เพื่อปราบหรือชนะในพลังร้ายหรือสิ่งที่หวาดกลัว หรือการสร้างตัวตนของพลังร้ายหรือสิ่งที่หวาดกลัวในรูปแบบต่างๆ เช่น ยักษ์ อสุรกาย ปีศาจ สัตว์เป็นตัวแทนแห่งความลึกลับ ชั่วร้ายหรือนากลับ ไม่ว่ายุค ไหนมนุษย์ก็จะสร้างรูปแบบหรือตัวแทนต่างๆ ที่มีพลังอำนาจเหล่านี้ขึ้นมาสัก การะขอพร คຸ່ມครองรักษา ความกลัวในสิ่งเหล่านี้นี้ต้องมีการสั่งสอนเพราะมี อยู่ภายใต้จิตสำนึกของมนุษย์เราอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าจิตสำนึกจะหาเหตุผลมาเพื่อ ขจัดความกลัวเพียงใดแล้วก็ตาม

สิ่งที่คนทำความนอบน้อมและบูชาตั้งแต่เทพเจ้าแรกเริ่มก่อนการสถาปนา ศาสนาก็คือ ธรรมชาติ ตั้งแต่ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ท้องฟ้า ภูเขา ต้นไม้ พืชผล สัตว์ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว ฯลฯ มนุษย์บางกลุ่มจะให้ความสำคัญกับ ธรรมชาติบางอย่างเป็นพิเศษ เช่น ดวงอาทิตย์ที่ไม่ได้เพียงแค่ส่องแสง แต่เป็น พระอาทิตย์ผู้มีความยิ่งใหญ่กว่าสิ่งใดๆ การบูชาไฟถือว่าเป็นศาสนาเก่าแก่ และดั้งเดิม ดังเช่น ศาสนาโซโรแอสเตอร์ และมีผู้คนหลายกลุ่มในโลกนี้ที่ยังนับถือ และบูชาไฟอยู่ ปัจจุบันนี้มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ก็ยังนับถือและบูชาธรรมชาติอยู่ เช่นกัน ดังเช่น คนไทยบูชาขวัญข้าว คนที่อยู่แถบภูเขาที่เคารพนับถือเทพแห่ง ขุนเขา น้ำไม่ได้มีความหมายเฉพาะดื่มกิน ชำระล้าง แต่คือพระแม่คงคา การให้ เกียรติถวาย ผู้ใดจะขึ้นขี่ควายต้องไม่ขึ้นด้านหน้าหรือเหยียบหัวควาย เพราะ ควายมีบุญคุณกับเรา เราสู่ขวัญ ไล่ยุ่งให้ และควายจะแก่ตายไปเอง ไม่มีการฆ่า เมื่อตายแล้วกระดูกหัวของควายคู่ทุกคู่ผูกแขวนไว้หน้ายุ้งข้าว ถึงโลกยุคโลกา ภิวัตน์ที่คนเดินทางไปได้ไกลและรวดเร็วเพียงใดก็ตาม แต่ภายใต้จิตสำนึกนั้นยัง มีรอยสลักฝังลึกในความเชื่อเรื่องธรรมชาติที่เหนือธรรมชาติอยู่ ความเชื่อนี้ฝังอยู่ ในส่วนของจิตใต้สำนึกโดยไม่ต้องมีผู้ใดอบรมสั่งสอน หรือบางครั้งเกิดการสะกิด แม้เพียงนิดเดียวในส่วนของจิตใต้สำนึกนี้ ก็อาจเกิดพฤติกรรมในการแสดงออก สำหรับการนับถือบูชาในธรรมชาตินั้นๆ สำหรับคนไทยแล้วความเคารพในข้าว ไม่ต้องมีการบอกกล่าว แต่ข้าวโดยเฉพาะเมล็ดข้าวไม่ว่าจะเป็นข้าวสารหรือ

ข้าวสุก คนไทยจะไม่ข้ามหรือเหยียบเมล็ดข้าวที่หกเพราะจิตได้สำนึกยังบอกกล่าวว่ามันคือ ของสูง

จิตได้สำนึกเรื่องความกลัวในสิ่งที่มีพลังอำนาจเหนือกว่า ไม่ว่าจะด้านดีหรือร้าย และไม่สามารถค้นหาเจอไม่ว่าจะด้วยเทคนิคทางวิทยาศาสตร์ใดๆ จิตได้สำนึกเรื่องการทำดีทำชั่ว การทำดีย่อมนำไปสู่ผลที่ดีโดยเฉพาะโลกหน้า มีเมืองหนึ่งที่สวยงามและเพียบพร้อมที่คอยผู้ทำความดีอยู่ มีเมืองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ซ่อนทับเมืองมนุษย์อยู่หรืออาจอยู่สูงขึ้นไป

ชาวลาคูเชื่อว่าผีของหมู่บ้าน ผีเรือนจะเป็นผีที่ดีเพราะคอยให้ความคุ้มครอง ส่วนผีร้ายที่ให้โทษต่อคนคือ ผีป่า ผีตอย ผีน้ำ และไม่อาจจะไป ณ ที่ใด ทำอะไรจะมีอ้อชาหรือเทพผู้ยิ่งใหญ่เฝ้าอยู่และคุ้มครองตลอดเวลา เทพเจ้าท่านนี้เป็นผู้ให้กำเนิดความดีทั้งปวง ชาวลาคูจะมีพิธีกรรมสวดอ้อนวอนอ้อชาในช่วงเดือนมกราคมหรือกุมภาพันธ์และช่วงเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตแล้ว ชาวเมียนมีพิธีกรรมส่งผีป่าหรือขอขมาผีป่าเมื่อได้ทำผิดต่อผีป่าหรือลบหลู่โดยไม่ตั้งใจทำให้เกิดความเจ็บป่วย รักษาไม่หายเนื่องจากผีป่าลงโทษ การเลี้ยงเทพอัคคีของชาวกะเหรี่ยงมีคำอธิษฐานในพิธีกรรมว่า ไฟเอ๋ย ไข่เจ้าให้เผาไหม้รอยมีด รอยขวาน ต้นไม้นอนราบต้นไผ่นอนลง ทำให้เจ้ามีความรุ่มร้อน วันนี้ข้ามาเลี้ยงเจ้าให้สงบให้เย็นลง อย่าได้ร้อนถึงข้าว อย่าได้ร้อนถึงพืชพรรณต่างๆ ในไร่เลย (พระมหาสมศักดิ์ สุธธินาณเมธี, 2552) กลุ่มคนที่อยู่ชายฝั่งหรือใกล้ทะเลจะบูชาเทพเจ้าแห่งท้องทะเล เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดจะอยู่ ณ ภูเขาที่สูงที่สุดของเทือกเขานั้นๆ เช่นการบวงสรวงบูชาเจ้าภูอ่างล้างและภูผาแดงของคนด่านซ้ายเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำนาให้ได้ผลอุดมดี ชาวบ้านอยู่ดีมีสุข จระเข้ตัวใหญ่โตกว่าจะเข้ทั่วไป ถือเป็นใหญ่ในคลองนั้นหรือเป็นพาหนะของเจ้าพ่อผู้ดูแลบริเวณนั้น จระเข้นี้ถือเป็นจระเข้ดีไม่กินคนและจะขึ้นมาบนบกเพื่อให้คนถูตะไคร่บนตัวให้โดยจะมีสัญญาณบอกเมื่อจะขึ้นมา ในความฝัน ดังเช่น

เรื่องราวของคลองดาวคะนอง เจ้าแห่งจระเข้ในบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ พญาชาละวัน จังหวัดพิจิตร เป็นต้น

หมู่บ้านในจังหวัดสกลนครจะมีป่าของหมู่บ้าน ไม่ใช่พื้นที่กว้างใหญ่แต่ก็ไม่เล็กเท่าใดนัก บางหมู่บ้านป่าจะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน ถึงอย่างนั้นชาวบ้านก็ไม่ค่อยข้ามเขตเข้าไปในป่าของหมู่บ้านอื่นเท่าใดนัก ป่านี้ชาวบ้านไม่ได้ใช้ทำกิน เช่นเดียวกับป่าเจ้าปู่หรือดอนเจ้าปู่ซึ่งเป็นคนละป่ากับป่าของหมู่บ้านที่กล่าวถึงนี้ ป่าของหมู่บ้านนี้เปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของชุมชน ชาวบ้านหาเห็ด หน่อไม้ ผัก สมุนไพร ฯลฯ เช่น คนในครอบครัวไปช่วยกันตกกกล้า เมื่อถึงเวลาเที่ยงจะแบ่งหน้าที่กันจัดหาอาหาร สองคนไปขุดเห็ด คนหนึ่งไปปลาก อีกคนตำมะละกอ เห็ดที่ไปขุดก็อยู่ในป่าของหมู่บ้านใกล้เคียงนา เมื่อหาเห็ดได้ก็นำมาแกงกินในช่วงพักเที่ยงนั้น ป่าทุกป่ามีเจ้าป่า ผู้ดูแลรักษาใครทำอะไรในอาณาเขตของเจ้าป่าท่านก็เห็น ถึงท่านจะไม่แสดงปาฏิหาริย์อันใด แต่ผู้คนที่เกรงกลัวเพราะท่านมีพลังและอำนาจที่จะทำสิ่งใดก็ได้ถ้าท่านต้องการในพื้นที่ของท่านหรือในป่าของท่าน กับคนที่ทำผิดคิดไม่ดีกับท่าน พญาแถนผู้อยู่บนฟ้าเป็นเทพเจ้าที่สูงกว่าเทพและดวงวิญญาณทั้งหลาย อีกทั้งมีอำนาจควบคุมฟ้าฝนซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับชาวนา พญาแถนเป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของคนไทยในแถบนี้ ถึงแม้ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูจะเข้ามาในประเทศไทย แต่ชาวบ้านถิ่นนี้ก็ยังรู้จักและคุ้นเคยกับเทพเจ้าอยู่เพียงหนึ่งองค์คือ พญาแถน

เจ้าที่เจ้าทางเจ้าไร่เจ้านาเป็นเรื่องที่คนให้ความสำคัญมาก ความเชื่ออย่างฝังใจในเรื่องนี้เป็นจิตใต้สำนึกที่เห็นได้ชัดเจนเช่นกัน มีเจ้าปู่เป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน จะไปที่ใดต้องทำความเคารพต่อเจ้าของที่ก่อน ก่อนทำนาก็ต้องบอกกล่าวเช่นไหว้ตาแฮกหรือเจ้าไร่เจ้านาก่อน การแสดงความเคารพเช่นไหว้เป็นสิ่งแสดงความนอบน้อมถ่อมตนให้ผู้ใหญ่หรือเจ้าของที่คอยปกป้องรักษาตนและไร่นาของตน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะตัวบุคคลเดียว แต่ยังรวมถึงคนและสิ่ง

เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้นๆ ด้วย จิตใต้สำนึกแสดงให้เห็นว่าคนเรามีความรู้สึกว่ามีพลังอำนาจคอยดูแลรักษาโดยเฉพาะสิ่งที่เราเรียกกันว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นความหมายในแง่บวก สิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่คู่กับเรามาตั้งแต่เด็กด้าบรรพ์ ตั้งแต่การนับถือธรรมชาติเป็นที่พึ่ง เป็นเทพเจ้า มาจนถึงศาสนาที่มีศาสดาเป็นผู้นำทางแต่ถึงกระนั้นคนในศาสนานั้นๆ ก็ยังคงนับถือเทพหรือวิญญาณผู้มีคุณความดีหรือแม้แต่ศาสนาดั้งเดิมคือการบูชาเทพในธรรมชาติ

จิตใต้สำนึกร่วมของชาวนาแอ่งสกลนคร ออกมาในรูปแบบของอีตสิบสองเกือบทั้งหมด จิตใต้สำนึกร่วมแสดงออกมาผ่านศาสนา อีตสิบสองเป็นกิจกรรมเป็นพิธีกรรมทางศาสนาหรือเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศาสนาของชาวนา ทั้งนี้ก็ยังแสดงให้เห็นสิ่งอื่นๆ ของชุมชนชาวนาดด้วย เช่น การทำงานร่วมกัน พื้นฐานสังคมหมู่บ้าน รวมถึงศิลปะด้านต่างๆ ของชาวนา Jung (1998) ผลงานของชาวนานั้นมีความหมายอยู่ในตัวมันเอง ตอบสนองต่อความต้องการของจิตวิญญาณของมนุษย์ เช่นเดียวกับ Richard Walther Darré ถ้าชาวนอร์ดิก (Nordic) มีรากฐานเป็นชาวนา วัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชาวนาสะท้อนถึงตัวตนของชาวนอร์ดิกเอง สัญลักษณ์ของชาวนาปรากฏในงานศิลปะของประเทศเยอรมนีทั้งในอดีตและปัจจุบัน ศิลปะในชุมชนเกิดขึ้นจากคนในชุมชนซึ่งเป็นชาวนา (Bramwell, 1985) ศิลปินในชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น วาดภาพ ตั้มหรือระบายสี ปั้น สถาปัตยกรรม แกะสลัก ถักทอ ดนตรี จังหวัดสกลนครมีเทือกเขาภูพานโอบตัวจังหวัดและอำเภอต่างๆ ไร่เสมือนแขนข้างหนึ่ง และแขนอีกข้างคือหนองหารและลำน้ำก่ำ อีกทั้งยังมีแหล่งน้ำอื่นกระจายตามอำเภอต่างๆ เช่น ลำน้ำอูน อำเภอพังโคน อำเภอพรรณานิคม ลำน้ำพุง อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอเมือง ลำน้ำยาม อำเภวาริชภูมิ อำเภอวานรนิวาส อำเภออากาศอำนวย สิ่งที่อยู่คู่กับธรรมชาติของบ้านเมืองคือ พญานาค (วีรบุรุษในตำนานหรือ hero myth) และเจ้าพ่อภูพาน (hero archetype) พระคู่บ้าน

คู่เมือง หลวงพ่อองค์แสน บรมเจติยพุทธบาท พระธาตุเชิงชุมสิ่งสูงสุดที่ชาวเมืองกราบไหว้ เช่นเดียวกับจังหวัดนครพนม แม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาหลายสายตั้งเส้นเลือดฝอยที่ให้ทั้งชีวิตและวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ พระบรมธาตุพนมที่ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งนมัสการสูงสุดของชาวเมืองนี้ แต่เป็นของคนอีสานและลาวฝั่งซ้าย และพระตำหนักพระเทียมพระคู่เมือง จังหวัดสกลนคร มีเพลงที่บรรยายถึงบ้านเมืองของตน เพลงลำยอย้อย (ยกยอ) เมืองสกล ซึ่งมีทั้งคำร้องภาษาญ้อ ภาษาผู้ไทและภาษาลาว “เหลียวคีนเมื่อทางบ้าน เขาภูพานเห็นเมฆตั้งเป็นกลุ่มๆ องค์พระธาตุเชิงชุมตั้งอยู่ริมแม่น้ำหนองหารกว้างดั่งทะเลล้นเนื้อ เจ้าเออย” และเพลงใจนครพนมของชาวจังหวัดนครพนม

จิตได้สำนึกร่วมเป็นพลังสร้างชาติและวัฒนธรรมที่มั่นคงสืบเนื่อง วัฒนธรรมคือศักดิ์ศรีของชุมชน ของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น ยุคสมัยนี้หลายคนมีการศึกษาในระบบ กล่าวว่า มีการศึกษาแล้ว ไม่ไหว้ป่าไหว้ภูแล้ว ไม่เหมือนรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย

หมู่บ้าน คนอีสานเรียกว่า บ้าน (คำว่า หมู่ ภาษาอีสานแปลว่า เพื่อนหรือพวกเดียวกัน) เรียกแต่ละหลังคาเรือนว่า เฮือน เวลาที่หมู่บ้านมีงานบุญก็เรียกว่า บุญบ้าน ขั้นตอนพิธีกรรมปฏิบัติในบุญบ้านหรืองานอีตสิบสองจะแสดงให้เห็นถึงจิตได้สำนึกร่วม ตั้งแต่การทำงานร่วมกันไปจนถึงการเข้าสู่พิธีกรรมทางศาสนา สิ่งที่ชาวบ้านแสดงผ่านประเพณีที่มีมายาวนาน พฤติกรรมที่ออกมาจากจิตได้สำนึกเดียวกันเป็นพลังของจิตได้สำนึกร่วม กระบวนการและส่วนประกอบในงานอีตสิบสองนั้นล้วนมีความหมาย หมู่บ้านต่างๆ ไม่กล้าที่จะทำผิดขั้นตอนการเตรียมเครื่องประกอบในงานบุญต่างๆ เช่น พาชวัญ เครื่องกัณฑ์เทศน์ ของไหว้เจ้าปู่ ฯลฯ ต้องเตรียมให้ครบถ้วนและถูกต้อง สิ่งต่างๆ นี้แสดงถึงจิตได้สำนึกร่วมของคนในหมู่บ้านทั้งสิ้น ทั้งนี้จะได้กล่าวถึงจิตได้สำนึกร่วมของของชุมชนชาวนาในส่วนต่อไป

จิตวิทยาชาวนาในงานอีตลีสบสอง

ต้นแบบ (Archetype)

เป็นผลผลิตที่เกิดจากประสบการณ์ของการทำซ้ำๆ กันจากคนหลายๆ รุ่นในเผ่าพันธุ์หรือกลุ่มชนเดียวกัน ด้วยใจจริง และความประทับใจในการปฏิบัติซ้ำๆ นี้ทำให้ต้นแบบฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกดังเช่น ต้นแบบของพระอาทิตย์ (sun archetype) ตั้งแต่ก่อเกิดเผ่าพันธุ์มนุษยชาติ มนุษย์ก็เห็นการเดินทางของดวงอาทิตย์จากปากหนึ่งไปยังอีกปากของเส้นขอบฟ้า การเห็นซ้ำๆ พร้อมกับมีความรู้สึกประทับใจในการโคจรของดวงอาทิตย์ทำให้สิ่งเหล่านี้ฝังลึกอยู่ในจิตใต้สำนึกในรูปแบบ (image) เทพแห่งพระอาทิตย์ บุชาดวงอาทิตย์เป็นพระเจ้าซึ่งถือเป็นแหล่งกำเนิดหรือต้นแบบของพลังอำนาจมหาศาล การควบคุม แสงสว่าง และเป็นสวรรค์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ให้การยกย่องบูชาเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และโดยส่วนมากแล้วมนุษย์จะถือให้ดวงอาทิตย์หรือที่เกี่ยวข้องกับดวงอาทิตย์เป็นต้นแบบธรรมชาติที่หลายๆ ครั้งก็สร้างความหวาดกลัวให้กับมนุษย์แต่เนิ่นนานมา เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม พายุ ไฟไหม้ ไฟป่า ภูเขาไฟระเบิด ฯลฯ เพราะภัยธรรมชาติที่น่ากลัวเหล่านี้ทำให้เกิดการสร้าง ต้นแบบของพลัง (archetype of energy) ซึ่งสามารถควบคุมพลังงานทางธรรมชาติและสร้างธรรมชาติได้เช่นกัน ต้นแบบของพลังงานจะยิ่งใหญ่และเหนือกว่าพลังทางธรรมชาติ ถ้าพลังทางธรรมชาตินั้นผิดปกติหรือสร้างความรุนแรง น่าหวาดกลัวและสูญเสียให้กับมนุษย์ฉะนั้นผู้ที่อยู่เหนือพลังงานเหล่านี้จะเป็นผู้ควบคุมไม่ให้เกิดความเสียหายแก่มนุษย์ได้ มนุษย์เรามองหาแหล่งพลังงานใหม่เสมอ ไม่ว่าเด็กเล็กๆ ชอบว่าขณะถลาขึ้นฟ้าและลอยละล่องอยู่บนฟ้า หรือชอบใจกับดอกไม้ไฟที่แผ่ขยายออก วัยรุ่นโปรดปรานเรื่องความเร็วของรถ ผู้ใหญ่ต้องการปลดปล่อยพลังงานที่มีหรือได้มา สิ่งเหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานจากต้นแบบของพลังงานหรือพลังงานต้นแบบ ต้นแบบต่างๆ ล้วนมีพลังทั้งสิ้น และเป็นพลังงานอันยิ่งใหญ่ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม หรือต่อร่างกายและจิตใจมนุษย์ โดยธรรมชาติของตัวต้นแบบเองก็คือศาสนา

เช่น ต้นแบบพระอาทิตย์ (sun archetype) คนหลายกลุ่มถึงแม้มีศาสนาหลักหรือศาสนาประจำชาติแต่ก็ยังเคารพบูชาตามหลักศาสนาดั้งเดิมของตนอยู่ เช่น ลูกพระอาทิตย์ของชาวญี่ปุ่นและเยอรมัน แม่ต้นแบบ (mother archetype) เช่น ทูรคาหรือพระแม่กาลิในศาสนาฮินดู ผู้ปราบความชั่วร้ายและสรรพสัตว์ที่ชั่วร้ายน่ากลัวทั้งปวง วีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) เจ้าเมืองหรือทหารกล้าที่ขออาสาตนเพื่อปกป้องรักษาชาวบ้านและบ้านเมืองและชาวบ้านเองก็ยกย่องให้เป็นผีบรรพบุรุษของบ้านเมืองหรือเผ่าพันธุ์ตน การบูชาเช่นสรวงผีบรรพบุรุษหรือวิญญาณบรรพบุรุษนี้ถือเป็นศาสนาหนึ่งของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่มีและเกิดขึ้นในกลุ่มของตนเอง ไม่ได้รับมาจากภายนอกกลุ่ม คือ เป็นวีรบุรุษของกลุ่มตนเอง แต่ทั้งนี้วีรบุรุษต้นแบบไม่จำเป็นต้องเป็นผีบรรพบุรุษเสมอไป

มนุษยชาติมีจิตใต้สำนึกร่วมเกี่ยวกับต้นแบบเหมือนกันแต่วัฒนธรรมต่างกัน สัญลักษณ์และรูปแบบ (image) ของต้นแบบจึงแตกต่างกัน ทั้งนี้ แต่ละวัฒนธรรมก็ย่อมมีรายละเอียดของต้นแบบที่แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น ต้นแบบในจิตใต้สำนึกนี้มีหลายอย่าง เช่น วีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) เป็นผู้พิทักษ์และอำนาจทั้งที่เป็นธรรมชาติ เคยมีตัวตนจริง หรืออยู่ในตำนานที่เล่าสืบต่อกันมา เช่น พระอาทิตย์ พระเจ้า บรรพบุรุษ นักรบ นักบุญ ดังเช่นพระอาทิตย์ที่เปรียบได้กับวีรบุรุษต้นแบบ เป็นต้นกำเนิดของชีวิตและให้พลังกับผู้คนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และทำให้พ้นจากความมืดมน นักบุญผู้ซึ่งประกอบไปด้วยความดีมากมายและยึดมั่นในความดี ทำดีที่สุดก็เข้าถึงธรรมหรือโลกอันสูงสุด แม้จะตายไปนานแล้วแต่ผู้คนก็ยังกราบไหว้บูชาขอให้ท่านบันดาลพลังต่างๆ ให้วีรบุรุษต้นแบบแบบนักรบโดยเฉพาะนักรบของเผ่าพันธุ์หรือชนชาติของตนเอง บางวัฒนธรรมรวมต้นแบบนี้เป็นหนึ่งเดียวกับบรรพบุรุษ นักรบเป็นผู้ให้กำเนิดชาติสร้างแผ่นดิน กล้าหาญปกป้องแผ่นดิน มีความปราดเปรื่องด้านการต่อสู้ การต่อสู้หรือการใช้ความรุนแรงกับฝ่ายตรงข้ามเป็นจิตใต้สำนึกร่วมด้านสัญชาตญาณของมนุษย์อยู่แล้ว นักรบโดยเฉพาะผู้นำนักรบที่ทำการต่อสู้ไม่ว่าจะชนะหรือไม่ก็ตาม ย่อมประทับไว้ในใจของคนเผ่าพันธุ์นั้นๆ

นอกจากนี้ก็ยังมีแม่ต้นแบบ (mother archetype) เป็นแม่ของแม่ทั้งปวง สิ่งที่เราเปรียบเป็นแม่คือให้ความอุดมสมบูรณ์ ให้ดอกออกผล เลี้ยงดูลูก (ผู้คน) พุ่มพอกอย่างทะนุถนอม ใจดีมีกรุณา อบอุน ดังเช่นแม่โพสพ ชาวนาเปรียบข้าวเหมือนชีวิตจึงเคารพบูชาผู้ให้ชีวิต ให้ความสมบูรณ์แข็งแรงนั่นคือนางขวัญข้าว หรือแม่โพสพ อีกนัยหนึ่ง ชาวนา ก็เปรียบเหมือนลูกของแม่โพสพ การทำนาไม่ใช่เป็นเพียงแค่การประกอบอาชีพ แต่ยังเป็นวัฒนธรรมประเพณีและเป็นชีวิตของชาวนาด้วย แม่ธรณี (หรือแผ่นดินแม่) คนอีสานบางกลุ่มเชื่อว่าหลังพระให้พร ต้องไปกรวดน้ำหรือหยาดน้ำ เมื่อกรวดน้ำเสร็จให้ใช้ฝ่ามือตบเบาๆ ที่แผ่นดินแล้ว กล่าวกับแม่ธรณีให้เก็บรักษาน้ำนี้ไว้ ซึ่งหมายถึงคุณความดีที่ทำนี้ไว้ให้ตน แผ่นดินบ้านเกิดยังเปรียบเป็นแผ่นดินแม่ซึ่งนอกจากจะหมายถึงการกำเนิดบนแผ่นดินนั้นแล้ว ยังหมายถึงความเป็นคนของแผ่นดินนั้นด้วย แม้จึงมีความเข้มแข็งหนักแน่น ที่สามารถเลี้ยงดูลูกทุกคนได้ นอกจากนี้ยังมีสัตว์ต้นแบบ (archetype of animal) เช่น บางเผ่าพันธุ์ใช้สัญลักษณ์เสือ สิงโต เหยี่ยว แทนความหมายกลุ่มคนของตน เช่น ม้าสำหรับชาวมองโกล ไม่ได้มีความหมายเป็นสัตว์เลี้ยง แต่เป็นสัญลักษณ์ของชาวมองโกล และในอดีตวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์มองโกลใช้ม้าในการขยายศึกดา สิงโตเป็นสัญลักษณ์ของชาวอังกฤษด้วยแสดงถึงบุคลิกที่สง่างามและความเข้มแข็ง คนทั่วโลกเห็นว่าช้างเป็นสัตว์ประจำชาติของคนไทยเมื่อนึกถึงช้าง โดยเฉพาะช้างเผือกก็จะนึกถึงประเทศไทย และคนไทยเองมีความรู้สึกกับช้างในทางที่ดีงามและให้ความหมายแก่ช้างที่มีนัยสำคัญแตกต่างจากชนชาติอื่น

ต้นแบบแต่ละอย่างไม่จำเป็นต้องแยกออกจากกันแต่อาจรวมกันได้ เช่น วีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) กับผู้เฒ่าต้นแบบ (wise old man archetype) เมื่อรวมเข้าด้วยกันจะเกิดแนวคิดเรื่อง กษัตริย์นักปราชญ์ (philosopher king) ผู้ซึ่งมีความรับผิดชอบต่อประเทศและประชาชน อีกทั้งนำเคารพยำเกรงเพราะเป็นทั้งวีรบุรุษผู้นำและผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เป็นผู้นำที่มีพลังทั้ง

ทางกายและทางสติปัญญา พ่อต้นแบบ (father archetype) หรือวีรบุรุษต้นแบบ มีลักษณะเป็นนักปกครอง ผู้อาวุโส กษัตริย์ และผู้บัญญัติกฎระเบียบต่างๆ ซึ่งเป็นบุคลิกแบบเหตุผล (logos)

ต้นแบบที่เห็นได้จากงานอีตสิบสองนั้น คนในหมู่บ้านจะให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับข้าวและผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งถือได้ว่าเป็น แม่ต้นแบบ (great mother archetype) และ ผู้เฒ่าต้นแบบ (wise old man archetype) หลายพิธีกรรมมีข้าวเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุญข้าวจี บุญกองข้าว บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน ถึงกระนั้นข้าวก็ยังเป็นส่วนประกอบสำคัญในทุกพิธีกรรมหรือเป็นเป้าหมายหลักในการประกอบพิธีกรรมในบางอีต เกือบทุกอีตในหลายหมู่บ้านมีพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านด้วย หมู่บ้านที่ให้ความสำคัญกับผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งไม่เฉพาะเวลาประกอบงานอีต แต่เมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นทุกคนจะรีบจะไปเยี่ยมเยียนและผูกแขนเรียกขวัญพร้อมอวยพรให้ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นบุคคลสำคัญในการดำเนินงานอีตทั้งการเป็นผู้นำการกระทำและเป็นผู้ให้คำแนะนำ ผู้เฒ่าผู้แก่จึงเป็นการรวมกันระหว่างวีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) และปราชญ์ผู้เฒ่าต้นแบบ (wise old man archetype) เมื่อมีปัญหาใดที่แก้ไม่ได้ ชาวบ้านมักจะถามผู้เฒ่าผู้แก่ให้เป็นผู้ตัดสิน อย่างเช่น พ่อล่ำ เฒ่าโคตร วีรบุรุษต้นแบบอาจไม่ใช่วีรบุรุษที่ตายไปแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ ทั้งนี้ วีรบุรุษต้นแบบเป็นแบบฉบับที่อยู่ในจิตใต้สำนึกที่เป็นแบบแผนและรูปแบบเดียวกัน ดังเช่นวีรบุรุษที่ยังมีชีวิตอยู่มีความสอดคล้องและรูปแบบเดียวกับวีรบุรุษในอดีตของกลุ่มตน

หลังจากที่เก็บเกี่ยวเสร็จ ชาวบ้านรวมกันทำพิธีเลี้ยงเจ้าปู่หรือเลี้ยงขึ้น (จากการทำนา) เดือนสามหรือเดือนกุมภาพันธ์ (เดือนสามออกใหม่สามคำ) ก่อนการลงเก็บเกี่ยวก็ทำพิธีไหว้บอกกล่าวขอพรเจ้าปู่หรือเลี้ยงลง (นา) เดือนหกหรือเดือนพฤษภาคม ทั้งเลี้ยงขึ้นและเลี้ยงลง ชาวบ้านจะฆ่าหมูหรือวัวหรือไก่ถวายเจ้าปู่ พ่อจ้าวเป็นผู้กล่าวกับเจ้าปู่ให้รักษาลูกหลาน สัตว์เลี้ยงต่างๆ รวมถึงทรัพย์สิน

ของคนในหมู่บ้าน เช่นกล่าวว่า “ปู่เอ๋ย วันเดือนนี้ ลูกหลานทั้งสองหมู่ บ่ได้ทิ้ง รอยตาฝารอยปู่ นำอาหารคาวหวานถวายแล้ว จงเสวยหวานคาวให้ลูกหลาน...วัวควาย หมู อย่าอันหาญพาลอันร้าย (งูกัด รถชน เป็นต้น) ลูกไปทำงานทางไกลก็ให้มาถึง (ได้กลับถึงบ้าน)” เจ้าปู่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้านตั้งแต่เด็กถึงวัยชรา ตั้งแต่ผู้มีใบปริญญาและผู้ไม่มีใบประกาศใดๆ ปาของเจ้าปู่ไม่มีผู้ใดเข้าไปรบกวนหรือเสาะแสวงหาของกิน สมุนไพร ฯลฯ เจ้าปู่หรือมเหศักดิ์เป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชนนั้นๆ การเดินทางโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชนไม่ว่าการเดินทางนั้นจะข้ามแผ่นดินข้ามน้ำมาไกลแค่ไหนชุมชนก็จะอัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษของตนไปด้วยทุกหนแห่งที่ได้พำนักพักพิงจนกระทั่งลงหลักปักฐาน บรรพบุรุษที่ได้รับเลือกให้เป็นเจ้าปู่เป็นผู้มีคุณธรรม เป็นผู้นำ ปกครองคนได้ดี มีสติปัญญา มีความเด็ดขาด บางกรณีอาจเป็นผู้นำด้านการรบด้วย แต่ละหมู่บ้านมีประวัติเจ้าปู่ของตน หมู่บ้านที่ต้องแยกออกมาตั้งหมู่บ้านใหม่ก็ขออัญเชิญเจ้าปู่ไปอยู่หมู่บ้านตนด้วย ฉะนั้นเจ้าปู่จึงอยู่ทั้งสองหมู่บ้าน ชาวบ้านเรียกศาลเดิมว่าศาลใหญ่ และศาลในหมู่บ้านตั้งใหม่นี้ว่าศาลเล็ก โดยทำพิธีอัญเชิญให้ท่านไปอยู่ศาลเล็กเพื่อดูแลลูกหลานของท่านอีกบ้านหนึ่งด้วย

การแยกหมู่บ้านลักษณะนี้เกิดจากหมู่บ้านเดิมที่มีผู้คนเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทำมาหากินไม่เพียงพอจึงไปหักร้างถางพงสร้างหมู่บ้านใหม่ที่อยู่ใกล้กันหรือติดกันแต่ยังเรียกชื่อเดิม เช่น บ้านแฮใหญ่ บ้านแฮน้อย หมู่บ้านที่แยกกันเนื่องด้วยการแบ่งสันเงินกองทุนหมู่บ้านนั้นเปรียบเทียบเหมือนการแยกแบบกะทันหัน อาจมีหลายสิ่งหลายอย่างที่ต้องแยกกัน แต่สิ่งเดียวที่ไม่แยกและความคิดที่จะแยกนั้นไม่มีก็คือศาลเจ้าปู่ และจัดงานบุญนี้พร้อมกันและจัดด้วยกัน ถึงแม้ว่าจะไม่ได้จารึกคำสอนหรือบทเพลง (บางจังหวัดในแถบอีสานมีบทรำกลอนหรือหมอลำคำสอนของเจ้าปู่) แต่ก็มีศรัทธาต่อสายตาเจ้าปู่ที่จะประพาดพิวใดๆ การติดต่อสื่อสารอย่างเป็นพิธีการกับเจ้าปู่ต้องมีพ่อจ้ำ (พ่อจ้ำกับหมอสวดขวัญส่วนมากทำหน้าที่ต่างกันแต่บางแห่งก็เป็นคนเดียวกัน) พ่อจ้ำเป็นผู้ที่ชาวบ้านเลือก ต้องเป็น

ผู้มีศีลมีธรรม ไม่เล่นการพนันกินเหล้าเมายา พุดไม่ตี ถือศีลห้าอย่างเคร่งครัดและ ถือศีลแปดในวันศีลหรือวันพระ บางคนมีการถือน้ำสวดกินเนื้อสัตว์ในวันพระและ ต้องไม่กินเนื้อต้องห้าม 10 ชนิดตามหลักพุทธศาสนา สวดมนต์ไหว้พระทุกวัน

เมื่อได้รับเลือกจากชาวบ้านแล้วยังต้องคงคุณความดีนี้ไว้เพราะชาวบ้าน ให้ความเคารพนับถือ พ่อจ้าวและหมอสวดขวัญเป็นความภูมิใจของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมู่บ้านที่มีพ่อจ้าวและหมอสวดที่กล่าวคำได้ดี รับผิดชอบขวัญมาก และกล่าวอย่างชำนาญ ถ้าหมู่บ้านไหนไม่มีหมอสวดขวัญก็ต้องไปขอจากหมู่บ้าน อื่นเพื่อมาประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นการติดต่อสื่อสารและการทำพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับเจ้าปู่จะมีผู้เป็นสื่อกลางในการกล่าวคำ ดูแลให้คำปรึกษาความถูกต้อง ในการจัดเตรียมข้าวของเพื่อบูชาเจ้าปู่ ส่วนมากแล้วเวลาไปไหว้เจ้าปู่คนใน หมู่บ้านจะเชิญพ่อจ้าวไปเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมถึงแม้จะเป็นงานส่วนตัว เช่น ไปทำงานเมืองนอก สอบเข้าเรียนต่อ ภรรยาฝรั่งกลับมาเยี่ยมบ้าน (กรณีนี้ เจ้าภาพจัดเตรียมของเครื่องเซ่นไหว้เจ้าปู่อย่างเพียบพร้อม หมู ไก่ ผลไม้ เหล้า ฯลฯ เพราะมีฐานะดี) ของหายต้องการทราบว่าจะอยู่ที่ไหน ใครเอาไป หรือขอให้ ได้คืน หลายคนมาบน เช่น ขอให้บังไฟชนะ (ปกติถ้าชนะก็เลี้ยงทั้งหมู่บ้าน) ขอให้ได้นานทำ วัควายหายขอให้กลับคืนหรือหาพบ จนกระทั่งขอให้ได้สามีฝรั่งก็มี เจ้าปู่เป็นผู้คอยดูแลปกป้องรักษาหมู่บ้าน อาณาจักรเล็กๆ นี่เป็นอาณาเขตที่เจ้าปู่ดูแลรักษาลูกหลานของท่าน การบอกกล่าวขอพรจึงเป็นเรื่องจำเป็นที่เป็นปกติ วิสัย ใครจะมาเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่บ้าน ใครมีรถใหม่ ขับรถไปทางไกลเมื่อ ผ่านป่าเจ้าปู่ก็บีบแตรบอกท่าน ทุกคนเคารพและเชื่อในเจ้าปู่อย่างไม่มีข้อสงสัย ไม่ว่าคนนั้นจะถือว่ามีการศึกษาหรือมีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มากเพียงใด งาน บุญไหว้เจ้าปู่เป็นงานบุญแต่โบราณของคนไทย เป็นการรวมกันของชาวบ้านมา อยู่ ณ จุดร่วมเดียวกันหน้าศาลเจ้าปู่ วิถีบุรุษต้นแบบของชุมชน เมื่อประกอบ พิธีกรรม เสียสิ่งที่พ่อจ้าวกล่าวกับเจ้าปู่ในการอัญเชิญท่านหรือขอพรท่านมีพลัง ดึงอารมณ์ของผู้คนเสมือนต้องมนตร์ สงบสำรวม ผู้คนเป็นหนึ่งเดียวกับวิบุรุษ

เจ้าปู่แต่ละแห่งมีประวัติและชื่อต่างกัน เช่น เจ้าปู่ทองแดงของบ้านนาเหมืองน้อย เจ้าปู่ลาของชาวผู้ไทเรณู ชาวโย้ยเรียกเจ้าปู่อีกชื่อว่า เจ้าหม่มเมือง การบูชาผีปู่ย่าในภาคเหนือ บางแห่งผีปู่ย่าเป็นผีประจำตระกูล หอของผีปู่ย่าจะปลูกไว้ตรงทิศของหัวนอนหรือมุมบ้าน ผีปู่ย่าแยกออกเป็นผีเรือน เมื่อคนในบ้านแยกไปตั้งบ้านหรือครอบครัวใหม่ ก็จะแยกเอาผีไปด้วย โดยสร้างหิ้งผีใหม่แต่จะไม่ทำหอผีใหม่เพราะหอผีอยู่ที่บ้านเดิม การแยกผีเรือนมักจะเป็นฝ่ายหญิง ผีปู่ย่าจะมีการเซ่นสังเวยเมื่อมีคนในตระกูลเจ็บป่วย วันสงกรานต์ การมาเลี้ยงผีในวันนี้อธิวามาคำหัวผีปู่ย่า และวันกำหนดเลี้ยงผีในระหว่างเดือนเมษายน พฤษภาคม มิถุนายน มีงานมงคลต่างๆ เช่น แต่งงาน การบูชาผีปู่ย่านี้จะทำกันภายในวงญาติ ใกล้ชิดและใกล้ชิดกันเท่านั้น ผีอารักษ์เจ้าหลวงคำแดง สถิตอยู่ถ้ำดอยหลวง เป็นผีวีรบุรุษของชาวเมือง มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับท่านว่า เจ้าหลวงคำแดงเป็นโอรส กษัตริย์เมืองพะเยายกทัพไปปราบฮ่อและได้ชัยกลับมา ระหว่างทางได้พบกวางทองเลยไล่จับ ตามไปถึงเขาเชียงดาว กวางทองถอดคราบที่สวมออกกลายเป็นหญิงสาวสวยงาม วังหนิหายเข้าไปในถ้ำ เจ้าหลวงคำแดงเดินตามเข้าไปในถ้ำ และหายเข้าไป ไม่กลับออกมาอีกเลย ต่อมาชาวบ้านจึงเชื่อว่าเจ้าหลวงคำแดงกลายเป็นผีอารักษ์รักษาบ้านเมือง (สงวน โชติสุขรัตน์, 2512) คนไทนอกประเทศ ดังเช่น ไทผาเกมีหอเสื้อเมืองอยู่ป่าท้ายหมู่บ้าน คนที่จะทำพิธีบูชาเช่นสรวงได้ ต้องเป็นเจ้าเมืองหรือเชื้อสายเจ้าเมือง

พระสงฆ์เป็นวีรบุรุษต้นแบบที่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน แต่ทั้งนี้บทบาทหรือการเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนไม่มากเช่นแต่ก่อน ในหมู่บ้านมีพระสงฆ์ลดน้อยลงและในหลายแห่งพระสงฆ์ก็ไม่ได้อยู่ประจำ ความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนจึงเหินห่าง เมื่อก่อนพระสงฆ์มีบทบาทหลายอย่าง นอกจากเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณแล้ว ผู้ใหญ่บ้านและคนในชุมชนจะมาปรึกษาหารือเรื่องกิจการบ้านเมืองจนกระทั่งเรื่องส่วนตัวกับพระสงฆ์เสมอ ปัจจุบันนี้การสร้างหรือซ่อมแซมหมู่บ้าน ชาวบ้านอาจไม่ต้องร่วมแรงกันดังแต่ก่อนเพราะมีองค์กรปกครองส่วน

ท้องถิ่นรับผิดชอบ คนในหมู่บ้านล้วนมีสมาชิก อบต. หรือสมาชิกสภาเทศบาล ตามการจัดสรร ทั้งนี้เพื่อเป็นสิทธิ์เป็นเสียงให้หมู่บ้านตน อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ ก็ยังมีบทบาทอันสำคัญในการเป็นผู้นำการปฏิบัติตามหลักพระศาสนาของ พระศาสนา ผู้ซึ่งเป็นทั้งวีรบุรุษต้นแบบและปราชญ์ผู้เฒ่าต้นแบบ พระอริยสงฆ์ ถึงจะดับขันธไปแล้วแต่ยังเป็นวีรบุรุษต้นแบบที่ยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั่วทั้งจังหวัดสกลนครอย่างเหนียวแน่น เหมือนไม่มีวันเสื่อมคลาย หลวงปู่มน หลวงตาฝัน หลวงปู่หลุย หลวงปู่คำพันธ์ ซึ่งมีรูปแบบ (image) ตามภาพความเป็นจริงที่ได้บันทึกไว้ในกล้องถ่ายภาพ แต่สำหรับรูปแบบ (image) ของพระพุทธรูปนั้นไม่ใช่ความแก่ชราของรูปลักษณ์ภายนอก สำหรับเจ้าปู่แล้วจะเป็นรูปลักษณะผู้เฒ่าซึ่งเป็นตัวแทนของความรอบรู้ ความคิดพิเคราะห์ ภูมิปัญญาที่รู้แจ้ง ความฉลาด มีไหวพริบสัญชาตญาณ (Jung, 2009) งานบุญที่ยิ่งใหญ่สำหรับชุมชนมีอยู่สองงานที่สมาชิกถือว่าไม่สามารถขาดหรือลาได้ก็คืองานบุญสำหรับวีรบุรุษต้นแบบทั้งสอง ทางโลกและทางธรรม งานบุญเฒ่า วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ที่เราชาวบ้านจะต้องสะสมบารมีตามรอยคำสอนของท่านจึงจะได้พบนิพพาน และเจ้าปู่วีรบุรุษของเฒ่าพันธ์ผู้เป็นบรรพชนผู้กล้าหาญสร้างบ้านตั้งเมืองเป็นปู่ทวดสายเลือดเดียวกันคอยปกป้องดูแลลูกหลานจนถึงวันเวลานี้ ดังคำขึ้นต้นกล่าวอัญเชิญพระอุปคุต “ฝูงข้าทั้งหลายภายในมีพระสงฆ์เป็นท้าว ภายนอกมีเฒ่าเป็นประธาน”

บุคคลที่ถือเป็นวีรบุรุษในยุคร่วมสมัยที่ชาวบ้านรู้จักดี คือ ครูเตียง ศิริขันธ์ (พ.ศ. 2452 - 2495) เวลาที่ครูเตียงไปพูดที่ไหนชาวบ้านจะมารวมกันฟัง เด็กบางคนก็ขาดรองเท้าให้ ซึ่งปัจจุบันนี้เด็กเหล่านั้นก็มีอายุได้ประมาณกว่า 60 ปีแล้ว การหายตัวไปของครูเตียง ชาวบ้านหลายคนยังเชื่อว่าตอนนี้ครูเตียงอยู่ฝั่งลาว ยังไม่ตาย ครูเตียงหรือนายเตียง ศิริขันธ์ เป็นเสรีไทยชาวจังหวัดสกลนคร หรือเสรีไทยภูพาน เป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยภูษาคีรีอากาศอีสาน และเป็นผู้แทนราษฎรทุกสมัยที่ลงสมัครและเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนแรกที่มาจากการเลือกตั้ง

ของชาวจังหวัดสกลนคร ขุนพลภูพาน หนังสือ 100 ปี เติง ศิริจันทร์ วีรบุรุษสามัญชนกล่าวถึงครูเดียวก่อนหายไปอย่างไร้ร่องรอยว่า “นักการเมืองฝ่ายท่านปรีดีถูกติดตามประหัตประหารอย่างทารุณและโหดเหี้ยม นายทองอินทร์ นายถวิล และนายจำลองถูกจับ ส่วนนายเตียงหนีเข้าป่าขึ้นไปอยู่ในแหล่งเสรีไทยเดิม จนได้รับฉายาว่า ขุนพลภูพาน ฝ่ายรัฐบาลตั้งข้อกล่าวหาว่านายเตียงเป็นกบฏคิดจะแยกภาคอีสานไปอยู่ร่วมกับประเทศลาวและส่งกองทหารขึ้นไปปราบ เมื่อหาที่ซ่อนตัวนายเตียงไม่พบ ก็ใช้วิธีจับผู้ใหญ่บ้านและกำนันบางคนมาทรมานจนร่างกายบาดเจ็บพิการถึงขั้นทุพพลภาพ ผู้หญิงชาวบ้านถูกข่มขืน ในที่สุดนายเตียงทนความป่าเถื่อนเช่นนั้นไม่ได้ ต้องยอมมอบตัวและเข้าต่อสู้คดีในศาล แต่ไม่กลับเข้ากรุงเทพฯ” ครูเดียงสู้คดีในศาลและพ้นข้อกล่าวหา ปี พ.ศ. 2492 ความพยายามในการทำให้คนเข้าใจว่าเสรีไทยและคอมมิวนิสต์คือสิ่งเดียวกันนั้นอาจประสบความสำเร็จ แต่คนท้องถิ่นก็ยิ่งรู้ว่าเสรีไทยกับคอมมิวนิสต์มีความหมายต่างกัน ปัจจุบันนี้ชาวจังหวัดสกลนครและผู้ที่มีรำลึกถึงขบวนการเสรีไทยนำโดยสมาชิกสมาคมข้าราชการนอกประจำการสกลนครที่เคยร่วมขบวนการเสรีไทยได้เสนอสมาคมฯ จัดทำโครงการอนุสาวรีย์หรืออนุสรณ์สถาน นายเตียง ศิริขันธ์ หน้าถ้ำเสรีไทย ซึ่งเป็นสถานที่เก็บอาวุธ

มีประโยคที่กล่าวไว้ในประวัติย่อของครูเดียงว่า “หากสยามไม่มีเสรีไทยเมืองไทยจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้” ครูเดียงเป็นคนถนัดท้องถิ่นสกลนครและผู้แทนราษฎรอีสานร่วมสมัยเดียวกัน และเป็นเพื่อนที่สนิทกันมากกับ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลฯ นายถวิล อุดล ผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด และนายจำลอง ดาวเรือง ผู้แทนราษฎรจังหวัดมหาสารคาม ไม่ใช่เพียงแค่การมีอุดมการณ์ แต่ได้แสดงให้เห็นชาวบ้านเห็นแล้วว่าพวกเขามีความภูมิใจในบุคคลที่ได้เลือกเข้าไปเป็นตัวแทนพวกเขา ครูเดียง เป็นผู้นำชาวบ้านในกองกำลังเสรีไทย กองกำลังก็คือชาวบ้านนี่เองที่มีครูฝึกสอนการสู้รบให้ อย่างเช่นที่อำเภออากาศอำนวย เมื่อถึงเวลาฝึกทหารจะมีการตีโป่งเป็นสัญญาณ ถึงแม้จะทำนา

อยู่ก็ต้องทิ้งนามาฝึกก่อน การหาเสียงของครูเตี้ยงนั้นต้องขี่ม้าไปในแต่ละแห่ง เวลาครูเตี้ยงพูดนั้นเสียงดังฟังชัด มีคนออกจากบ้านมาล้อมวงฟังกันทุกหลังคาเรือน เวลาไปปฏิบัติหน้าที่ผู้แทน ประชุมสภาฯ เสร็จหรือมีเรื่องราวเกี่ยวของบ้านเมืองก็เดินทางด้วยม้าไปทุกแห่ง โดยเฉพาะการไปเพื่อรับฟังปัญหาของชาวบ้านและช่วยแก้ปัญหา บางแห่งถ้าทราบว่ครูเตี้ยงจะมา หมูบ้านของตนก็เตรียมพร้อมในการฟังและต้อนรับ สิ่งที่ครูเตี้ยงได้สร้างไว้ในยุคนั้น ชาวบ้านมักเรียกเป็นชื่อเตี้ยงหมด เช่น ฝ่ายนายเตี้ยง โรงเรียนครูเตี้ยง ถนนนายเตี้ยง ศาลาครูเตี้ยง ฯลฯ ในการเรียบเรียงของสวัสดิ์ トラชู เรื่อง ลับสุดยอด เมื่อข้าพเจ้าเป็นเสรีไทยกับขุนพลเตี้ยง ศิริจันทร์ คัดย่อโดยหนังสือ 100 ปี เตี้ยง ศิริจันทร์ เกี่ยวกับรัฐบาลรัฐประหารของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่าได้ส่งพันตำรวจเอกหลวงพิชิต ธุรการ นำกองกำลังห้ากองพันตามล่าเตี้ยง ศิริจันทร์ แต่ไม่สำเร็จเพราะประชาชนไม่ให้ความร่วมมือ จึงเปลี่ยนแผนจับกุมใหม่ โดยหันมาเบียดเบียนชาวบ้าน เผาขี้ข้าว ยิ่งสัตว์เลี้ยง หมู เป็ด ไก่ วัว ควาย ของชาวบ้านนำมาประกอบอาหาร นายเตี้ยงทนเห็นชาวบ้านถูกรังแกเพราะตนไม่ไหวจึงติดต่อทางการเข้ามอบตัวสู้คดี เมื่อมีการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ 2492 เตี้ยง ศิริจันทร์ ก็ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครอีก โดยสังกัดพรรคเสรีมนังคศิลา

ขณะที่เตี้ยงและเพื่อน ส.ส. นั่งประชุม เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2495 มีพันตำรวจเอก อรรถนพ พุกประยูร มาเชิญเตี้ยง ศิริจันทร์ นายชาญ บุญนาค นายเล็ก บุญนาค นายผ่อง เขียววิจิตร และนายสง่า ประจักษ์วงศ์ ไปพบอธิบดีเผ่า ศรียานนท์ และบุคคลทั้ง 5 ได้หายสาบสูญไปตั้งแต่นั้น จนถึง พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติขับไล่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ออกนอกประเทศ จึงรื้อฟื้นคดีการเมือง ความจริงได้ปรากฏว่า เตี้ยง ศิริจันทร์ และเพื่อน ถูกสังหารโดยเชือกรัดคออย่างโหดร้ายทารุณ แล้วนำศพไปและฝังที่ป่าเมืองกาญจนบุรี ตามหลักฐานที่พิสูจน์โดยคณะกรรมการคดีการเมืองชุดค้นพบได้

ในคำกล่าวสดุดีวีรชนที่ควรได้รับการยกย่องในสงครามโลกครั้งที่ 2 ของหนังสือ 100 ปีฯ นี้ได้พรรณนาไว้ว่า เหตุการณ์นี้ได้ล่วงเลยมานานกว่า 68 ปี คุณความดีของเตี้ยง และเพื่อนยังระลึกอยู่ในความทรงจำของชาวสกลนครและพี่น้องชาวไทยทุกคนไม่มีวันลืม ชาวไทยทุกคนเป็นหนี้บุญคุณของเตี้ยง และเพื่อนร่วมขบวนการ รวมทั้งบรรพบุรุษของพี่น้องชาวบ้านโนนหอม บ้านเต่างอย บ้านตาตั่ว บ้านชาตนาคุ บ้านโพนก้างปลา บ้านหนองหลวง ขบวนการเสรีไทยต่างจังหวัดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ร่วมขบวนการกู้ชาติทุกคนที่ยังมีชีวิตอยู่และผู้สูญเสียชีวิตระหว่างการสนับสนุน ปฏิบัติการร่วมขบวนการเสรีไทยกู้ชาติของทุกคน พวกเราขอสดุดีน้อมรำลึกถึงคุณความดีของท่าน ที่ได้สร้างวีรกรรมไว้ให้เห็นเป็นประจักษ์แก่ชาวไทยทุกคน ซึ่งถือเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรีแก่บ้านเมืองและวงศ์ตระกูลอย่างยิ่ง พวกเรายกย่องให้ท่านเป็น “วีรชนผู้กล้าหาญ”

อีกข้อหาหนึ่งที่นายเตี้ยงได้รับคือเป็นคอมมิวนิสต์ การใช้สื่อเพื่อแย่งประชาชนหรือสร้างความหวาดกลัวที่เกี่ยวกับนายเตี้ยงโดยตรงคือ การสร้างหนังที่มีตัวเอกเป็นนายเตี้ยงแต่งตัวทหาร สั่งฆ่า ทารุณ กักขัง ผู้ไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง มีบุคลิกโหดเหี้ยม ซึ่งเรื่องราวที่เห็นในหนังเป็นตัวแทนของคอมมิวนิสต์ไปในตัว ถ้าเยาวชนหรือเด็กได้ดูหนังก็อาจบอกว่านายเตี้ยงและคอมมิวนิสต์เป็นคนที่เห็นและนายเตี้ยงเป็นคอมมิวนิสต์ แต่ผู้ใหญ่ก็จะทราบดีและตอบได้อย่างชัดเจนว่า นายเตี้ยงไม่ใช่คอมมิวนิสต์ เสรีไทยกับคอมมิวนิสต์ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ชาวนาหรือชาวบ้านไม่น้อยที่รู้จักครูเตี้ยงทั้งๆ ที่เกิดไม่ทัน หรือเคยเห็นเมื่อยังเป็นเด็ก แต่ชาวบ้านมีความแฉะชัดในน้ำเสียงและตื้นตัน ไม่ว่าจะด้วยความศรัทธาและชื่นชม

ในช่วงเผยแพร่แนวคิดคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย จังหวัดสกลนครและนครพนมเป็นพื้นที่สีแดง มีถ้ำและป่าหลายแห่งเป็นพื้นที่ของผู้หลงผิดตามที่รัฐบาลในสมัยนั้นให้ฉายาอาศัยอยู่ มีการปราบปรามอย่างหนักหนาในแถบสองจังหวัดนี้ นอกจากยิงตายแล้วยังมีการตัดหัวผู้หลงผิดแขวนไว้หน้าศาลากลาง

อำเภอ ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย ดังเช่น ที่ว่าการอำเภอสว่างแดนดิน...หัวคนที่แขวนอยู่นั้นยังเป็นภาพติดตาชาวบ้านไม่รู้ลืม ชาวบ้านโดยส่วนมากก็อยู่อาศัยตามปกติและเห็นสหายเดินลงมาจากภูลัดเลาะทุ่งเพื่อเข้าเมืองหาเสบียงเป็นปกติ พ่อค้าบางคนเมื่อสหายมาขอก็ให้ไป ไม่ได้คิดราคา และก็ไม่มีการข่มขู่หรือเกรงกลัว หรือชาวบ้านเองก็เป็นฝ่ายจัดหาข้าวปลาอาหารให้ คนที่เดินลงมาหาเสบียงแล้วถูกตำรวจยิงเสียชีวิตกลางทุ่งนาอีกคนคือ จิตร ภูมิศักดิ์ ชาวบ้านหนองกุง อำเภอวาริชภูมิ ไม่ทราบหรือกว่าผู้ถูกยิงตายนั้นเป็นใครและมีความสำคัญเช่นไร ยุคสงครามแย่งชิงประชาชน ในระยะนั้นสถานีวิทยุเปิดรายการสัมภาษณ์ผู้หลงผิดทุกวันเกือบทั้งวัน โดยที่ผู้หลงผิดจะพูดซ้ำๆ กันว่า เป็นอยู่ลำบากอดอยาก ได้รับการชักจูงให้หลงทำผิด บังคับ เข้มงวด โดนทำร้าย ทุกคนพูดสั้นๆ ประโยคซ้ำๆ กัน เสียงหนักไม่แผ่วเบาแต่ไร้ความรู้สึก แต่ละคนพูดไม่นานวันหนึ่งพูดเป็นหลายสิบคน เหมือนเข้าแถวรอคิวพูด ช่วงเวลานั้นผู้เขียนเปิดวิทยุนั่งฟังที่บ้านได้บ้านทุกวันหยุดเสาร์และอาทิตย์ ชาวบ้านแต่ละคนจะกล่าวตอบคำถามผู้สัมภาษณ์ในทำนองเดียวกันคือ อยู่ในป่ามีความทุกข์ยากลำบากมาก คิดหลงผิดไป ตอนนี้ขอออกจากป่ากลับบ้านเมือง และมีสิ่งหนึ่งที่เขาเรียกกันว่าคอมมิวนิสต์หรือผู้หลงผิด

ปัจจุบันจึงรู้ว่าสหายยังมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในสองจังหวัดนี้ แต่ก็เกิดมีสหายเทียม (ผู้ที่สร้างว่าตนคือสหาย) ขึ้นมาเหมือนกัน ได้เงินสองแสนถ้วนหน้า ดังเช่น ในขณะที่มีสหายแท้ในประเทศไทยนั้นสหายเทียมเพิ่งอายุได้ 6 ขวบ ไปลงชื่อเข้ารับเงินผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ก็เลยได้พร้อมสหายแท้ไปด้วยเลย การให้เงินแก่สหายครั้งแรกหนึ่งแสนกว่าบาท ครั้งที่สองสองแสนบาท อดีตสหายต้องเสียค่าหัวหลายหมื่นบาทให้ตัวแทนที่ชาวบ้านบอกว่าจะมีความสามารถในการเดินเรื่องติดต่อประสานงาน โดยที่สหายแท้ก็จำใจต้องเสียและสหายเทียมก็เต็มใจจะเสียค่าหัวให้ อดีตสหายในหลายหมู่บ้านเข้าร่วมตั้งแต่อายุยังน้อยยังจำเหตุการณ์ได้ดี ถ้าที่ใช้เป็นกองกำลังก็อยู่ในหมู่บ้านของตน หมู่บ้านอยู่ในหุบเขา

หรือคนบางกลุ่มเป็นกันทั้งหมู่บ้านจนเรียกว่า ถ้ำ (ตามชื่อชาติพันธุ์) บนเทือกเขาภูพาน สหายหรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า คนป่า ทางการเรียกว่า บักจ่อย ซึ่งเป็นความหมายให้รู้ว่าคนเหล่านี้อยู่ป่า ขาดอาหาร ผอมแห้ง ผู้นำหรือตัวสหายหลายคนเสียชีวิตเพราะคนในหมู่บ้านเองนาย (นายคือคนจากทางการไม่ว่าทหารหรือตำรวจ ผู้มียศมีตำแหน่งหรือข้าราชการ ปัจจุบันนี้คำนี้ก็ใช้กันอยู่) มาฆ่าสหายและวิธีการที่น่าสนใจในการให้สหายเข้ามาบดตัว อีกวิธีคือ การใช้เฮลิคอปเตอร์บินวนเหนือภูหรือถ้ำในภูเขาแล้วเปิดเสียงเครื่องให้ร้องหาพ่อแม่ ซึ่งเด็กที่ร้องไห้นั้นเป็นลูกของผู้ใหญ่บ้านที่ขึ้นภูมาเป็นสหายพร้อมภรรยา แต่ลูกฝากไว้กับพ่อแม่ในหมู่บ้านข้างล่าง อดีตสหายมีทั้งที่ใช้ชีวิตอยู่เป็นไททุ่ง (ที่ราบ) และไทภู หมู่บ้านส่วนน้อยมากที่ยังแสดงออกถึงการไม่ยอมรับทางการที่จะมาก้าวกายความพอใจและวิถีชีวิตของพวกเขาไม่ว่าจะมารูปแบบใดก็ตาม

หมอลำเลื่องชื่อกล่าวว่า “ม้าสีบงเขา เสาสีออกดอก” เป็นคำพูดที่ได้ยินกันทั่วไปและแทบจะไม่มีชาวบ้านคนใดไม่รู้จักความหมายนี้ ถึงแม้ปัจจุบันนี้หมอลำจะไม่ได้ได้รับความนิยมมากเหมือนรุ่นปู่ย่าตายายอาจเนื่องด้วยหมดสมัยหรือทำให้หมดสมัยก็ตาม แต่เสียงของพิณ แคน โหวด ปี่พาทย์ โปงลาง ก็ไม่จืดจางไปจากลาว ไม่ว่าจะนานอีกเท่าใด ตั้งแต่อดีตมาไม่ว่าคนอีสานจะไปอยู่ที่ใดก็ต้องมีเครื่องดนตรีของตนไปด้วยและเล่นกันสนุกสนาน และอาจเสียงดังตามลักษณะนิสัยชอบ เมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 ท่านทรงเห็นพฤติกรรมลักษณะนี้แล้วทรงดำริถึงความไม่เหมาะสม จึงทรงบังคับด้วยกฎหมาย เมื่อวันวันศุกร์ เดือนสิบสอง แรมสิบค่ำ ปีฉลู พ.ศ. 2408 ในจดหมายเหตุสยามได้บันทึกไว้ว่า “... ลาวเป็นข้าสยาม สยามไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองสยามไม่สมควร ตั้งแต่พากันเล่นลาวเป่าแคนอย่างเดียวก็น่าสับสนแล้ว จนตกเป็นพื้นเมือง และสังเกตเห็นการเล่นลาวแคนชุกชุม อยู่ที่ไหนฝนก็ตกน้อยร่วโรยไป ในปีนี้ข้าวนารอดตายก็เพราะได้นำป่ามาช่วย เมืองท่าวเล่นแคนมาก เมื่อฤดูฝน ฝนก็น้อย

ทำนาก็เสียหายไม่งาม...ให้คงเล่นลาวแคนเสีย อย่าหามาดูและฟัง และอย่าเล่นเสียเอง...ประกาศอันนี้ถ้าไม่ฟังยังขึ้นเล่นลาวแคนอยู่จะให้เรียกภาษีอย่างแรง ใครเล่นอยู่ที่ไหนจะเรียกแต่เจ้าของที่และผู้เล่น ถ้าลักเล่นจะต้องปรับ ให้เสียภาษีสองต่อสามต่อ..." (ไพฑูริย์, 2554)

ถึงกระนั้นปัจจุบันเพลงอีสานยังแตกออกเป็นอีกหลายแขนง หมอลำก็มีหลายประเภท และมีเพลงลูกทุ่งหมอลำซึ่งเป็นที่ยอดนิยมของชาวอีสานทั้งหลาย จนถึงในงานบุญต่างๆ ทำนองพิน แคน โปงลาง พอเริ่มจังหวะดนตรีเป็นท่วงทำนองที่เข้าใจในการเดินตามจังหวะอย่างมาก เดียวนี้ไปทำงานต่างถิ่นไม่ต้องพกแคนไปด้วยแต่ก็มีซีดี เอ็มพี 3 เทคโนโลยีอะไรก็ตามที่จะนำเพลงลำอีสานนี้ติดตัวไปด้วยได้ สถานีวิทยุแถบปริมณฑลของกรุงเทพฯ มีตั้งแต่หมอลำกลอนไปจนถึงลำเรื่อง อันที่จริงแล้วหมอลำยังมีความสำคัญและมีความหมายต่อสังคมอีสานอยู่ไม่มากนักน้อย เมื่อร้องลำเป็นภาษาลาวอีสานแล้วก็เป็นสิ่งดึงดูดให้ฟังไม่ว่าจะฟังเพราะความสนุกหรือฟังเพื่อความ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่โทรทัศน์ยังไม่แพร่กระจายนัก หมอลำเป็นการแสดงของคนอีสานที่เป็นได้ทั้งความรื่นเริงนิทานปรัมปรา การพรรณนาถึงวิถีชีวิต บ้านเมือง ความรู้สึก หมอลำอาจจะไม่ใช่วีรบุรุษต้นแบบ แต่เป็นตัวแทน เป็นผู้นำที่นำความในใจของชุมชนคลีแผ่ออกเป็นบุคคลที่ดั่งหรือปลุกจิตสำนึก (ปม) และจิตใต้สำนึกร่วมออกมา (ทั้งสัญชาตญาณและต้นแบบ) หมอลำที่กล้าออกมาเป็นผู้นำคนสำคัญซึ่งคำพยากรณ์ของผู้ยังคงติดปากชาวบ้านโดยทั่วไป มาสิโปงเขา เสาสีออกดอก โบกกุ่มกุ่ม สิบวันจึงเปิดเทยหนึ่ง แต่บ่มีไผ่เป็นหนีกั้น กระดาษน้อยสองนิ้ว ใครก็ซื้อ บางคนก็ซื้อเป็นพัน ผู้มีหลายก็ซื้อหลาย ผู้มีน้อยก็ซื้อน้อย ผู้ยากก็ซื้อเป็น ลูกก็ซื้อเป็น เป็นคำทำนายของหมอลำโสภณ พลตรี จากงานค้นคว้าของรองศาสตราจารย์สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์ (2550) เกี่ยวกับหมอลำโสภณ กล่าวโดยสังเขปดังนี้

เป็นลูกชาวนา เกิดที่บ้านโนนรัง ตำบลสาวะถี จังหวัดขอนแก่น เมื่อ พ.ศ. 2425 ในสมัยรัชกาลที่ 5 สาเหตุที่หมอลำโสภากลายเป็นกบฏเพราะไม่พอใจ การครอบงำทางวัฒนธรรมและการชุดรีดจากรัฐใน 3 เรื่อง 1. การขยายระบบ โรงเรียนของรัฐ นับตั้งแต่มีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้นมา รัฐบาลได้สร้างโรงเรียนประชาบาลขึ้นทุกภาค เพื่อให้เด็กไทยทุกคนได้เรียน หนังสือไทย หมอลำโสภาไม่เห็นด้วยเพราะโรงเรียนทุกแห่งจะทำให้เด็กอีสาน ทุกคนเป็นคนไทย เขาอยากให้เด็กอีสานเรียนที่วัดเหมือนคนรุ่นเขา “จะได้เรียน ภาษาธรรมเพราะภาษาไทยกินเด็ก แต่ภาษาธรรมเป็นภาษาที่สอนให้คนเป็นคน ดีอยู่ในศีลธรรม”... 2. หมอลำโสภาต่อต้านกฎหมายป่าไม้ ซึ่งกำหนดให้การตัด ไม้ต้องขออนุญาตจากทางกรมป่าไม้เสียก่อน และต้องจ่ายค่าธรรมเนียมด้วย หมอลำโสภาเห็นว่าต้นไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รัฐบาลไม่ได้ปลูกเอง 3. ภาษา ที่ดิน เมื่อรัฐบาลยกเลิกเงินรัชชูปการแล้ว ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 รัฐบาล ได้เก็บภาษีที่ดินแทน โดยเรียกว่า ภาษีบำรุงท้องที่ ทำให้หมอลำโสภาและชาว บ้านหลายคนไม่พอใจ หมอลำโสภาเห็นว่าดินเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กว่าจะ เป็นนาเป็นไร่เจ้าของต้องลำบากตรากตรำ ตัดไม้ซุงตอ ยกคันนา ที่ดินเป็นของ เราจะว่าเป็นของหลวงได้อย่างไร รัฐบาลเก็บภาษีที่ดิน ไร่ละ 5 สตางค์ ต่อมาเพิ่ม เป็น 10 และ 20 สตางค์ตามลำดับ หมอลำโสภาไม่ยอมเสียภาษีที่ดิน ลูกศิษย์ของ ท่านอีกหลายคนก็ไม่ยอมเสียภาษีที่ดิน ถึงหมอลำโสภาจะแสดงหมอลำที่บรรยาย เกี่ยวกับการครอบงำของรัฐอย่างไรก็ตาม หมอลำโสภาก็เคารพในพระเจ้าแผ่นดิน ไทย และได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 เพื่อเข้าร้องเรียนทั้ง 3 ข้อข้างต้น แต่ขณะนั้นพระองค์ประทับอยู่ต่างประเทศ หมอลำโสภาโดนจับ ทั้งหมด 3 ครั้ง ครั้งสุดท้ายนี้โดนจับในข้อหา กบฏภายในราชอาณาจักร ตัดสิน จำคุก 16 ปี หลังจากจำคุกได้ 2 ปี ทางกรณำหมอลำโสภา และนายคุย แดงน้อย ศิษย์เอกไปถ่วงน้ำที่บางซื่อ แต่พอถึงทั้งสองขึ้นมาปรากฏว่ายังมีชีวิตอยู่ ทางกรณ จึงปล่อยตัวนักโทษทั้งหมด แต่หมอลำโสภาเสียชีวิตก่อน เนื่องจากปวดฟัน เจ้าหน้าที่เรือนจำฉีดยาให้ จึงไม่รู้ว่าตายเพราะแพ้ยาหรือเพราะโดนฆ่า

คำพยากรณ์ของหมอลำโสภายังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้ มาสีโป่งเขาคือรถจักรยานยนต์ เสาสีออกดอกคือเสาไฟฟ้าและหลอดไฟฟ้า โบกุ่มกัณฑ์ฯ คือสลากกินแบ่งรัฐบาล กระดาน้อยสองนิ้วใครก็ซื้อได้คือห่วยเถื่อน

ก่อนหมอลำโสภ หมอลำน้อยชาดาคือกบฏอีกผู้หนึ่งของทางการ เพียวสั่งสอนให้คนประพฤติในศีลธรรมจรรยา ทำนายว่าเวียงจันทน์จะกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ต่อต้านการเสียภาษี ต่อไปจะมีศาสนาใหม่เกิดขึ้นเป็นศาสนาของพระศรีอารีย์ จะมีความสมบูรณ์พูนสุข มีต้นกล้วยพอกษ์และคนมีความเท่าเทียมกัน ชาวบ้านชุมนุมร่วมกับหมอลำ น้อยชาดาอยู่ 2 - 3 เดือน โดยไม่มีอาวุธอะไรทางการมาจับตัวไปและจับขังคุก 4 ปี ลูกศิษย์ของหมอลำน้อยชาดาได้ตั้งตนเป็นผู้นำอีกหลายคนในรายนามของกบฏหรือที่เรียกกันว่ากบฏผีผู้มีบุญในช่วงหลัง พ.ศ. 2445 มีข้อแย้งร่วมอันเดียวกันจากกบฏทั้ง 3 ครั้ง (กบฏหนองหมากแก้ว จังหวัดเลย พ.ศ. 2467 กบฏหมอลำน้อยชาดาหรือกบฏเกือกขาว จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2476 - 2477 กบฏหมอลำโสภ) คือ การเสียภาษี วิถีชีวิตปกติของชาวบ้านเมื่อขาดเหลือก็ขอกันกันได้ หรือตนเองมีอะไรก็เอาไปแลกได้ เช่นไม่มีข้าวก็เอาพริกไปแลกกับเพื่อนบ้านได้ ไม่ได้ใช้เงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน การเก็บภาษีเป็นเงินนี้เป็นความทุกข์ยากสาหัสของชาวบ้าน ชาวโ้ยย อำเภอวนรนิวาสได้เขียนรำพึงถึงความทุกข์จากการเสียภาษีในยุคนั้นไว้ว่า...ในงานเขียนเรื่อง ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488 โดยรองศาสตราจารย์ สุวิทย์ ชีรสอวัตน์ ได้พรรณนาถึงการเก็บส่วยว่า การเก็บส่วยจากไพร่ซึ่งเดิมเก็บเป็นสิ่งของ เปลี่ยนมาเก็บเป็นเงินคนละ 4 บาท สร้างความลำบากให้ชาวอีสานมาก เพราะชาวอีสานในยุคนั้นผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน ไม่ได้ผลิตเพื่อขายจึงไม่ค่อยมีเงิน เงิน 4 บาทในขณะนั้นเป็นเงินที่มาก และหาได้ยากสำหรับชาวบ้าน ชาวบ้านคนหนึ่งต้องหาไป 16 ตัว จากอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น เดินลัดทุ่งลัดป่าไปขายที่ตลาดโคราชซึ่งห่างจากหมู่บ้านของเขาไปราว 140 กิโลเมตร ขายตัวละ 1 สลึง ได้เงิน 4 บาท มาเสียเงินราชการด้วยความยาก

ลำบาก หลายคนไม่มีเงินเสียค่าราชการต้องขายนาไปเสียค่าราชการ เช่นที่บ้านตาอูด ตำบลหนองไผ่ อำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด มีชายฉกรรจ์ราวร้อยละ 10 - 14 ของผู้ที่ต้องเสียเงินค่าราชการ แต่ไม่มีเงินหรือหาเงินไม่ได้ พวกนี้ต้องถูกทำโทษโดยการไป “ทำงานอนาถา” คืองานโยธาให้ทางการ 15 วัน เช่น ขุดสระน้ำ เช่น บึงผลาญชัย จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างถนน สนามบิน ทางหญ้าข้างศาลและศาลากลางบ้าน เป็นต้น

กบฏชาวบ้านทั้งสามครั้งนี้ อันที่จริงไม่ได้มีผู้ตามจำนวนมากมายเท่าใดนัก ไม่ถึงเรือนหมื่นคน ไม่มีอาวุธต่อสู้อะไร และไม่ได้รุกต่อสู้ทำร้ายอะไร แต่โดนเจ้าหน้าที่ทุบตีทารุณดังเช่น กบฏหนองหมากแก้ว แต่ทำไมทางการจึงต้องหวั่นเกรงและมีความสำคัญต่อรัฐบาลนัก นอกจากผู้นำทั้งสามคนแล้วยังมีหลายคนก่อนและหลังและยุคเดียวกันกับทั้งสามคนนี้ เช่น กบฏบุญกว้าง พ.ศ. 2242 กบฏเชียงแก้ว พ.ศ. 2334 กบฏสาเกียดโง้ง พ.ศ. 2360 กบฏสามโบก ประมาณ พ.ศ. 2442 - 2444 กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 กบฏหนองหมาแก้ว พ.ศ. 2467 กบฏศิลา วงศ์สิน พ.ศ. 2502 อีกทั้งยังมีกบฏกลุ่มเล็กๆ ดังเช่น กบฏผู้มีบุญ กลุ่มทิศเข้ม บ้านมาย เมืองสกลนคร กลุ่มยายหย่า ยายหยอง เมืองกาฬสินธุ์ เป็นต้น

กลุ่มผู้นำที่กล่าวมาข้างต้นนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกคือสิ่งหรือการกระทำที่ได้รับจากรัฐในขณะนั้น และดึงจิตใต้สำนึกที่ทับถมไว้นั้นมา ความเท่าเทียมกันของคน ความเท่าเทียมระหว่างชาวบ้านและรัฐ เกียรติที่ชาวบ้านอยากได้รับจากทางการ คำพูดของชาวบ้านดังก้องไปไม่ถึงหรือถูกปล่อยผ่านในสังคมบ้านหรือชุมชนชาวนาอีสานเองแต่อดีตไม่มีการแบ่งนาย โพร่ เจ้า ข้า ที่แบ่งแยกชนชั้นเด็ดขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมหมู่บ้านหรือสังคมขนาดเล็ก (อำเภอในปัจจุบัน) จะอยู่กันแบบพงศัพันธ์เดียวกันมากกว่าเป็นเจ้ากับไพร่ ดังเช่นในชุมชนชาวผู้ไท ชาวโย้ย ถึงแม้จะมีผู้นำหรือเจ้าเมืองในอดีตแต่ก็อยู่ด้วยกันแบบเครือญาติ จิตใต้สำนึกของความแตกต่างอย่างไร้เหตุผลนี้ออกมาในรูปที่กบฏกล่าวถึงยุคแห่งความเท่าเทียม ทั้งในแง่ของศักดิ์ศรีความเป็นคน ความมี

อยู่มีกิน และทุกคนมีเมตตาต่อกัน ความเชื่อและคำทำนายยุคพระศรีอาริย์ ยังคงความเชื่อในสังคมอีสาน

แม่ต้นแบบ (mother archetype) มีรูปแบบทั้งด้านบวกและลบ เป็นแม่ของธรรมชาติ เป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นครรรค์แห่งชีวิต เป็นผู้บำรุงเลี้ยงดู มีลักษณะด้านอารมณ์ (eros) โดยมีหลักการของความรัก ความใกล้ชิดและความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง แม่ต้นแบบสำหรับชาวนา ก็คือ แม่โพสพ แม่ขวัญข้าวหรือนางขวัญข้าว แม่ผู้ซึ่งให้ความอุดมสมบูรณ์ ทะนุถนอมเลี้ยงดูลูก เป็นผู้ให้กำเนิด หลังจากทำบุญถวายภัตตาหารพระสงฆ์ในตอนเช้าของงานบุญกองข้าว ทุกคนจะมารวมกันทำพิธีสู่ขวัญข้าว โดยมีหมอสวดขวัญเป็นผู้นำชาวบ้านในการเรียกขวัญ บางหมู่บ้านนั่งล้อมวงกองข้าว (ที่ชาวบ้านร่วมกันบริจาคให้หมู่บ้านของตน) เมื่อหมอสวดขวัญกล่าวถึงตอน มาเย้อขวัญเอ๋ย ชาวบ้านจะโยนข้าวเปลือกเบาๆ ไปในกองข้าวพร้อมร้องรับว่า มาเย้อ ขวัญนางเอ๋ย แต่ก่อนนั้นชาวนาจจะสู่ขวัญข้าวหลังจากเกี่ยวข้าวและตากข้าวที่ทุ่งนา แล้วเจ้าของนาจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวที่ทุ่งนาของตน โดยมีการถวายภัตตาหารแล้วพระสงฆ์หรือหมอสวดจึงสู่ขวัญนางขวัญข้าว จัดว่าเป็นงานสำคัญ แต่เดิมนั้นส่วนใหญ่ชาวบ้านทุกคนสู่ขวัญข้าวรวมกันที่วัดหรือศาลาประชาคมของหมู่บ้าน ในงานบุญดังกล่าวชาวบ้านช่วยกันจัดพานบายศรีหรือพาขวัญเตรียมเครื่องคาวหวาน เหล้าขาวเพื่อเชิญแม่โพสพมากิน คำที่เรียกนางขวัญข้าวนั้นล้วนเป็นคำไพเราะอ่อนหวาน เช่นในบทสวดขวัญข้าว “ขวัญเจ้าอย่าตกใจเอนางเนอ ฟีน้องทางไกลเฟิ่นมาขอแนวข้าวปลูก ให้เจ้าผูกคอมเล้าและเอี้ย ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี มาเยอขวัญเอ๋ย อ้อยท่อนท้อแข่งเฟิ่นนำมาบูชา เจ้าแล้ว ลำอ้อยปาเฟิ่นมาโยให้ เจ้าแล้ว มีทั้งพลูพันและหมากอ่อน” นางขวัญข้าวเป็นจิตใต้สำนึกร่วมของชาวนาไท ถึงแม้ชาวนาที่อื่นใดหรือเกษตรกรที่ปลูกพืชจะมีเทพหรือเทพีแห่งพืชผลนั้นๆ เช่นกัน แต่รายละเอียดอาจต่างกัน ทั้งนี้รู้ลักษณะของแม่โพสพสำหรับจิตใต้สำนึกของคนไทในอินเดียและที่ประเทศไทยนั้น เป็นหญิงสาวสวย มีรูปร่างอ่อนช้อยสมส่วน

น้ำเสียไหลเพราะ เป็นนางขวัญข้าวโดยเฉพาะไม่ได้เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งอื่น เช่น เงินทอง ป้องกันภัยร้าย ฯลฯ คนไทยจะมีบทเรียกขวัญข้าวหรือสู่ขวัญข้าว

การสู่ขวัญข้าวนี้เป็นเรื่องสำคัญของชาวนาในจังหวัดสกลนครและนครพนม หมู่บ้านที่สู่ขวัญข้าวรวมกันทั้งหมู่บ้านก็มี หมู่บ้านที่ทั้งสู่ขวัญข้าวรวมกันและแยกสู่ขวัญข้าวเฉพาะบ้านตนก็มี หมู่บ้านที่สู่ขวัญข้าวเฉพาะบ้านหรือครอบครัวของตนก็มี แต่ลักษณะนี้จะมีน้อยกว่าสองแบบแรก นอกจากนำข้าวมาบริจาคให้เป็นส่วนกลางของหมู่บ้านดังกล่าวแล้ว ชาวนายังนำข้าวเปลือก (ข้าวใหม่) จากเล้าข้าวใส่ถุงขนาดเล็กไปร่วมสู่ขวัญข้าว เมื่อเสร็จพิธีสู่ขวัญข้าวก็นำข้าวนั้นกลับมาเก็บไว้ในเล้าข้าวโดยแบ่งกระจายไว้ทั้งสี่มุมของเล้าข้าว และผสมไว้กับข้าวเปลือกที่กองอยู่ในเล้า บางครอบครัวหลังจากสู่ขวัญข้าวรวมกันในหมู่บ้านเสร็จแล้ว อาจกลับมาสู่ขวัญให้วัวควายที่เลี้ยงไว้ด้วย บางหมู่บ้านโดยเฉพาะหมู่บ้านขนาดเล็กมาก 50 - 60 หลังคาเรือนก็อาจสู่ขวัญข้าวและสู่ขวัญวัวควายที่บ้านของตนเอง ไม่มีการนำข้าวไปร่วมบริจาคหรือสู่ขวัญร่วมกัน บางหลังยังทำตัวแทนของขวัญข้าวแบบดั้งเดิมอยู่คือนำรวงข้าวมามัดเป็นวงรีแล้วนำป่านข้าวเหนียว ชันเผือกต้ม ชันมันต้ม ไข่ไก่ต้ม ใส่ไว้ในมัดข้าวนั้น หลังทำพิธีสู่ขวัญข้าวแล้วก็นำขึ้นแขวนไว้ที่สูงหรือบนซื่อในเล้าข้าว ข้าวที่นำมามัดเป็นขวัญข้าวนี้คือต้นข้าวที่ปักดำครั้งแรก ต้นข้าวที่ปักดำครั้งแรกก่อนที่จะปักดำต้นอื่นๆ ในนา นั่นคือข้าวตาแขก ชาวนาจะทำบริเวณตรังริมคันนาโดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นรั้วอาณาเขตของนาตาแขก หรืออาจทำสัญลักษณ์อื่นให้รู้ว่าบริเวณนี้เป็นนาตาแขก โดยจะปักดำต้นข้าวในนาตาแขกนี้ 7 - 9 ต้น การกล่าวคำสู่ขวัญข้าวถ้าทำในครอบครัวของตนก็อาจกล่าวคำสู่ขวัญเอง เมื่อก่อนหลังเกี่ยวข้าวเสร็จก็ต้องแปลงนาให้เป็นลานนวดข้าว ด้วยการไถดินผสมฝุ่นควายฉาบทาให้เป็นลานไว้สำหรับเอาข้าวที่เกี่ยวข้องมากองรวมกันแล้วฟาดด้วยคนหรือนวด (เหยียบ) ด้วยควาย การนิมนต์พระมาสู่ขวัญข้าวก็นิมนต์มาที่ลานของตน โดยเฉพาะคนที่มิฐานะคือมีนามากได้ข้าวมาก เดียวนี้ไม่มีลานนวดข้าวนี้ให้เห็นแล้ว แต่การสู่

ขวัญข้าวก็ไม่ได้หายไป ถึงทุกคนในครอบครัวจะไม่ได้ร่วมสวดขวัญข้าว แต่แต่ละครอบครัวก็ยังทำอยู่ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมแบบสมบูรณ์พร้อมด้วยเครื่องสู่ขวัญ หรือเป็นพิธีกรรมแบบเรียบง่ายก็ตาม

หลังเก็บเกี่ยวเสร็จและขนข้าวขึ้นยุ้งจนหมดแล้ว สมาชิกในครอบครัว เฉพาะเพศหญิงก็จะรวมกันทำพิธีสู่ขวัญขึ้นยุ้ง เดือนสามเปิดปากเล่า โดยจัดหา ปลา ปู แมง กุ้ง หอย (ไม่ใช่หอยเชอร์รี่) ซึ่งนำมาจากท้องนา พุงน้าไม่ได้มีเฉพาะ ต้นข้าวเท่านั้นแต่ยังเป็นแหล่งอาหารอื่นด้วย เสร็จแล้วจัดเตรียมพาข้าวหรือสำหรับ ข้าวประกอบด้วย ปู หอย กุ้ง แมง นำมาต้มหรือนึ่ง ปลาย่างหรือทอด น้ำจิ้ม ผลไม้ต่างๆ ข้าวเหนียว น้ำเปล่าหรือเหล้าป๋องไข่น่วย (เหล้า 1 ขวด) ผ้าแพรวา ผ้าขาวหรือผ้าชิ้นหนึ่งผืน เทียนคู่ ของกินเหล่านี้ต้องเตรียมให้เยอะแสดงว่าไม่อดอยาก ได้ข้าวมาก และขายได้เยอะๆ เช่นกัน นำไปที่ยุ้งวางสำหรับข้าวไว้บน กองข้าวพร้อมจุดเทียน แล้วเอ่ยว่า “โธ่ฉันมาจำข้าวสู่ขวัญ ฮอดเฮือนเดือนสาม ออกใหม่สามคำ เป็นมือจบบมือดี แล้วมาจำข้าวสู่ขวัญบาดน้ำ นางสพ นางขาบ นางสลาบ นางคันคาย หื้อมาฮับเอาของกินของอยู่ สีเสียดหมากไม้ มีปูหอย มีกุ้ง ปากหมอบ หอยหน้าเบี้ยว เนี้ยวหน้าจ๋า มาจำขวัญข้าวสู่ขวัญ” แล้วกล่าว เชิญนางขวัญข้าวเช่นนี้เป็นคำธรรมดาซ้ำอีก เช่น แม่มาเย้อ มาเฮือนเฮา แม่มา อยู่กับลูกกับหลานเด้อแม่เอ๋ย พิธีกรรมนี้ยังปฏิบัติกันอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาว ผู้ไท แต่ไม่มีสมาชิกพร้อมเพรียงกันดังแต่ก่อน เพราะลูกหลานไปทำงานหรือเรียน หนังสือต่างถิ่น แม่เฒ่าจึงต้องประกอบพิธีกรรมพร้อมลูกหลานที่ยังอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยคำกล่าวที่เรียกนางขวัญข้าวนั้นก็เป็นที่จำสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นแม่ ย่า ยาย นางขวัญข้าวหรือแม่โพสพไม่ได้มีการทำพิธีสู่ขวัญเพียงครั้งเดียวต่อปี และในชีวิตประจำวันการเคารพนางขวัญข้าวปรากฏปฏิบัติ เช่น การไหว้ขอบคุณแม่โพสพก่อนกินข้าวและหลังกินข้าว การไม่กินทิ้งกินขว้าง ไม่เหยียบข้าว นางขวัญข้าวเป็นแม่ต้นแบบที่เป็นครุฑแห่งการกำเนิดเช่นเดียวกับเพศหญิงทั้งหลาย แต่นางขวัญข้าวนั้นเป็นผู้บำรุงเลี้ยงผู้คนหรือลูกหลานอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด

ถึงแม้จะมีความเข้มแข็งเพียงใดในการเลี้ยงลูก แต่แม่ก็มีความน้อยใจเสียใจเมื่อลูกกล่าวคำไม่ดีหรือแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวกับแม่ เช่นเดียวกับที่ชาวนาต้องขอขมาหลังการเก็บเกี่ยว ขอให้แม่ยกโทษให้ที่ได้ใช้ความรุนแรงในการเหยียบย่ำ การใช้เคียวเกี่ยวให้แม่เจ็บปวด และขอให้กลับยุ่งกลับฉาง แม่โพสพรับอาสามาเลี้ยงคนทุกซีกทุกสารทิศเองเพื่อเลี้ยงไพร่ฟ้าประชาชน รูปแบบดั้งเดิมของแม่โพสพคือรวงข้าวที่มีเมล็ดสมบูรณ์อยู่เต็มฝัก และรูปแบบ (image) ที่เป็นสัญลักษณ์ที่เห็นกันทั่วไปที่เป็นทางการคือ ผู้หญิงรูปร่างอ่อนช้อยสวยงาม นั่งพับเพียบถือรวงข้าว ชาวนาแถบสกลนคร นครพนมเรียกแม่โพสพว่า นางขวัญข้าว นางคันคาย หรือเรียกสั้นๆ ว่า แม่ ดังเช่นเดียวกับคนไทยในอินเดียที่เรียก นางขวัญข้าว และหนึ่งในหลายชื่อของแม่โพสพที่คนไทยคำยังในอีสานเรียกว่า นางหม่มเมือง

เช่นเดียวกันพระแม่ธรณี แม่ธรณีหรือนางธรณีแตกต่างจากนางขวัญข้าวที่อ่อนโยน มีความรู้สึกอ่อนไหวกับความรักของลูก แต่แม่ธรณีนี้อีกจะสามารถทำใครทั้งหมดยุติและแข็งแกร่งที่สุดสำหรับชาวบ้าน กลุ่มคนไทยไม่ว่าจะนับถือศาสนาอะไร พุทธ ผี ขงจื้อ ก็มีนางขวัญข้าวเป็นแม่ต้นแบบดั้งเดิมของคนไทย แต่แม่ธรณีมาพร้อมพุทธศาสนา

พระแม่ธรณี บางแห่งการจะขุดบ่อน้ำ ทำถนน ต้องทำพิธีไหว้ขออนุญาต และขอขมาแม่ธรณีก่อน เนื่องด้วยกำลังจะทำให้ท่านเจ็บปวด สำหรับชาวอีสานเวลาขุดบ่อน้ำ สัตว์เลี้ยงในบ้านคลอดลูกก็ต้องขอให้แม่ธรณีคุ้มครอง แม้กระทั่งวัวไปออกลูกในดงป่าไผ่แล้วเจ้าของหาไม่พบ เจ้าของก็ขอแม่ธรณีคุ้มครองรักษาแม่และลูกวัว หรือแม้แต่สัตว์เองอาจฝากลูกของมันไว้กับแม่ธรณีเหมือนกัน ความเก่งกาจอาจหาญและความเป็นยอดที่สุดของแม่ธรณีมาจากเรื่องราวในศาสนา ชาวอีสานมีการผูกฝางแฮ่ฝัดคือ สายแฮ่คือสายสะตือ ฝางสายสะตือตรงที่ตม่น้ำอาบ น้ำสมุนไพรมาน้ำให้แม่อาบและตมหลังคลอดขณะอยู่ไฟ ที่ตม่น้ำก็อยู่ใกล้ตัวบ้าน เพื่อที่ว่าเวลาลูกไปที่ใดก็ขอให้เด็กกลับมาบ้าน เวลาไปที่ใดก็ให้คิดถึงบ้าน อยากกลับบ้าน บ้านหรือแผ่นดินแม่ คนอีสานที่มาทำงาน

ต่างถิ่นจุดหมายแรกของการทำงานก็เพื่อส่งเงินไปให้แม่ ให้พ่อแม่สร้างบ้าน ถึงแม้มีลูกแล้วยังส่งเงินให้พ่อแม่ของตนอยู่ หลายบทเพลงลูกทุ่งอีสานกล่าวถึง การรำลึกถึงบ้านเกิดและพ่อแม่ เช่น เพลงคิดฮอดฮักแท้ที่ขับร้องโดยไผ่ พงศธร “...ว่าศรัฯ สุขวิญเฒั้นทุกทางเดินที่ลูกย่าง เอ็ดการใดที่ใจหวัง กะให้มาคุณมาค้า สุดแผ่นดินแผ่นน้ำที่เหยียบย่ำตามฮอยฝั้น อย่าให้มีภัยพาล พบสิ่งดีทุกแดนด้าว ตะเวนหนาว ดาวฮ้อน ความอาทรกะยังอุ่น เหมือนแหวตาดอกอาตุร ส่องมอง มาทุกเส้นทาง ลูกจร คือจ้ง (เปรียบดัง) หมอนกับไหมสายใยใจผูกฮักจากอุทร ยามลูกห่างหายหัวใจแม่คงฮ้อฮอน ตั้งตารอลูกย้อนมาเยี่ยมยาม ในนามว่าความรักใดหาเทียบเปรียบได้รักแท้ของแม่นั้น...หอมแผ่นดินในหวางวังถามและท้วงในความฝั้น หนูนตักแม่อยู่นอกชานตั้งแต่ครวเป็นเด็กน้อย ลมพัดเย็นจ้อยๆ หอมข้าวจีตอกโฮยเกลือ คิดฮอดทางคิ่นเมื่อ (ทางกลับบ้าน) หอมกลิ่นนาดอกปลาบึง อุ่นเคยอิง คิงเคยคุ่น (คิงคือร่างกาย) เอือนเคยเนาแต่ครวหลังฝิงสายแฮ่ คิดฮอดความฮักแท้แม่นั้นนรินทร แม่จำ เบ็งโค้งฟ้าหน้าแม่ลอยอยู่หล่องๆ เหมือนแม่เฝ้ามองลูกน้อยบ่ห่างตา สู้งานผ่านเหงามีฮักแม่เฮาเคียงเงาศรัธา กราบไหว้บูชามาส่วขวัญ หนึ่งฝั้นบ่ไกลสายแนน ฮักอื่นหมิ่นแสนบ่เทียบแทนฮักของแม่ คิดฮอดฮักแท้อุ่นไอดินกลิ่นความหลัง” เพลงเสียงแคนจากแมนชั่นใหม่ไทยใจตะวัน “ได้ยินเสียงแคนดังลอยแล่นมาจากแมนชั่น ใบน้อพักอยู่หม่องนั้น คนไกลบ้านคือเฮาบ่น้อ ทำนองลายล่องลายเศร่า ฟังแล้วเหงาคิดฮอดแม่พ่อ สะกิดใจให้คิดพ้อ หลายสิ่งทีร่อยอยู่ในความจำ นับแต่ความจนพาดันรนเป็นคนไกลถิ่น”

กำลังใจอันสำคัญที่สุดของคนจากบ้านมาทำงานถิ่นอื่นก็คือ แม่ แม่เป็นสิริมงคลของลูก ผ้าชิ้นที่แม่ปรุงตอนคลอด ตัดเป็นชิ้นเล็กใส่กรอบแขวนคอลูกชายไปด้วยทุกหนแห่ง เช่นเดียวกับที่นำผ้าชิ้นนี้ผูกแขวนเวลาออกรบของลูกผู้ชายในอดีต ความผูกพันระหว่างแม่ต่น แผ่นดินเกิดหรือบ้านเกิดที่ฝิงสายแฮ่ไว้ตั้งโยงโยให้ใจและกายได้กลับคืนสู่บ้าน แผ่นดินแม่เป็นแม่ต้นแบบหนึ่งที่ว่าอาจไม่มีรูปร่างที่เป็นสัญลักษณ์ชัดเจน แต่ถ้าพูดถึงแม่ต้นแบบนี้ก็มีความหมายถึง แม่บังเกิดเกล้า

คู่กันด้วย และยังหมายถึง บ้าน บ้านที่เป็นทั้งบ้านเกิดเมืองนอน ตัวเรือน พ่อญาติ พี่น้อง สัตว์เลี้ยง ทุ่งนา คนอีสานเป็นคนชอบสนุกหรือมักม่วน เพลงลูกทุ่งหมอลำ ส่วนมากจึงเป็นเพลงสนุกสนานเฮฮา แต่เพลงที่ทำให้คนอีสานนั่งซึมสะท้อนใจคือ เพลงที่พรรณนาถึงความคิดถึงบ้าน บรรยากาศของหมู่บ้าน นาที่เคยทำ

ครอบครัวและข้าวเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของชีวิตคนไทย ข้าวพันธุ์ดั้งเดิมแทบ จะไม่ค่อยเห็นเพราะโดนปรับเปลี่ยนพัฒนาให้เป็นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพ ปัจจุบัน ทนต่อโรค เหมาะกับสภาพแดดฝนและราคาข้าวก็ทำให้ชาวนาต้อง อดทนต่อไป กำไรที่มองไม่เห็นเลยกับชาวนาที่ปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้ง ถ้าปลูก ได้สองครั้งต่อปีก็พอมีเงินใช้หนี้ ข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่เคยปลูกเช่น ข้าวอินทรีดก ข้าวขี้ตมแดง ข้าวขี้ตมขาว ข้าวหมาแยง ข้าวป่องแอม ข้าวดอกพุด ข้าวอีเหลือง ข้าวคำดอ ฯลฯ ปัจจุบันนี้ไม่เห็นพันธุ์ข้าวเหล่านี้ในทุ่งนาแล้ว เนื่องจากขาย ไม่ได้ราคา เพราะข้าวที่ปลูกแต่ละพันธุ์นั้นเกี่ยวเสร็จแล้วก็รวมกัน ไม่ได้แบ่ง แยกพันธุ์ ทำให้ขายไม่ได้ ถึงขายในตลาดไม่ได้แต่ก็ไม่เป็นหนี้ เพียงแต่ไม่มีเงิน ซึ่งก็ถือว่าทุกข์ยาก เพราะระบบเศรษฐกิจที่แลกเปลี่ยนด้วยเงินนั้นเริ่มเข้ามาใน ท้องถิ่นแล้ว ความทุกข์กายและใจนี้ทำให้ลูกหลานชาวนารุ่นใหม่จำนวนมากไม่ ต้องการมีอาชีพทำนาอีกต่อไป การขายที่นาเพื่อส่งลูกเรียนเป็นสิ่งที่ทำกันแพร่ หลายในช่วงหลายปีนี้ อีกทั้งหน่วยงานรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น มหาวิทยาลัย วิทยาลัย ก็กระจายอยู่ทั่วทุกท้องถิ่น หนทางที่จะไม่ต้อง ทำนานั้นมีมากขึ้นทุกวัน ชาวนาที่บอกให้ลูกเป็นชาวนาสืบแทนนั้นคงหาได้ยาก หรือแทบไม่มี ถึงแม้คนอีสานจะสอนลูกหลานของตนว่า อย่าทำตนเป็นคนยศ ใหญ่ไผ่สูงก็ตาม มีคำสอนให้ถ่อมตนในคำผญามากมาย รวมถึงในคำกล่าวติดที่ ปากที่ใจไว้สอนลูกหลานอยู่เสมอ

ข้าวเป็นส่วนสำคัญในงานบุญงานเป็นงานบุญของข้าวโดยเฉพาะ เช่น บุญกองข้าว บุญข้าวจี สำหรับบุญข้าวจีชาวบ้านร่วมกันนำข้าวเหนียวใหม่ที่เพิ่ง ได้จากฤดูกาลเก็บเกี่ยวนั้นมาป้อนปิ้งถวายพระ ชาวนาบอกว่าข้าวเป็นสิริมงคล

เป็นชีวิต เป็นบุญกุศลประจำชาติ เป็นการเข้ามาของสิ่งดีๆ (ข้าวเสียงพ้องกับคำว่าเข้า) ชาวบ้านถวายเป็นใหม่แก่พระรัตนตรัยก่อนที่ตนและครอบครัวจะบริโภค ข้าวยังเป็นสื่อให้การอยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มคนอื่นอย่างเกื้อกูลและมีความสุข เช่น ชาวไร่ที่อยู่บนภูหรือคอย มีอาชีพทำไร่หรือหาของป่าแต่ไม่ได้ทำนา ในช่วงเดือนมิถุนายนจะลงมาจากภูพร้อมกับแบกกระสอบที่ใส่หน่อไม้หวาย (พืชท้องถิ่นใช้แกงมีรสหวาน) ของป่า ลงมากันเป็นกลุ่ม (ปัจจุบันมีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่เพราะวัยรุ่นรู้สึกลอาย) เดินไปในหมู่บ้านพร้อมตะโกนว่า “กอบก่าเอ๋ย กอบก่ากะได้ เอ๋ยกอบก่ากะได้ (กอบก่าเดียวก็ได้)” ชาวบ้านก็เอาข้าวมาแลกของป่าเหล่านี้ หรือบางครั้งก็ให้ฟรีจนแบกกลับบ้านไม่ไหว ที่ทำเช่นนี้ด้วยความเชื่ออีกประการหนึ่งว่า อ้ายยก (พี่ชายใหญ่) คือคนลาว บอกสอนคนโส้ซึ่งเป็นน้องว่า “บ่ให้ลักบ่ให้เล็ม (ไม่ให้ลักขโมย) อยากได้อะไรขอเอา ถ้าไม่เช่นนั้นจะเจ็บไข้ได้ป่วย” กลุ่มคนที่อยู่หมู่บ้านบนภูปลูกข้าวได้น้อยมาก แต่ปลูกมันสำปะหลังเป็นส่วนใหญ่และหาของป่าบนภูก็นำของป่าใส่ปีค้อพ ไปแลกข้าวในบ้านทุ่ง (หมู่บ้านที่ราบ) และอีกกลุ่มคือหมอลำขอข้าว มาเป็นคณะ (4 - 6 คน) มาจากทางไกล เช่น จังหวัดขอนแก่น โยธธร มาร้องหมอลำ ทั้งร้องและรำที่ลานหมู่บ้าน มากันด้วยรถกระบะถือเป็นการแสดงแลกข้าว ส่วนมากแล้วได้ข้าวกลับไปเยอะมากเต็มรถกระบะกับการแสดงเพียงแค่หมู่บ้านเดียว หมอลำขอข้าวนี้มาทุกปีโดยเฉพาะช่วงหลังเก็บเกี่ยว งานบุญกองข้าว และบุญข้าวจี๋ผ่านไปแล้ว ข้าวที่ได้ส่วนมากเป็นข้าวเก่าจากปีที่แล้ว ไม่ใช่ข้าวใหม่ที่เพิ่งเก็บเกี่ยวได้ในปีนี้

เทศกาลปัสคาประกอบพิธีในช่วงต้นเดือนเมษายนหรือวันที่ 14 เดือนนิสานของชาวยิว เพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษที่รอดจากการเป็นทาส และเป็นการฉลองผลิตผลแรกในรอบปีของชาวนา บุโรหิตจะประกอบพิธี แกว่งรวงข้าวในวิหารเพื่อขอบคุณพระยะโฮวาห์ ข้าวอาจจะไม่ใช่แม่ต้นแบบสำหรับชาวนาทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการรับนับถือศาสนาที่ต้องศรัทธาในคำสอนและเคารพบูชาเพียงพระเจ้า ทั้งนี้แม่ต้นแบบอาจไม่ใช่เฉพาะข้าวของชาวนา แต่กลุ่มคนที่

ปลูกไร่ว้าวโศดก็มีเทพีแห่งข้าวโศด ชาวญี่ปุ่นบอกว่า ข้าวคือเรา (rice stands for we) เราหมายถึงชาวญี่ปุ่น ชาวญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับข้าวมาก ชาวนาที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ถือเป็นสมบัติของชาติ จากการถามคนญี่ปุ่นเองเขาก็บอกว่า เรายอมซื้อข้าวแพงเพื่อให้ชาวนาได้มีเศรษฐกิจที่ดี ข้าวเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเรา ด้วยเช่นกัน เช่นเหล่าสาเกต้องดื่มกันหลายคน การดื่มคนเดียวแสดงถึงความโดดเดี่ยว ไม่มีอะไรที่จะโดดเดี่ยวเท่ากับการรินเหล้าให้เพียงตนเอง การกินข้าวจากหม้อเดียวกันเป็นแสดงความรู้สึกถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิด เป็นการเน้นความรู้สึกเป็นพวกพ้องจากการแบ่งปันอาหาร ถ้ากินด้วยกันก็แสดงว่าเป็นสมาชิกจากกลุ่มสังคมเดียวกัน และเป็น พวกเรา (we) ซึ่งตรงข้ามกับพวกเขา (they) ความเชื่อมโยงระหว่างข้าวกับกลุ่มสังคมไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มสังคมเล็กๆ เท่านั้น แต่ขยายใหญ่ซึ่งหมายรวมถึง ญี่ปุ่นทั้งหมด ทุ่งนาเป็นดินแดนของญี่ปุ่น เป็นเวลาและที่สุดแล้วก็คือ ดินแดนของเรา (our land) (Ohnuki-Tierney, 1993) ในช่วงปีใหม่ ชาวญี่ปุ่นจะทำขนมโมจิกระจกเพื่อถวายเทวดาและให้คน เป็นวัฒนธรรมของเกษตรกร ทั้งชนบทและในเมืองจะถวายโมจิกระจกนี้แก่เทวดาในวันปีใหม่นมโมจินี้จะวางเป็นสองอันซ้อนกัน วันที่ 11 มกราคม จะเป็นวันเปิดกระจก ส่วนแข็งของขนมจะทำให้แตกและชิ้นส่วนของขนมนั้นก็แจกจ่ายให้สมาชิกในครอบครัวกิน เนื่องจากกระจกนี้เป็นตัวแทนของเทวดา โมจิเป็นสิ่งรวบรวมจิตวิญญาณของข้าว (soul of rice) จะให้พลังแก่ผู้ที่กิน ในชีวิตประจำวัน คนญี่ปุ่นเองก็จะถวายข้าวแก่บรรพบุรุษก่อนที่จะกินข้าวในแต่ละวัน

สำหรับอีสานการกินข้าวร่วมกันเป็นวัฒนธรรมของลูกข้าวเหนียว กินข้าวจากกระติบข้าวเดียวกัน ยิ่งมีงานบุญใหญ่ก็ยิ่งกระติบใหญ่ ปัจจุบันนี้มีกระติบข้าวใบเล็กที่บริการข้าวเหนียวในร้านอาหาร กระติบลักษณะนี้มีเฉพาะในร้านอาหาร ไม่ได้ใช้ในบ้าน ในสังคมหมู่บ้านการเชิญชวนแขกแปลกหน้ากินข้าวยังมีเสมอ เมื่อเดินเข้าไปในหมู่บ้านขณะที่ชาวบ้านกินข้าว การเรียกชวนกินข้าวก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่ได้หายไปจากชุมชนชาวนาท้องถิ่นนี้

มนุษย์นำต้นแบบที่มีอยู่ เพื่อหาแหล่งพลังงานใหม่ ชาวบ้านมีแม่ต้นแบบของข้าวซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของพลังงานต่างๆ และเป็นสื่อให้เกิดพลังงานอื่นๆ ตามมา ไม่ว่าจะเป็นพลังงานทางกายหรือใจ แหล่งที่มาของต้นแบบสามารถสังเกตได้จาก ความเชื่อ ความฝัน พิธีกรรม งานศิลปะ ดังเช่น ชาวอีสานตอนบนมีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคมาก ถึงแม้จังหวัดสกลนครจะไม่ติดแม่น้ำโขง แต่ก็มีความเชื่อว่าพญานาคมีความเกี่ยวข้องกับหนองหาร และพญานาคแทรกอยู่ในงานศิลปะแขนงต่างๆ หรือแม้กระทั่งความฝัน พญานาค คือ วีรบุรุษในตำนาน (hero myth) อีกทั้งต้นแบบคือหนึ่งในคุณค่าสูงสุดของจิตวิญญาณมนุษย์ ต้นแบบปรากฏให้เห็นได้ในมันดาล่า (mandala) ต้นแบบทั้งหมดนั้นแสดงออกผ่านมันดาล่า

วีรบุรุษในตำนาน (Hero myth)

การลอยกระทงเพื่อบูชาและขอขมาแม่คงคาโดยเฉพาะภาคกลางและภาคเหนือ หรือเรียกว่า ประเพณีจองเปรียง ประเพณีลอยกระทง คนไทยภาคกลางเรียกแม่น้ำ คนอีสานเรียกแม่น้ำว่า ลำน้ำ เรียกสั้นๆ ว่า น้ำ เช่น ลำน้ำโขง หรือน้ำโขง ลำน้ำพอง ลำน้ำก่ำ น้ำสงคราม น้ำอูน งานลอยกระทงเป็นงานที่จัดขึ้นตามเทศกาลของประเทศโดยรวม และมีงานรื่นเริงในตอนกลางคืน เป็นงานเทศกาลสำหรับความรื่นเริง ไม่มีพิธีกรรม ไม่มีขั้นตอนอันใดทั้งทางศาสนาพุทธและผีจากชาวบ้านหรือชุมชน เป็นงานเทศกาลที่มีความหมายและการปฏิบัติต่างจากงานอีตสิบสอง ส่วนมากจัดขึ้นในหน่วยงานราชการและโดยราชการ เช่น มหาวิทยาลัย อบต. เทศบาล ฯลฯ วันลอยกระทงโดยเฉพาะในตัวจังหวัดหรืออำเภอมักมีงานฉลองและจุดประทัดครึกครื้น แต่หมู่บ้านโดยส่วนมากอยู่อย่างเงียบสงบ ไม่ได้เป็นวันพิเศษอะไร แต่ผู้ที่เป็นเจ้าแห่งสายน้ำฝังแน่นในใจชาวบ้านและเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรงคือ พญานาค

วีรบุรุษในตำนาน (hero myth) มีพลังรุนแรง มีความโกรธเกรี้ยว แต่ก็มีความดีไม่แพ้กัน วีรบุรุษในตำนาน ชาวจังหวัดสกลนคร นครพนม อุดรธานี และโดยเฉพาะชาวจังหวัดที่อาศัยติดกับแม่น้ำโขงจะให้ความเคารพยำเกรงผู้ซึ่งเรียกกันว่า พญานาค จังหวัดสกลนครมีชื่อท้องถิ่นที่ใช้แต่ดั้งเดิมและปัจจุบันนี้ก็ยังเรียกขานกันอยู่ว่า เมืองหนองหารหลวง เนื่องจากมีหนองน้ำขนาดใหญ่ ขนาดประมาณ 123 ตารางกิโลเมตร เรื่องราวความเป็นมาของหนองหานี่ถ่ายทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น วิทยุหนุ่มสาวที่คิดว่าน่าจะจะไม่ให้ความสนใจในตำนานเมืองหนองหารลุ่มนี้ ก็สามารถเล่าประวัติบ้านเมืองตัวเองได้ “นางไอ่คำพระธิดาเมืองเอกชะที่ตามีความรักกับเจ้าชายเมืองผาโง่ง พระบิดาของนางได้จัดงานแข่งขันบั้งไฟเพื่อเป็นการคัดเลือกราชบุตรเขย ท้าวพังคืลูกชายพญานาคเมืองบาดาลปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกมาแอบดูนางไอ่คำ นางไอ่คำเห็นกระรอกเผือกน่ารัก อยากได้แต่จับไม่ได้ จึงให้พรานจับ ปรากฏว่าพรานยิงกระรอกนั้นตาย พญานาคบิดาของท้าวพังคืโกรธจึงถล่มเมืองเอกชะที่รวมทั้งผู้ที่นำเนื้อกระรอกเผือกลูกชายของตนไปกิน เมืองทั้งเมืองจึงถล่มลงเป็นหนองน้ำกว้างใหญ่ แม้กระทั่งท้าวผาแดงและนางไอ่ที่ควมบ้าหนี แต่ก็ไม่สามารถหนีพ้นจมลงไปในใต้บาดาล” เป็นตำนานรักลุ่มน้ำหนองหาร เมืองที่จมอยู่ในบาดาลนี้ยังไม่ปรากฏว่าผู้ใดดำดิ่งลงไปถึงความลึกสุดได้ ไม่ว่าจะเป็นนักสำรวจไทยหรือจากต่างประเทศ สระพังทองแห่งนี้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในหลายหมู่บ้านบอกว่า ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ก็ยังไม่พบกับความเหือดแห้งของหนองหารจนทำให้เกิดความแห้งแล้งเลย และปัจจุบันนี้ในหนองหารยังมีพญานาคอาศัยอยู่ หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้หนองหารชาวบ้านมักใส่ใจคำพูดและการกระทำเมื่อกล่าวถึงท่าน ถ้าเพิ่น (ท่าน) ไม่พอใจอาจเกิดน้ำท่วมได้ ซึ่งก็มีให้เห็นมาแล้ว เป็นความเชื่ออย่างจริงจัง

ความเชื่อของคนไทยที่เกี่ยวกับพญานาคทั้งที่มาพร้อมพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมในภูมิลำเนา หรือความเชื่อดั้งเดิมที่เข้าปะทะกันได้เข้าที่กับความเชื่อทางศาสนา ปรากฏเป็นเรื่องราวเล่าต่อกันมาถึงทุกวันนี้ในหลายๆ ท้องที่ทุกภาค

พญานาคพำนักรออยู่ในแหล่งน้ำสะอาดต่างๆ เช่น พญานาคบางจำพวกอาศัยอยู่ในทะเล มหาสมุทร สระอนันดาตโนป่าหิมพานต์ และแม่น้ำโขงเป็นนาคสถานที่สำคัญ ทั้งตัวอำเภอเมืองจังหวัดนครพนมเองและหลายอำเภออยู่ติดริมฝั่งแม่น้ำโขงล้วนมีเรื่องราวความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพญานาคทั้งสิ้น ดังเช่นพระธาตุพนม มีพญานาค 7 ตัว พญานาคทั้งเจ็ดมีรัศมีสีกายสวยงามและได้รับบัญชามาจากพระอินทราธิราชให้มาปกป้องรักษาพระอัฐนครธาตุโดยมีชื่อคือ พญาสัทโท นาคราชเจ้าผู้เป็นหัวหน้า พญาศีลวุฒินาโค พญาหิริวุฒินาโค พญาโอดตัพปะวุฒินาโค พญาพาหุสัจจะวุฒินาโค พญาจาละวุฒินาโค และ พญาปัญญาเดชะวุฒินาโค และเชื่อว่าพญานาคจากแห่งต่างๆ ได้แปลงกายมาช่วยผู้คนด้วย เช่น รักษาโรค ให้ทาน ฯลฯ ในตำนานพญานาคของกลุ่มน้ำโขงกล่าวว่า ตอนพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ในลุ่มแม่น้ำโขงได้มีพญานาคตนหนึ่งชื่อนันทนานาคราช เป็นพญานาคที่มีความชั่วร้ายมาก ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด นันทนานาคราชเกิดความเลื่อมใสเลยคิดจะขอบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า แต่ไม่สามารถบวชได้ เลยได้พิจารณาตัวขอแสดงเป็นพุทธมามกะ และได้ขอความเมตตาให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทไว้เป็นที่ระลึกที่พระพุทธบาทโพ้นสัน (อยู่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) (ชมรมอนุรักษ์พุทธศิลป์นครพนม, 2551)

พญานาคมีทั้งกลุ่มที่ดีและไม่ดี และถือว่าพญานาคเป็นเทพมีฤทธิ์ สะสมบารมีมานานจึงมีบุญบารมีสูง มีที่อยู่เป็นทิพย์ด้วยการเนรมิตและมีอาหารทิพย์ มีฤทธิ์เดช เรียกลม ฝน เหาะเหิน แปรกายเป็นรูปร่างต่างๆ ฯลฯ ไม่มีคำลบลู่ใดที่ใช้เรียกขาน มีแต่ความยำเกรง ถึงพญานาคจะมีอิทธิฤทธิ์และมีความน่าเกรงขามปานใดก็ตาม แต่ยังคงน้อมต่อพระพุทธเจ้า ในดินแดนแถบจังหวัดสกลนครและนครพนมมีจารึก ตำนานพระธาตุเชิงชุม ตำนานพระธาตุนารายณ์เจงเวง (ทั้งสองสร้างในสมัยขอม) ตำนานพระอัฐนครธาตุ ซึ่งทั้งสามตำนานนี้มีประเด็นหรือชื่อที่ตรงกันและตรวจสอบประหว่างกันได้ ดังเช่นชื่อเมือง

หนองหารหลวง จังหวัดสกลนครมีพระเชิงชุมคู่บ้านคู่เมือง พระเชิงชุมไม่ใช่ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุดังเช่นพระธาตุทั้งหลาย แต่เป็นเจดีย์พุทธบาทที่รวมรอยพระบาทพระพุทเจ้าทั้งสี่พระองค์ คำว่าภูน้ำลอดเป็นที่ตั้งของพระธาตุเชิงชุมซึ่งชาวจังหวัดสกลนครเรียกขานกันอยู่ ปัจจุบันนี้สร้างเป็นรูปพญานาคส่วนปากบ่อให้เห็นชัดเจนยังด้านหน้าบริเวณวัดพระธาตุเชิงชุม แต่เมื่อชาวบ้านไปตักน้ำถ้าชะลอมหลุดมือตกลงไป พรุ่งนี้สามารถไปเอาคืนได้ที่จุดหนึ่งในหนองหาร และเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พญานาคว่ายมาจากวังในหนองหารเพื่อขึ้นมาบูชา รอยพระบาท หน้าที่สำคัญของเจ้าเมืองแต่เดิมมาที่ต้องปฏิบัตินั้นคือการบำรุงรักษาพระธาตุเชิงชุมแห่งนี้ซึ่งมีรากฐานการสร้างมาแต่สมัยพระเจ้าสุวรมณีกษัตริย์แห่งอาณาจักรขอม จังหวัดนครพนมมีพระธาตุทุกอำเภอ ซึ่งบางแห่งมีอายุยืนยาว บางแห่งสร้างในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณดังเช่นพระธาตุพนมพระธาตุมีความเกี่ยวข้องกับพญานาคเช่นกัน เช่นพญานาคทั้งห้าที่พระธาตุมहाชัย มีเรื่องเล่าว่า ชาวเมืองทั้งสองล้วนเชื่อว่า อุเทสิทฺถ์เหล่านี้นล้วนเป็นแหล่งน้อมสักการบูชาพระศากยมุณีของพญาแห่งนาคและนาคทั้งปวง โดยที่ท่านจะขึ้นมาบูชาพระธาตุหรือฟังธรรมจากพระอริยสงฆ์ตามรูปเดิมของท่านหรือเปลี่ยนเป็นกายมนุษย์ เมื่อหลวงปู่คำพันธ์สร้างพระธาตุมहाชัย (สร้างเสร็จปี พ.ศ. 2495) ด้วยแรงศรัทธาอันแรงกล้าที่จะสร้างมหาเจดีย์ครั้งนี้ ช่วงท่านอธิษฐานขอสร้างพระธาตุมहाชัย แรงอธิษฐานอันบริสุทธิ์แรงไปถึงสามโลก จนพญานาคผู้เป็นใหญ่ในเมืองบาดาลได้มอบหมายให้เสนานาค 5 ท่าน ผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือพญานาคธรรมดาและให้ผลกับผู้ที่เชื่อถือสักการะบูชามาปกป้องรักษาพระธาตุมहाชัยแห่งนี้ ซึ่งพญานาคทั้ง 5 มีดังต่อไปนี้

1. ชะยะนาคราช มีวรรณะออกไปทางสีเขียว เป็นนาคราชผู้มีพละานุภาพทางด้านอำนาจบารมีเหนือกว่าผู้ใด
2. ยะสะนาคราช มีวรรณะออกไปทางสีดำ เป็นนาคราชผู้มีพละานุภาพทางด้านยศถาบรรดาศักดิ์

3. โภคนาคราช มีวรรณะสีออกไปทางสีเหลือง เป็นนาคราชผู้มีพละนาฏภาพทางโชคลาภ

4. พละนาคราช มีวรรณะสีออกไปทางสีม่วงคราม เป็นนาคราชผู้มีพละนาฏภาพทางพละกำลัง

5. สุขะนาคราช มีวรรณะออกไปทางสีขาว เป็นนาคราชผู้มีพละนาฏภาพทางความสุกกาย สบายใจ (ชมรมอนุรักษ์พุทธศิลป์นครพนม, 2551)

ในอหิตสูตรมีการบันทึกเรื่องราวการกำเนิดของพญานาคโดยจำแนกเป็น 4 ตระกูล คือ 1. ตระกูลวิรูปักษ์ เป็นพญานาคที่มีผิวกายทองคำ 2. ตระกูลเอราปักษ์ มีผิวกายเป็นสีเขียว 3. ตระกูลฉัพพาปุตตะ มีผิวกายเป็นสีรุ้ง 4. ตระกูลกัณหาโคตมะ มีผิวกายเป็นสีดำ พญานาคที่เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลายคือ ท้าววิรูปักษ์และเป็นหนึ่งในสี่ของมหाराชที่ปกครองสวรรค์ชั้นจตุรมหาราชิกาโดยปกครองทิศตะวันตกของเขาสินธุ เชื่อกันว่าพญานาคจากตระกูลวิรูปักษ์อยู่ที่พระธาตุเชิงชุมและพญานาคในตระกูลเอราปักษ์อยู่ยังพระธาตุพนม

บางครั้งอาจความน่ากลัวจากรูปร่างใหญ่โตและสีกายของพญานาคบางประเภท และการแสดงอารมณ์ที่น่าสะพรึงกลัวและผลจากอารมณ์นั้นคือ น้ำท่วมบ้านเรือนบ้านเรือน แต่คุณความดีเป็นสิ่งถ่วงน้ำหนัก ทำให้ผู้คนเคารพนับถือ น้ำท่วมก็เหมือนน้ำตาของชาวนา ชาวนาที่มีน้ำชาวลีแล่งน้ำจะมีพลังชุมชนในการบริหารจัดการกับน้ำในปริมาณและการไหลที่ปกติถึงพญานาคจะเกรี้ยวกราดและโหดร้ายอย่างไร ในทางตรงข้าม คุณความดีของท่านก็มีมหาศาล ในเมืองใต้บาดาลมีหินที่มีลักษณะสวยงามสดใสเหมือนแก้วหรืออัญมณีสีขาวเป็นสมบัติของพญานาค และกายภาคน้ำหินนี้จะช่วยเหลือมนุษย์ได้ พญานาคเป็นผู้สร้างและรักษาน้ำให้สมดุลและสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้ที่ยอมพลีร่างกายเพื่อบังแดดบังฝนให้พระพุทธเจ้าขณะทรง

ความเพียรและนอบน้อมตนต่อสิ่งสูงสุดคือพระพุทธเจ้า วีรบุรุษในตำนานจะมีความสมดุลระหว่างความรุนแรงและความอ่อนโยนเหมือนกับเจ้าแห่งน้ำตานี้

วีรบุรุษในตำนานก็คือวีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) และไม่ได้มีความหมายว่าวีรบุรุษต้นแบบนี้จะมีชีวิตอยู่เฉพาะในตำนานหรือเป็นเพียงเทพนิยายเท่านั้น แต่ยังรวมถึงประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จริง ฉะนั้นวีรบุรุษในตำนานอาจมีอยู่จริงดังเช่นเจ้าปู่ผู้เป็นวีรบุรุษต้นแบบ และหลายตำนานของวีรบุรุษต้นแบบก็มีอายุยืนยาวมานานหลายพันปี เช่น ในศาสนาฮินดู เทพของกรีก เทพของอียิปต์ และผู้คนในกลุ่มอื่นๆ ยังมีความมั่นคงในวีรบุรุษต้นแบบของพวกเขาอยู่ วีรบุรุษในตำนานมีพลังมหาศาลและเป็นต้นกำเนิดพลังงานของผู้คนเช่นกัน วีรบุรุษในตำนานคือการตอบสนองของจิตใต้สำนึกต่อรูปแบบ (image) ของ/ในจิตสำนึก

ความแตกต่างระหว่างรูปแบบ (image) จากความเป็นจริงภายนอกและต้นแบบ (archetype) คือ รูปแบบจากความเป็นจริงภายนอกทำให้เกิดความจำของจิตสำนึกและความจำชั่วคราว ขณะที่ต้นแบบจะบันทึกการตอบสนองไปยังรูปแบบความรู้สึกภายในที่อยู่ในความจำของจิตสำนึกเราบันทึกสิ่งต่างๆ ที่เราสามารถสัมผัสทางใจได้ (subjectively) ในฐานะที่เป็นการจดจำเรื่องราวความเป็นจริง แต่ในจิตใต้สำนึกเราบันทึกการตอบสนองภายใน (จิตใจ) ไปยังความจริงที่ปรากฏขณะที่เรารู้เรื่องราวความจริงนั้นในจิตสำนึก ภูวนาคเป็นการแสดงความรู้สึกที่จิตใต้สำนึกตอบสนองต่อรูปแบบในจิตสำนึกที่ปรากฏเป็นพลังของน้ำที่เห็นอยู่เป็นนิมิต ปรากฏการณ์หรือรูปแบบภายนอกมีอิทธิพลหรือเกี่ยวโยงต่อรูปแบบ (image) ของจิตใต้สำนึกร่วมเป็นการมีปฏิกิริยาตอบสนองของจิตใจ ความแตกต่างระหว่างรูปแบบภายนอกและต้นแบบมีเพียงแค่ว่ารูปแบบภายนอกคือจิตสำนึกและต้นแบบเป็นจิตใต้สำนึก (Jung, 1991a)

งูมักเป็นส่วนหนึ่งหรือปรากฏตัวในรูปวีรบุรุษ เรื่องลึกลับมักเต็มไปด้วยความสัมพันธ์ระหว่างวีรบุรุษและงู เทพนิยายหรือความลึกลับหลายๆ เรื่องในหลายๆ วัฒนธรรม งูจะได้รับความเคารพบูชาจากผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ บางครั้งวีรบุรุษมีรูปร่างเป็นคนในเวลาปกติ แต่เมื่อตายไปแล้วก็จะกลับคืนร่างเป็นงู

รูปพญานาคปรากฏให้เห็นในสิ่งสำคัญต่างๆ เช่น ลายไหมทอที่ใช้ในงานทางศาสนา หัวพญานาคบนธงกฐิน ลายสักในตัวคน เรือไฟ (การประดับเรือไฟในระดับจังหวัดหรืออำเภอที่ติดแม่น้ำโขงอาจมีทั้งไฟแบบจุดตะเกียง หรือไฟฟ้า แต่ในระดับหมู่บ้านยังใช้ไฟตะเกียงอยู่) ลอยบูชาพระพุทธเจ้าวันออกพรรษาล่องตามแม่น้ำโขงในจังหวัดนครพนม รวมถึงเมืองท่าแขกฝั่งตรงข้าม บางอำเภอในจังหวัดสกลนคร เช่น อำเภออากาศอำนวยติดลำน้ำยาม ทุกวัดจะขาดพญานาคเสียไม่ได้โดยเฉพาะบ้านโคกหินอุโบสถจะมีประติมากรรมพญานาคอยู่ทั้งสองด้าน บางวัดมีพญานาคห้าหัว สามหัว ด้วยความเชื่อประการหนึ่งว่ามีพญานาครักษาวัดนั้นก็ตน หรือการสร้างในรูปแบบปกติทั่วไปคือหนึ่งหัว อีกทั้งยังมีภาพวาด แกะสลักหัวพิน ประติมากรรมต่างๆ การประดิษฐ์เทียนพรรษา แม้กระทั่งพานบายศรีสู่ขวัญในรูปแบบสมัยนิยมเรียกว่าพาขวัญนาค และที่ขาดไม่ได้เลยคือหัวบั้งไฟ ไม่ว่าจะเป็นบั้งไฟวา จนถึงบั้งไฟแสน จะตกแต่งเป็นหัวพญานาค ถ้าบั้งไฟแสนก็จะสวยงามวิจิตร โดยถือเป็นตัวแทนของน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ มีกลอนกล่าวถึงกำเนิดบั้งไฟของจังหวัดสกลนครว่า “อันบั้งไฟมีแต่เก่า โบราณเขาขอฟ้าขอฝน ปิละหนเห็ดบั้งไฟใหญ่เอาใจใส่งานประเพณี นิทานมีผาแดงนางไอ่ หนองหารไผ่งรุส ผนบมีชาวเมืองอดอยาก ว่าแต่หากเจ้าเมืองหัวใสคิดได้ไว เห็ดบั้งไฟแสนหมื่น ดังคลื่นๆ จดบูชาแถนชาวเมืองแมน บันดลฝนหลังน้ำเต็มฝั่งเต็มทุ่งเต็มนา ผูกปูปลาอาหารมุลมาก ผนหลายหลากตกต้องตามกาลชาวนาหนองหารชมชื่น พวกบ้านอื่นพากันเห็ดตามค้อยสี่บนามตามประเพณีเก่า” ก่อนยิงบั้งไฟจะมีการล่ำบั้งไฟหรือเอ้บั้งไฟเล่าเรื่องราวผาแดงนางไอ่ พญาแถนอยู่บนฟ้ากับพญานาคผู้อยู่เมืองบาดาลหลงรักผู้หญิงมนุษย์คนเดียวกันคือนางไอ่ จึงทำทายเป็นด้วยการยิง

บั้งไฟ พญานาคกับการไล่หว่าน การจะเริ่มทำนาหรือไถนาวันแรกนั้นต้องปรึกษาพ่อเฒ่าหรือป้านี้ นาคหันหัวไปทางไหน ให้ไถจากหัวไปหาง ถ้าหางไปหัวก็จะติดเกลือหรือหางจะฟาด เช่น เดือนหกพญานาคหันหัวไปทางทิศตะวันออก การแสกนา (ไถนาครั้งแรก) ต้องไถจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกจึงจะได้อยู่ดีมีแสงได้ข้าวมาก หรือปีนี้พญานาคเล่นน้ำก็ตัวก็สามารถทำนายน้ำท่าของแต่ละปีได้ เช่น เล่นน้ำอยู่ตัวเดียวก็ถือว่าปีนี้น้ำอุดมดี หรือการส่วขวัญคนที่ไปเที่ยวในที่ต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับพญานาคว่า ขวัญท่านไปเที่ยว ณ ที่ อยู่ นำ (กับ) หมู่นาคนาคว ขอให้มาสาเยออ รูปปั้นหรือรูปวาดของพญานาคยังใช้เป็นสัญลักษณ์ขององค์กรต่างๆ หลายแห่งทั้งในระดับท้องถิ่นและประเทศ พญานาคผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อปริมาณน้ำ พญานาคคือผู้ดูแลควบคุมน้ำในแหล่งน้ำ วิรบุรุษในตำนานหรือพญานาคนี้คือการแสดงความรู้สึกจากจิตใต้สำนึกของเราต่อจิตสำนึกที่อยู่ในรูปน้ำหรือแม่น้ำ (หรือรูปแบบที่เห็น) แล้วเราก็รับรูปแบบต่างๆ นี้เข้าไปในจิตใจ (psyche) สิ่งภายนอกที่รับรู้โดยจิตสำนึกเรียกว่า รูปแบบ (image) จิตใจมีปฏิกิริยาต่อรูปแบบนั้นจะกลายเป็นต้นแบบ (archetype)

รูปแบบ (image) ที่ได้เห็นหรือสัมผัสของน้ำทั้งสองด้าน ด้านดีคือความฉ่ำเย็น เป็นแหล่งกำเนิดของชีวิต มีความอุดมสมบูรณ์มากมายในแม่น้ำ มีชีวิตหลากหลายชนิดเกิดและเจริญเติบโตในแหล่งน้ำ นั่นคือรูปแบบของน้ำโดยปกติในชีวิตประจำวัน แต่มีด้านที่น่ากลัวเมื่อน้ำหลากและไหลล้นทำลายสรรพสิ่งมนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ไม่ว่าน้ำไหลหรือน้ำนิ่งในตอนกลางคืนก็มีสีดำสนิททำให้เกิดความรู้สึกน่าสะพรึงและลึกลับ สีดำเป็นสีแห่งจิตใต้สำนึก จิตใต้สำนึกรับรู้รูปแบบทั้งสองด้านเกิดเป็น วิรบุรุษในตำนาน (hero myth) แสดงการเชื่อมต่อระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ยิ่งรูปแบบนั้นมีความเข้มข้นเท่าใดเราก็นำรูปแบบนั้นลึกเข้าไปสู่จิตใต้สำนึกมากยิ่งขึ้น การที่มีถิ่นกำเนิดและอาศัยอยู่แถบแม่น้ำหรือลุ่มน้ำและถึงแม้จะมีความผูกพันกับสายน้ำนั้นมาตั้งแต่เด็กจนแก่ แต่ก็ได้เห็นพลังความดุร้ายของน้ำ พลังของน้ำไม่ว่าจะเป็นกระแสน้ำ

สายฝน แม่น้ำที่คั่นเคยสายน้ำที่เห็นเป็นรูปแบบที่รับรู้โดยจิตสำนึก และชาวนา
รับรู้ได้ว่าน้ำนั้นมีความหมายยิ่งใหญ่เพียงใดต่อการทำนา น้ำที่มาจนเกินพอ
น้ำที่น้อยจนไม่พอ แม่น้ำและหนองน้ำซึ่งเป็นแหล่งของน้ำนั้นมีชีวิตมิได้หยุดนิ่ง
สิ่งเหล่านี้คือรูปแบบซึ่งจะผ่านเข้าไปสู่จิตใต้สำนึกร่วมของชาวนา เป็นจิตใต้สำนึก
ร่วมของคนอีสานลุ่มน้ำหนองหารและลุ่มน้ำโขง

พญานาคอาจไม่ได้อาศัยอยู่เพียงแค่น้ำหรือบาดาลเท่านั้น แต่ยังมีความ
เกี่ยวข้องกับขุนเขาด้วย...การลบลู่หรือผู้คนเสื่อมศีลธรรมอาจทำให้พญานาคไม่
พอใจ บางครั้งในบางสถานที่ก็จะไม่กล่าวถึงพญานาคไม่ว่าจะเป็นทางดีหรือร้าย
ฉะนั้นการกล่าวคำลบลู่หรือการกล่าวถึงโดยไม่เคารพให้เกียรติ เพียงแค่การ
พลิกตัว โกงหลังหรือสะดุ้งเพียงเล็กน้อยก็สั่นสะเทือนหรือน้ำไหลบ่า วีรบุรุษ
ในเทพนิยายหรือพญานาคปรากฏในเรื่องราวของอีสานแถบนี้เสมอ ในตำนาน
อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุเชิงชุม การแสดงธรรมของพระอริยสงฆ์ต่อพญานาค
และนาค หมอลำ เช่น หมอลำคันทองเลาะโขง ล่องเรือลำให้พญานาคฟัง
พญานาคเป็นผู้ดูแลควบคุมน้ำที่มีความสำคัญต่อท้องนาและบ้านเรือนซึ่งเป็น
รูปทรัพย์ของชาวนา น้ำเปรียบเป็นชีวิตที่ขาดไม่ได้ แต่ก็เป็นผู้ทำลายชีวิตและ
ทุกสิ่งทุกอย่างได้เช่นกัน

วีรบุรุษในตำนานสำหรับคนอีสานคือพญานาคนี้ คงไม่ได้เกิดเพียงเพราะ
รูปแบบของน้ำที่สัมผัสรับรู้ แต่ยังมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่น
ระหว่างพญานาคและศาสนาพุทธ สิ่งที่ผู้คนได้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระ
ศาสนากับพญานาคนั้นมีรูปแบบที่ไม่จบสิ้นและคอยย้ำเตือนจิตใต้สำนึกเสมอ
เช่น รอยพญานาค ดวงไฟที่พญานาคถวายบูชาพระพุทธเจ้าในงานบุญออก
พรรษาพร้อมกันกับชาวอีสานทำบุญบูชาสักการะแก่พระพุทธเจ้ากันทั่วทุกหน
แห่ง ไม่ว่าจะเป็นเรือไฟที่มักประดิษฐ์ไฟเป็นรูปพญานาค ปราสาทผึ้งที่มีการ
ประดิษฐ์รูปพญานาคที่บันไดปราสาท นาคมีความเกี่ยวพันกับศาสนาเสมอ เช่น
ชื่อของวัด ทั้งน้ำและศาสนามีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวนา ดังเช่นพญานาค

หมอสวดขวัญและชาวบ้านร่วมกันเชิญพระอุปคุตในงานบุญเผาผล

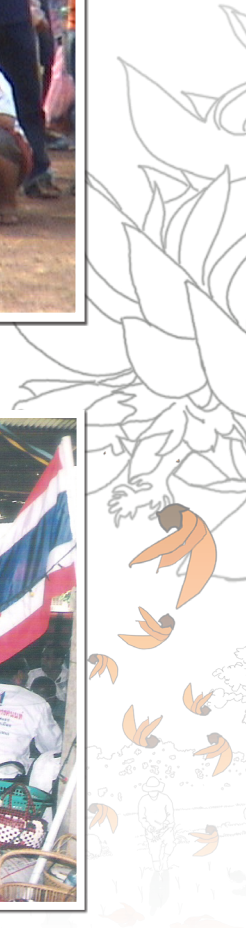
การเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัญหา ชาลี ออกจากป่ากลับสู่บ้านเมือง มีผู้แสดงเป็นบุคคลทั้งสี่รวมถึงชูชกอุดลากลาลี เมื่อพระเทศน์จบ ชาวบ้านร่วมกันนำผ้าเผาผล (ด้านหลังพระ) กลับไปยังวัดของหมู่บ้าน

รอร่วมขบวนแห่ผ้าเผือกเข้าวัด

กองข้าวที่ชาวบ้านร่วมกันบริจาคให้เป็นข้าวของหมู่บ้านในงานบุญกองข้าว

ผูกแขนสู่ขวัญผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านในงานบุญกองข้าว

จัดเตรียมข้าวจีจากข้าวใหม่หลังเก็บเกี่ยวในงานบุญข้าวจี

หลังจากทำบุญช่วงเช้า
นำอาหารคาวหวาน น้ำดื่ม
ยังหน้าธาตุพ่อแม่หรือญาติพี่น้อง
ของตน รวมถึงวางไว้หน้าวัด
ให้วิญญาณสัจจรรไรญาติ

สมาชิกหมู่บ้าน
ร่วมขบวนงานบุญกฐิน

ที่เป็นวีรบุรุษต้นแบบในตำนานที่อยู่กับน้ำและพระศาสนา ซึ่งผู้คนชาวอีสานถิ่นนี้ยังเชื่อมั่นในวีรบุรุษในตำนานนี้อย่างไม่เสื่อมคลาย

ตัวตน (Self)

โครงสร้างของจิตใจประกอบด้วยคือ จิตสำนึก (conscious) โดยมีอีโก้เป็นจุดศูนย์กลางและจิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious) ที่มีตัวตนหรือ Self เป็นจุดศูนย์กลาง ตัวตนคือศูนย์กลางของบุคลิกภาพ ล้อมรอบด้วยระบบอื่นๆ เช่น จิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึก จิตสำนึก ระบบเหล่านี้จะรวมตัวกันก่อให้เกิดจิตใจหรือบุคลิกภาพที่เป็นหนึ่งเดียว (unity) สมดุล (equilibrium) และมั่นคง (stability) จุดศูนย์กลางของจิตสำนึก คือ อีโก้ แต่เมื่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกซึมเข้าหากัน จุดศูนย์กลางของบุคลิกภาพทั้งหมดก็จะไม่มีอีโก้มาซ้อนอยู่อีกต่อไป (เนื่องจากอีโก้อยู่ในจิตสำนึก) แต่จะเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เป็นจุดสมดุลใหม่และเป็นศูนย์กลางอันใหม่ที่แท้จริงของบุคลิกภาพเป็นตำแหน่งเฉพาะที่สำคัญระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกทำให้เกิดบุคลิกภาพใหม่ที่มีพื้นฐานที่หนักแน่นมั่นคง ก่อนที่ตัวตน (Self) หรือจุดกึ่งกลางจะเกิดขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ส่วนประกอบทั้งหลายของบุคลิกภาพจะพัฒนาให้เต็มที่สมบูรณ์ อีกทั้งจิตสำนึกรับรู้และตอบสนองตัวตนได้ (individuated) ไม่เช่นนั้นแล้วต้นแบบของตัวตน (archetype of self) จะไม่เกิดขึ้นถ้าไม่ถึงวัยกลางคน คนในช่วงวัยนี้จะพยายามอย่างหนักเพื่อเปลี่ยนจุดศูนย์กลางของบุคลิกภาพจากอีโก้ของจิตสำนึก ไปเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก บริเวณที่เป็นกึ่งกลางนี้คือตัวตน (Self)

เช่นเดียวกับจิตใต้สำนึก ตัวตนนี้มีแล้วตั้งแต่คนเราเกิดมา แต่อีโก้จะค่อยเข้ามาในบุคลิกภาพของเราตั้งแต่เริ่มพัฒนาการของวัยทารก คนเราจำเป็นต้องพัฒนาอีโก้เพื่อให้เป็นไปตามโลกภายนอกซึ่งเป็นหน้าที่หลักที่ต้องกระทำเกี่ยวกับโลกภายนอก เช่น เรียนหนังสือ ทำงาน เข้าสังคม ฯลฯ ในช่วงครึ่งชีวิตแรก

ของคน ถ้าอีโก้เข้มแข็งจะทำให้สามารถสร้างความสมดุลระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ความแข็งแรงของอีโก้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของตัวตนเช่นกัน เป็นความสมดุลของบุคลิกภาพ แต่ถ้าอีโก้สูงเกินไปจะมีบุคลิกภาพแบบชอบใช้อำนาจ ไม่อดทน ฉะนั้นอีโก้จะไม่น่าพึงใจอีกทั้งอาจเกิดอันตรายได้เพราะการเห็นตัวเองสำคัญเหมือนพระเจ้า ในครึ่งหลังของชีวิต อีโก้และตัวตนจะเผชิญหน้ากัน และเราก็จะเริ่มเข้าใจว่า ตัวตนมีความสำคัญมากกว่า ในขั้นนี้บุคลิกภาพจะรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียว และท้ายที่สุดก็จะได้พบหรือเข้าถึงจิตสำนึกสูงสุด คนโดยส่วนมากจะไม่ถึงจุดนี้

อีตสิบสองเป็นแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นสิ่งที่วัยกลางคนขึ้นไปได้ใช้เป็นสื่อในการแสวงหาจุดตัวตน และอาจพบในที่สุด หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า อีตสิบสองทำให้คนเห็นตัวตนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เราจะเข้าใจความเป็นตัวตนได้ด้วยการมองผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ศาสนาที่แท้จริงทำให้คนได้เข้าใจความเป็นตัวตนและเข้าใจตัวเองมากที่สุด การทำพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการรวมความเป็นหนึ่งเดียวของปัจเจกและชุมชนที่ร่วมกันปฏิบัติ ความเป็นตัวตนนี้เป็นจุดศูนย์กลางของจิตใจทั้งของบุคคลและชุมชนร่วมกัน ทำให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียว เกิดความสมดุลและเกิดความมั่นคง ทุกเดือนมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามลักษณะของงานอีตสิบสอง ความเป็นตัวตนของชุมชนจึงมีให้เห็นได้ชัดเจน ถ้าชุมชนไหนมีความเข้มแข็งในงานอีต ความเป็นหนึ่งเดียว ความสมดุล และความมั่นคงของจิตใจ ทั้งในปัจเจกคนและชุมชนก็มีมากและชัดเจน งานอีตทั้งสิบสองเดือนล้วนมีพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศาสนาดั้งเดิมคือผีบรรพบุรุษหรือพุทธศาสนา ทั้งสองศาสนาแสดงถึงจิตใต้สำนึกของคนในชุมชนเช่นกัน ขณะที่พิธีกรรม การสรงน้ำ กราบไหว้ขอพร กรวดน้ำ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทำให้คนเราเข้าใจตนเองมากขึ้นเนื่องจากไม่ได้อยู่ ณ จุดของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกเสียทีเดียว แต่เป็นกึ่งกลางระหว่างสองสิ่งนี้ เช่น เจ้าปู่ เป็นจิตใต้สำนึกกร่วมคือต้นแบบ (archetype) ลักษณะนักปราชญ์ผู้เฒ่า

(wise old man archetype) เมื่อประกอบพิธีกรรมในงานบุญต้องไปที่ป่าซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าปู่ ขณะพ่อจ๋ากเล่าว่าอัญเชิญพ่อปู่ทุกคนสงบและฟังคำกล่าวอย่างตั้งใจ เป็นการเดินทางของจิตได้สำนึกและจิตสำนึกและมาบรรจบกันตรงกึ่งกลาง ทำให้ตัวตน (Self) เกิดขึ้นอย่างชัดเจน และขณะขอพรจากท่านอย่างสงบทั้งกายและใจ ถึงแม้จะผู้คนมากมายและส่งเสียงกันอยู่บริเวณนั้น แต่กลับมีเฉพาะเสียงในใจตนที่กล่าวกับเจ้าปู่เท่านั้น ได้ยินเสียงใจตนชัดเจนขึ้น เป็นการสนทนากับนักปราชญ์ผู้เฒ่าอย่างรู้ตัว (จิตสำนึก) มาบรรจบกันกับจิตได้สำนึก ณ จุดตัวตน

จุดศูนย์กลางของจิตสำนึกคืออีโก้ จุดศูนย์กลางของจิตได้สำนึกร่วมคือตัวตน แต่ระหว่างจิตสำนึกหรืออีโก้และจิตได้สำนึกร่วม มีจิตได้สำนึกส่วนบุคคลอยู่ตรงกลาง จุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนาจิตใจคือตัวตน ตัวตนจะเคลื่อนตัวจากจิตได้สำนึกร่วมมาอยู่กึ่งกลางระหว่างจิตสำนึกและจิตได้สำนึกร่วมที่มาบรรจบกัน

งานอีตสิบสอง บางบุญก็จะมีคนหนุ่มสาวมาร่วมมากเป็นพิเศษ แต่บางงานคนวัยหนุ่มสาวก็น้อยซึ่งไม่ได้มีเฉพาะในยุคสมัยนี้เท่านั้น แม้ในยุคลุงป้า ย่ายายก็เช่นกัน ผู้อาวุโสหลายคนเริ่มมีโอกาสดำเนินบุญ เข้าวัดเป็นประจำ เนื่องจากว่าวัยผู้ใหญ่ที่สร้างครอบครัวนั้นต้องทำมาหากิน เลี้ยงลูก ยุ่งยากอยู่กับครอบครัวและการทำมาหากิน ในช่วงก่อนมีครอบครัวหรือวัยหนุ่มสาวก็มาร่วมงานบุญแต่ก็เป็นบางงานบุญ เช่น บุญกฐิน บุญกองข้าว บุญเผาสด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญสงกรานต์ ซึ่งก็คล้ายคลึงกับปัจจุบัน วัยรุ่นที่ยังอาศัยอยู่ในหมู่บ้านก็ยังมาร่วมงานบุญอยู่ถ้าไม่ติดภารกิจการเรียนหรือการทำงานจริงๆ ผู้ที่มาร่วมงานจะเป็นคนในวัยผู้ใหญ่ (45 ปี ขึ้นไป) จนถึงวัยชราเป็นส่วนมาก

อีตสิบสองเป็นประเพณีวัฒนธรรมของชาวนาหรือวัฒนธรรมของชนชาติ เพราะประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวนา ถึงแม้อีตสิบสองจะปรับและเพิ่มเติมมาตั้งแต่สมัยโบราณ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้าจูม (พ.ศ. 1859 - 1936) ถึงเจ้าสุริยะ

วงสาธรรมมิกราช (พ.ศ. 2161 - 2238) โดยหนังสือโบราณฉบับที่ได้มาจาก นครหลวงพระบางกล่าวว่า “อีตสิบสองแต่โบราณ เจ้าวัดสี่สองพี่น้องสั่งสอนไว้กับพระยาสมมุติราชมาแต่ก่อนยังไม่ทันมีศาสนา พระพุทธเจ้าเป็นท้าวพระยาเสวยราชสมบัติบ้านเมืองให้ปฏิบัติตามอีตสิบสองให้ขาด บ้านเมืองจึงจะมีวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรือง จากนั้นจึงเห็นว่าจารีตสิบสองได้ถูกกำหนดขึ้นในสังคมมาแล้ว ก่อนที่พระพุทธศาสนายังไม่ทันมีบทบาทในหมู่คนลาว” (สุนัด โพธิสถาน และหนูไซ พุมมะจัน, 2543) ถึงแม้ประเพณีนี้จะเสริมสร้างสนับสนุนโดยกษัตริย์ แต่มิใช่ประเพณีที่ต้องปฏิบัติโดยกษัตริย์และราชวงศ์เท่านั้น ทว่าเป็นอีตเป็นครอง (เป็นจารีตเป็นครรลอง) ของทั้งเจ้าเมืองและราษฎรที่ร่วมสืบสานปฏิบัติต่อมา ถึงแม้อาณาจักรล้านช้างเดิมจะแบ่งออกเป็นสองฝั่งและประเทศลาวไม่มีระบบกษัตริย์แล้วก็ยังปฏิบัติประเพณีนี้อยู่ อีตสิบสองเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาของชาวนาไม่ว่าจะพุทธหรือผี ศาสนาทั้งสองนำจิตใต้จิตสำนึกและจิตสำนึกมีความสมดุลและมีตัวตน (Self) เป็นศูนย์กลางระหว่างสองสิ่งนี้ ตัวตนเป็นเป้าหมายสูงสุดของกระบวนการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วกระบวนการนี้คนจะไปไม่ถึงเท่าใดนัก แต่ชาวนามีการย้ายการเดินทางไปถึงตัวตนอย่างสม่ำเสมอโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนาในงานอีต

ทุกงานบุญมีพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งเป็นหนทางที่ตัวตนเดินทางไปสู่ตำแหน่งของจิตใจ การไหว้พระ อธิษฐาน ถึงแม้จะได้ยินเสียงสวดมนต์แต่ก็มีสมาธิ การมีสมาธิในแง่ศาสนาจะมีความหมายต่างจากสมาธิหรือการมีใจจดจ่อโดยทั่วไป สมาธิในศาสนาย่อมมีความละเอียดอ่อนทางจิตใจ แต่สมาธิหรือใจจดจ่อแนบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือการกระทำใดการกระทำหนึ่งโดยไม่มีศาสนากำกับ อาจเป็นจิตใจแน่วแน่ที่ให้พลังงานในด้านลบได้ คนเราโดยทั่วไปคิดหลายเรื่องในหนึ่งนาที ประมาณ 50,000 เรื่องในหนึ่งวัน แต่การฝึกสมาธิวิปัสสนาเป็นการขจัดความคิดฟุ้งซ่านเหล่านี้ออกและมีสติรู้ในขณะ ทำให้เกิดพลังความคิดเหมือนสายน้ำตกที่ไม่แตกกระเซ็น แต่พุ่งเป็นสายเดียวที่มีพลัง แต่ถ้าพลัง

นั้นไม่มีศาสนาควบคุมไปด้วย อาจเป็นพลังที่รุนแรงและน่ากลัว ในขณะแรกเริ่มที่สมาธิกำลังเกิด เช่น การพนมมือ เริ่มต้นฟังพระสวดมนต์ ณ ตอนนีตัวตนเคลื่อนจากจุดศูนย์กลางของจิตใต้สำนึกมาเป็นจุดกึ่งกลางหรือเชื่อมต่อระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก นั่นคือไม่ใช่จิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างใดอย่างหนึ่ง การทำสมาธิแบบที่ไม่มีจิตสำนึกเลยทำให้จิตใต้สำนึกไหลออกมาง่ายตาย จิตใต้สำนึกบางอย่างฝังอยู่ในจิตใจโดยที่ตัวเองก็ไม่รู้ในจิตใต้สำนึกส่วนนั้น การรักษาโรคทางจิตบางครั้งก็ต้องดึงจิตใต้สำนึกที่ฝังลึกอยู่นี้ออกมาเพื่อรักษาผู้ป่วยทางจิตเอง

ศาสนาพุทธมีการเดินทางของจิตใต้สำนึกและจิตสำนึกอย่างชัดเจน เช่น ขณะทำสมาธิ จิตใต้สำนึกมักจะเผยหรือปรากฏให้เห็น แต่มีการเดินทางของสติหรือจิตสำนึกมาปะทะ แต่เมื่อทั้งสองมาเจอกันโดยไม่เกิดการกดทับหรือควบคุม ตัวตนก็จะปรากฏชัดขึ้นและการได้อยู่กับตัวตนใกล้ชิดตัวตนจึงชัดเจน ณ จุดนี้ไม่มีส่วนของจิตใต้สำนึกที่พยายามไหลออกมาเนื่องจากโดนกดทับไว้ (repression) หรือส่วนของจิตสำนึกที่คอยกำกับและสกัดกั้นจิตใต้สำนึกไม่ให้เผยออกมา ศาสนาพุทธจึงเป็นเรื่องของตัวตน (Self) ตามความเชื่อในเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เป็นจิตใต้สำนึกที่ปลูกฝังและประทับตราไว้ในเผ่าพันธุ์มนุษย์มานานเนื่อง การกระทำที่สื่อถึงความดีโดยเฉพาะผ่านพิธีกรรมทางศาสนา หรือมีสิ่งที่แสดงถึงความบริสุทธิ์ ความดีเป็นสื่อกลาง ย่อมทำให้มีความตั้งใจในช่วงเวลานั้นๆ การทำงานฮึดแต่ละงานมีพิธีกรรมทางศาสนาและบางงานเป็นงานของศาสนาล้วนๆ บุญเข้ากรรม บุญเเวส บุญออกพรรษา บุญเข้าพรรษา การได้ใกล้ชิดและเห็นตัวตนหรือตนเอง (self-hood) มากขึ้น ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกเดินทางครึ่งทางมาบรรจบกันทำให้เกิดความสมดุลในจิตใจ เมื่อชาวบ้านมาร่วมกัน ประกอบพิธีทางศาสนาทั้งพุทธและผีบรรพบุรุษ ย่อมแสดงให้เห็นตัวตนของชาวบ้านทั้งหมดผ่านพฤติกรรมที่ปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน ทั้งการแสดงออกทางสีหน้า ซึ่งในหลายครั้งตัวบุคคลเองจะไม่สังเกตหรือรู้สึกถึงการแสดงจิตใต้สำนึกออกมาซึ่งผ่านทางน้ำเสียง สีหน้า ท่าทาง และแววตา

การพึ่งเทศน์ สวดมนต์ กรวดน้ำ หรือขณะพึ่งพระเทศน์หรือสวดมนต์สมาธิเกิดขึ้น เป็นช่วงขณะจิตใต้สำนึกและจิตสำนึกเคลื่อนไหวเข้าหากัน ใจรวมเข้าเป็นหนึ่ง เกิดตัวตน (Self) ขึ้นเมื่อเราได้สัมผัสการรวมใจ รู้จักและเข้าใจตนเอง ชาวบ้านไม่ได้ละทิ้งตัวตนของตนเอง และเกิดตัวตนขึ้นเสมอในทุกๆ เดือนหรือเกือบทุกเดือน เป็นกระบวนการที่เข้าใจและรู้จักตัวตน สู่บุคลิกภาพที่แท้จริงและสมบูรณ์ นั่นคือจุดหมายสูงสุดของการพัฒนาจิตใจสู่ ตัวตน บุญเข้ากรรมตลอดระยะเวลา 15 วันที่ชาวบ้านมาพึ่งเทศน์หรือร่วมปฏิบัติกรรมฐาน แม้กระทั่งการได้มาทำบุญสวดมนต์ที่วัดหรือศาลากลางเพียงเดือนละครั้ง การสำรวมกายใจในคอนเจ้าปู่ ขณะรวมใจของตนเมื่อประกอบพิธีทางศาสนา คนจะเข้าใจตนเองมากที่สุดและได้อยู่กับตัวเองมากที่สุดเช่นกัน อีตสิบสองเป็นกระบวนการพัฒนาไปสู่ตัวตนซึ่งชาวบ้านมีภาวะของการเข้าใจหรือถึงจุดตัวตน ชาวบ้านย่อมแสดงบุคลิกภาพที่แท้จริงของเขา อีกทั้งความสมดุลและมั่นคงในใจตนซึ่งเป็นการรวมใจของหมู่บ้านหรือชุมชนเช่นกัน

ตัวหมู่บ้าน สมาชิกหมู่บ้าน อีตสิบสอง สามสิ่งนี้เป็นหัวใจซึ่งกันและกัน ขณะมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ตัวตนไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับสมาชิกของหมู่บ้านเท่านั้น แต่ยังเห็นในตัวหมู่บ้านเอง การจัดงานบุญในทุกเดือนหรือเกือบทุกเดือนทำให้ระบบการไหลเวียนพลังงานของหมู่บ้านเป็นไปอย่างคล่องแคล่ว บางหมู่บ้านที่มีคนที่ไม่ได้ไปทำงานถิ่นอื่นนั้นตื่นขึ้นมาอย่างกระฉับกระเฉงอีกครั้ง เมื่อมีพิธีกรรมผู้คนจะไปรวมกัน ณ จุดใดจุดหนึ่ง เช่น วัด ศาลาประชาคม หรือป่าเจ้าปู่ ขณะที่ทุกคนสำรวมกายและใจในพิธีกรรมทางศาสนา ตัวหมู่บ้านเองก็เป็นเช่นนั้น ความสงบของหมู่บ้านในขณะนั้นเหมือนดังการได้พบตัวตนของหมู่บ้านเอง คนท้องถิ่นมีประเพณีที่บ่งบอกถึงความเป็นตนเองเป็นสมบัติของปู่ย่าตาทวดที่สืบทอดมาให้ปฏิบัติทั้งทางกายและทางใจ คนท้องถิ่นอีสานส่วนมากแล้วเมื่อไปเที่ยวจึงไม่ลืมรากเหง้าของตน ไม่ว่าจะเป็นภาษา อาหาร เพลง ประเพณีต่างๆ ไปจะที่ไหนก็นำรากฐานเหล่านี้ไปด้วย แต่ทั้งนี้ไม่ใช่คนอีสาน

ทุกคน เพราะคนอิสานบางกลุ่มขายที่ดินที่บ้านของตนจนหมด ไม่มีบ้านเรือนที่บ้านเกิด เดินทางมาทำงานโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ไม่มีบ้านเป็นของตน เขาที่ในชุมชนแออัด ลูกหลานไม่พูดภาษาอิสานแล้ว อีตลิบสองครองสิบลี้ก็ยังไม่รู้จักคนกลุ่มนี้อาจมีความแตกต่างในหลายๆ ด้าน เช่น อุปนิสัย ความสำนึกในชาติพันธุ์ จากคนอิสานกลุ่มที่เข้ามาทำงานรับจ้างต่างๆ แต่ยังมีบ้าน มีครอบครัว มีที่นาที่บ้านเกิดของตน Darre ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า “ชาวนาที่ทิ้งดิน (soil) ของตนย่อมทำให้พวกเขาแยกขาดกับแผ่นดินของตน และสูญเสียเอกลักษณ์ลักษณะของชาวนา เนื่องด้วยลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมมีความสำคัญ วัฒนธรรมของชาวนา (ในประเทศเยอรมนี) มีที่มาจากชาวอนอร์ดิก แต่แนวคิดของชาวอนอร์ดิกไม่สามารถอยู่ได้ในสังคมเมือง ความต่อเนื่องและความสัมพันธ์อันพี่น้องเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อชาวนา ถ้าการอพยพย้ายถิ่นไปสู่เมืองทำลายสายใยเครือญาติซึ่งแสดงถึงความเป็นเจ้าของ ความรักและรากเหง้า จิตวิญญาณของชาวนาได้ตายลงแล้ว” (Bramwell, 1985)

ตัวตนที่ได้จากการปฏิบัติศาสนกิจในแต่ละเดือนทำให้คนท้องถิ่นเห็นตัวเองชัดเจนขึ้น ทั้งนี้จึงไม่เฉพาะตัวบุคคล แต่ยังทำให้เกิดการรวมเป็นหนึ่งเดียว ความสมดุล ความมั่นคงของจิตใจ และพลังสูงสุดของจิตใจ ซึ่งเป็นลักษณะของหมู่บ้านนั้นๆ ด้วย

ตัวตนแสดงออกมาชัดเจนในรูปแบบมันดาล่า จุดศูนย์กลางที่เรียกว่าตัวตน จุดศูนย์กลางนั้นแทนส่วนลึกสุดของจิตใจ (innermost) ประกอบด้วยตัวตนที่ล้อมรอบด้วยรัศมีหรือวงรอบซึ่งเป็นองค์ประกอบของตัวตนนั่นเอง และคู่ตรงข้ามที่ทำให้เกิดบุคลิกภาพทั้งหมดของคน ตัวตนคือการรวมตัวของจิตวิญญาณ สัญลักษณ์ของจักรวาลและมันดาล่ามีความหมายเหมือนกัน ทั้งระบบจักรวาลและมันดาล่าแสดงให้เห็นถึง จุดสูงสุดของความเป็นหนึ่งเดียวของจิตใจ (ultimate inner psychic unity) นั่นก็คือตัวตน

มันดาลา (Mandala)

คนอีสานมีความคุ้นเคยกับการสู่ขวัญตั้งแต่เด็ก แต่ทุกคนจะได้เป็นผู้รับการบายศรีสู่ขวัญที่จัดให้เฉพาะคนนั้นอย่างน้อยที่สุด 1 ครั้งในชีวิต ในสังคมของคนอีสาน การสู่ขวัญเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมส่วนรวม ดังเช่น บุญกองข้าวจะมีพิธีสู่ขวัญข้าวและสมาชิกของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านป่วย ชาวบ้านจะมาร่วมบายศรีสู่ขวัญให้ที่บ้านของผู้ป่วย รุ่นพี่บายศรีรับขวัญรุ่นน้อง เมื่อเข้ารับการศึกษาในภาควิชานั้นๆ รุ่นน้องจัดงานบายศรีอวยพรให้รุ่นพี่ เมื่อจบการศึกษา บายศรีสู่ขวัญแขกบ้านแขกเมือง เป็นต้น และพิธีกรรมส่วนตัว ดังเช่น จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญเมื่อสมาชิกในครอบครัวไปเป็นทหาร แต่งงาน ไปทำงาน กลับบ้านเกิดเมืองนอน เจ็บไข้ ร่างกายหรือจิตใจอ่อนแอ ประสบอุบัติเหตุมีพิธีไปเรียกขวัญของผู้ประสบเหตุ ณ ที่นั้นหรือซื้อของขวัญกลับบ้านแล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ตกใจ ให้กำลังใจ เพื่อเสริมมงคลหรือแม้กระทั่งแสดงความยินดี เป็นต้น เมื่อ 10 - 20 ปีก่อนยังมีการสู่ขวัญให้ครูที่ย้ายมาสอนในหมู่บ้านหรือบรรจุใหม่ และพนักงานไฟฟ้าที่มาติดตั้งเสาและสายไฟฟ้าในหมู่บ้าน ปัจจุบันก็ยังมีการบายศรีให้ครูบางคนที่เป็นที่เคารพรักของชาวบ้านเมื่อต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น แต่อันที่จริงก็ยิ่งถือว่าเป็นงานพิธีส่วนรวมเนื่องจากผู้คนมาช่วยกันจัดพิธีกรรมนี้อย่างน้อยก็ญาติพี่น้องทั้งหมดในหมู่บ้าน ซึ่งอันที่จริงคนในหมู่บ้านส่วนมากก็เป็นญาติพี่น้องกัน ไม่ว่าจะเป็นยายเขย น้ำเขย อา อาว เอี้ยไ้ (พี่สะใ้) น้องไ้ พ่อปู่แม่ย่า (พ่อแม่สามี) พ่อเฒ่าแม่เฒ่า (พ่อแม่ภรรยา) ลูกป้า ลูกลุง น้องแม่ น้องยาย อ้ายปู่ ฯลฯ ญาติพี่น้องจะมาช่วยกันเตรียมข้าวปลาอาหาร ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จัดเครื่องบายศรีให้ลูกหลานตามฮีตตามครอง นำข้าวของเครื่องใช้มาช่วยงานกันคนละเล็กละน้อย และที่สำคัญคือร่วมกันผูกแขนอวยชัยให้พรผู้ที่รับการสู่ขวัญ พานบายศรีเป็นส่วนที่จำเป็นในพิธีบายศรีสู่ขวัญ คนอีสานเรียกพานบายศรีสู่ขวัญว่า พากขวัญ พานบายศรีมีหลักมีเกณฑ์ในการจัดวาง แต่จะมีความแตกต่างกันบ้างแล้วแต่ผู้แต่ง (ผู้จัดทำ) พานบายศรีหรือใบศรี แต่ส่วนสำคัญที่เหมือนกันนั้นคือการประดิษฐ์ใบต้องจัดวางตามฐานวงกลม ตรงกลางเป็นเสาสูง และมีเสา

เล็กที่วางรอบเสาสูง เสาสูงนั้นเรียกว่า พระธาตุพนมหรือเขาพระสุเมรุ ยอดเจดีย์บนยอดจะมีใบตองจีบเป็นกลีบริยารอบยอดตรงกลาง พระธาตุพนมสำหรับคนอีสานตอนบนคือศูนย์กลางของจิตใจ ส่วนบนยอดเสาสูงบางแห่งใช้ดอกไม้ เช่น ดอกดาวเรืองและดอกพุท ขาวบ้านบอกว่าใช้ดอกอะไรก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นดอกดาวเรือง บางแห่งก็ใช้เทียนเล่มเล็กจุดไฟหรือไข่มต้มเสียบบนยอด เสาเล็กที่เรียงรอบพระธาตุพนมหรือเขาพระสุเมรุในพานบายศรีจะแซมด้วยดอกดาวเรืองหรือดอกบานไม่รู้รุ่ย บางครั้งมีไข่มต้มซ้อนกันในห้องว่างระหว่างเสาเล็กหรือชั้นใบตองซึ่งเรียกว่า ยอดเจดีย์ การเรียงรอบของยอดเจดีย์นั้นคือหลักคำสอนของศาสนาเวียนขึ้นเขาพระสุเมรุ เกิดการเรียงอย่างเป็นลำดับและมีความหมาย มีตั้งแต่ 3 5 7 9 ยอดหรือชั้น พานบายศรีสู่ขวัญคือมันดาลาซึ่งเป็นจักรวาลและเป็นโลกของจิตวิญญาณด้วยเป็นหน้าต่างที่ทำให้มองเห็นบุคลิภาพหรือความเป็นตัวตนทั้งหมดของคนเราได้

พระธาตุพนมสำหรับคนฝั่งซ้าย-ขวาของแม่น้ำโขงมีความหมายทางจิตใจอันสูงสุดมาแต่อดีตของการสร้างพระธาตุถึงปัจจุบัน (สร้าง พ.ศ. 9) หลังจากพระพุทธเจ้านิรพานไปแล้ว 8 ปี พระเทพรัตนโมลี (2537) พระธาตุพนมมีพระอุรังคธาตุบรรจุที่พระธาตุท่อนกลาง ทุกปีจะมีงานเทศกาลหรืองานบุญไหว้พระธาตุ ชาวอีสานเรียกว่า งานธาตุ จัดงานตั้งแต่วันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 สิ้นสุดแรม 1 ค่ำ เดือน 3 จัดติดต่อกัน 7 วัน 7 คืน เป็นงานยิ่งใหญ่มาแต่อดีต ผู้คนหลั่งไหลมาร่วมงานจากทั้งสองฝั่งของแม่น้ำโขง เพื่อมาสักการะพระธาตุ คนสองฝั่งมาขายของ พ่อครัวบูชาพระธาตุ มากันเป็นครอบครัวเป็นหมู่บ้าน พร้อมอุปกรณ์ทำอาหาร ครก กระตืบข้าว ปลา ตำส้มตำกินกัน สมัยก่อนเดินเท้าหรือเกวียน เป็นงานยิ่งใหญ่สำหรับชาวอีสานและชาวลาวตั้งแต่การสร้างพระธาตุสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรที่ทั้งสองฝั่งเป็นอาณาเขตเดียวกัน เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 องค์พระธาตุพังทลายลงเนื่องจากฝนตกหนักและลมพัดแรงติดต่อกันหลายวัน อีกทั้งองค์พระธาตุพนมเองก็เก่าแก่มากไม่ได้บูรณะมานานมากแล้ว คนแถบฝั่งโขงกล่าวว่า เมื่อครั้งพระธาตุพนมล้มนั้น เสียงร้องไห้ของผู้คนดังระงมทั่วทุกหนแห่ง

หัวใจของคนทั้งสองฝั่งทรุดลงพร้อมไปด้วย รูปทรงกลมและฐานวงกลมของฐานบายศรีแทนโลกหรือจักรวาล ยอดสูงสุดตรงกลางของพานบายศรีผู้แต่งพานบายศรีกล่าวว่ายอดนั้นคือพระธาตุพนม พระธาตุพนมคือจุดศูนย์กลางของจักรวาล มีชั้นบายศรีหรือยอดเจดีย์ แต่ละยอดเวียนรอบขึ้นและเข้าสู่จุดศูนย์กลาง (โฮมหายอดสูง) รวมหมุนพลังงานเข้าสู่พลังงานสูงสุดที่อยู่ ณ จุดศูนย์กลางนั้น จุดศูนย์กลางของจักรวาล พระธาตุพนมมีพระธาตุเล็กกว่ารายล้อมเป็นวง พระธาตุเล็กแต่ละองค์เปรียบเป็นดาวนพเคราะห์ประจำวันล้อมรอบพระธาตุพนมที่เป็นพระอาทิตย์ พระธาตุแต่ละองค์ประจำวันแต่ละวัน คือ พระธาตุพนม ประจำวันอาทิตย์ (อำเภอธาตุพนม) พระธาตุเรณู สำหรับวันจันทร์ (อำเภอเรณูนคร) พระธาตุศรีคุณ สำหรับวันอังคาร (อำเภอนาแก) พระธาตุมหาชัย สำหรับวันพุธ (อำเภอปลาปาก) พระธาตุประสิทธิ์ สำหรับวันพฤหัสบดี (อำเภอนาหว้า) พระธาตุท่าอุเทน สำหรับวันศุกร์ (อำเภอท่าอุเทน) และพระธาตุนคร สำหรับวันเสาร์ (อำเภอเมืองฯ) พระอาทิตย์มีพลังสูงสุดในระบบสุริยจักรวาล มีดาวนพเคราะห์หมุนรอบดวงอาทิตย์ พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล คืออาณาเขตบริเวณแถบนั้น และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งสองฝั่ง ศิลปะของพระธาตุพนมนั้นปรากฏให้เห็นในงานศิลปะแขนงต่างๆ ของชาวอีสาน เช่น ภาพวาด ธาตุบรรจุอุณิที่ลวดลายแบบเดิมคือก่อนพระธาตุล้มและแบบใหม่คือปัจจุบัน รวมถึงงานช่างด้านอื่นๆ

การบายศรีสู่ขวัญเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์และมีคุณค่าสำคัญทางจิตใจสำหรับชาวอีสาน ผู้ที่รับการสู่ขวัญจะมีกำลังใจเข้มแข็งขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านจิตใจ เนื่องจากได้รับพลังงานโดยตรงจากผู้ที่เรารักเคารพ ผู้ที่เรารัก ญาติสูงวัย ญาติพี่น้องร่วมสายเลือดร่วมตระกูล เพื่อนพ้องร่วมบ้านเกิด ตั้งแต่เริ่มพิธีการสู่ขวัญ ผู้รับขวัญหรือเจ้าของขวัญใช้มือขวาจับขาขวัญตั้งอธิษฐานและให้เป็นไปตามคำสวดขวัญ โดยหมอสวดขวัญกล่าวบทสวดขวัญภาษาลาวอีสานที่เรียงร้อยถ้อยคำไพเราะกินใจผู้รับขวัญและผู้ร่วมพิธี หมอสวดขวัญเองก็เป็นผู้มีศีลมีธรรม

เป็นที่เคารพ มีความรู้ทางธรรม ความรู้ในบทสวดขวัญ รู้จักขั้นตอนการทำพิธีที่ถูกต้องและได้รับการเลือกจากชาวบ้านเองดังนั้นคำสวดขวัญจึงออกมาจากปากผู้ประพาดตามศีล เมื่อหมอเรียกขวัญหรือสวดขวัญเสร็จแล้ว ลำดับต่อไป ญาติพี่น้องเพื่อนพ้องจะมามุงรวมกันหรือนั่งรอบเป็นแถวเพื่อจะอวยพรยังคนที่ได้รับขวัญ คำอวยพรขณะผูกข้อมือหรือคนอีสานใช้คำว่าผูกแขน รับขวัญของแต่ละคนพรุ่งพรุ่งไปสู่ผู้รับขวัญ แต่ละคนไม่ได้กระทำเพราะหน้าที่ แต่ใส่ใจและจิตวิญญาณของตนด้วย ฉะนั้นจะได้ยินเสียงหัวเราะและความสุขของผู้คนที่อยู่ในพิธีกรรมนี้เสมอ ปกติคนเราจะมีพื้นที่ส่วนตัวที่ไม่อนุญาตให้ใครล้ำพื้นที่ของตน แต่การบายศรีนั้นเป็นการอนุญาตเปิดพื้นที่ของตนให้คนอื่นได้เข้าใกล้ชิด โดยการเข้าไปผูกสายใจหรือด้ายสวดขวัญ การแตะที่ข้อศอกของผู้รับพรและอาจแตะข้อศอกต่อๆ กัน 2 - 3 คน ด้วยความเชื่อที่ว่าพลังของพรที่ได้รับนั้นจะสามารถส่งรับต่อถึงกันได้ การรับส่งต่อๆ กันนี้เปรียบเหมือนโซ่ของความอาทรที่เชื่อมต่อกัน ความเอื้อเฟื้อที่ให้คนได้รับพรหรือความปรารถนาดีร่วมกันไม่ใช่แต่เฉพาะตนเองเท่านั้น หลังการอานวยอวยพรผู้ส่งพรก็จะใช้มือทั้งสองพุงจับมือทั้งสองของผู้รับขวัญด้วยความอ่อนโยน

โดยทั่วไปแล้วจะผูกขวัญที่ข้อมือทั้งสองข้าง โดยผูกข้อมือซ้ายก่อนเรียกว่า ขวัญมา และในอุ้งมือซ้ายมีไข่ไก่ต้มไม่ปอกเปลือกเรียกว่า ไข่ขวัญกับข้าวเหนียวหนึ่งปั้น ข้าวนี้คือความอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก ความเหนียวแน่นของพี่น้อง มาตัมข้าวตัมขวัญ ผูกด้ายสวดขวัญที่ข้อมือขวาเรียกว่าขวัญอยู่ ในบางงานของอีตสิบสองชาวบ้านจะผูกแขนให้แก่กันและกันโดยผูกแขนให้ผู้เฒ่าผู้แก่ก่อน ดังเช่น บุญกองข้าว จะเริ่มผูกแขนอวยพรให้ผู้เฒ่าผู้แก่ก่อน หลังจากนั้นจึงผูกแขนอวยพรให้แก่กันและกัน บางส่วนของคำกล่าวให้พรคือ “ให้อยู่เย็นเป็นสุข บ่ทุกข์บ่โศก เจ็บไข้อย่าได้มี หรือ ให้อยู่เย็นเป็นสุขหายทุกข์หายเข็ญ และอยู่ดีมีเฮง ไปทางใดให้มีคนช่วยเหลือ แม้ว่าไปทางใดให้มีผู้ช่วยเรือ แม้ว่าไปทางเหนือให้มีผู้ช่วยช้าง สองตาบข้าง (สองข้างซ้ายขวา) ให้มีบิรवार เป็นเจ้าคนนายคน” ในหมู่บ้านต่างๆ นั้นผู้เฒ่าผู้แก่มีความสำคัญมากถือว่าเป็นเฒ่าบ้านเฒ่าเมือง

เป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง ถ้าผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเจ็บไข้ได้ป่วยหรือไปรักษามาจากโรงพยาบาล ชาวบ้านก็จะร่วมกันจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ ทั้งนี้ผู้อาวุโสเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องผ่านการเป็นผู้เฒ่าที่เป็นทางการหรือมีบทบาทอันโดดเด่นต่อหมู่บ้านแต่อย่างใดแต่ก็ควรเป็นผู้ความประพฤติที่เหมาะสม

พานบายศรีไม่ได้เป็นเฉพาะส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีการบายศรีสู่ขวัญ แต่เป็นศูนย์กลาง เป็นจุดรวมของจิตใจทุกดวงที่มาร่วมพิธีกรรมสู่ขวัญ และสิ่งที่จำเป็นขาดไม่ได้โดยต้องเตรียมควบคู่กับพานบายศรี คือขันธห้าพร้อมเงิน 12 บาท (หมายถึงอีตลิบสอง) และด้ายสู่ขวัญตัดไว้เป็นเส้นพอผูกข้อมือโดยทั่วไป ชาวบ้านเรียกว่า ด้ายขวัญ ข้าวเหนียว ไข่ไก่ บางครั้งอาจเตรียมเครื่องอื่นๆ ด้วย เช่น พาช้าว (สำหรับอาหารคาวหวาน) น้ำ เหล้าขาว หัวหมู ขนม ข้าวต้มมัด กล้วย

วงกลมที่อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมหรือการकुณสี่มุม อาจเป็นรูปแบบเหลี่ยมไขว้รูปดวงดาว รูปสี่เหลี่ยม รูปแปดเหลี่ยม ข้างในวงกลมมีการเรียงลำดับชั้นอย่างสมดุล เป็นหน้าตาที่แสดงถึงความไม่สิ้นสุด ความไม่สิ้นสุดคือจิตใจ มันทาล่า คือจักรวาล (cosmos) และโลกแห่งจิตวิญญาณ (world soul) มันทาล่า คือการเดินทางเป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลางและจุดศูนย์กลางนั้นคือตัวตน (Self) หรือจิตวิญญาณหรือขวัญ มันทาล่าที่ปรากฏในพิธีกรรมทางศาสนานั้นมีนัยที่ยิ่งใหญ่เพราะ ณ จุดศูนย์กลางนั้นมักจะแสดงถึงสิ่งสูงสุดทางศาสนาคือเป็นทั้งจุดศูนย์กลางของจักรวาล และจุดศูนย์กลางของตัวตน แสดงถึงตัวตนหรือจิตใจทั้งหมดของหมู่ชน มันทาล่ามีรูปร่างการจัดวางแบบลักษณะผู้หญิงดังเช่นมณฑลาล่าที่เบตจะมีพระพุทธรูปเจ้าบนดอกบัวหรือเมืองทองคำ (Golden City) รูปลักษณะของมณฑลาล่าแสดงถึงความเป็นผู้หญิง หรือแม่คือต้นกำเนิดแห่งความอุดมสมบูรณ์ ครรภ์ที่ให้กำเนิด มีความอ่อนโยน รูปแบบมณฑลาล่ามาจากจิตใต้สำนึกการประติประดอยอย่างสวยงาม พานบายศรีตกแต่งด้วยความประณีตมีความละเอียดอ่อนในการจัดแต่ง การจับจีบใบตองเป็นชั้นและมีดอกไม้แซม หรือแม้แต่พระพุทธรูปเจ้านั่งหรือยืนบนดอกบัว

มันดอลาโดยความหมายในตัวเองก็คือ วงกลม วงกลมเป็นลักษณะของการเก็บและรวมพลัง หรือเป็นแหล่งพลังงาน พานบายศรีมีลักษณะการจัดเรียงแบบเวียนรอบเป็นวงกลม และมีจุดกลางสูงสุดคือเขาพระสุเมรุหรือพระธาตุพนม และบนยอดเขานั้นมีสิ่งที่อยู่เหนือขึ้นไปอีกคือ ดอกดาวเรืองหรือดอกพุท เป็นตัวแทนพระพุทเจ้าที่แสดงถึงสิ่งสูงสุด พระพุทเจ้าเป็นเอกเป็นหนึ่งเดียว และอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง เป็นผู้มีพลังเหนือพลังจักรวาล เหนือจุดศูนย์กลางของจักรวาลซึ่งมีพลังมากที่สุด ศูนย์กลางเป็นพลังไม่มีที่สิ้นสุด ขอบเขตไม่สุดสิ้น สิ่งแทนพระพุทเจ้าบนจุดสูงสุดของเขาพระสุเมรุหรือพระธาตุพนมคือดอกดาวเรืองและดอกพุท ซึ่งชาวบ้านได้ให้คำนิยามตามชื่อและความหมายของสี (ตามความหมายที่พรรณนาในบทสวดมนต์ถึงพระไตรแก้วว่า พระพุทเจ้าผู้บริสุทธิ์ มีพระกรุณาจุฬามรรณพระองค์ใด

มีตา คือญาณอันประเสริฐหมดจดถึงที่สุด พระธรรมของพระศาสดาเปรียบดวงประทีป) วงกลมเหมือนจักรวาลเป็นที่เก็บรวบรวมพลังงาน บายศรีเป็นตัวแทนของจักรวาลที่มีความสัมพันธ์กับพลังสูงสุด (พระพุทเจ้าหรือพระธรรม) เสาสูงที่ตั้งอยู่กลางฐานวงกลมของพานบายศรีคือเขาพระสุเมรุ ดังที่ผู้แต่งพานบายศรีตามธรรมเนียมที่สืบทอดกันมาได้กล่าวเรียก พระธาตุพนมหรือเขาพระสุเมรุคือเสาที่ตั้งอยู่กลางจักรวาล เป็นจุดศูนย์กลางของจักรวาล วงกลมคือการเก็บสะสมรวบรวมพลังงาน และจุดศูนย์กลางของวงกลมนั้นคือจุดที่มีพลังงานสูงสุด เมื่อมีการสู่ขวัญทุกคนจะล้อมกันเป็นวงโดยมีพานบายศรีตั้งอยู่ตรงกลางและมีหมอสวดขวัญกล่าวบทธเรียกขวัญ พานบายศรีที่ตั้งอยู่นั้นเปรียบเสมือนจุดศูนย์กลางที่รวมพลังคนที่เข้ามาร่วมงานไว้ด้วยกัน เป็นการรวมกันระหว่างโลกภายนอก (พลังของกลุ่มคน) และโลกภายใน (รวมจิตใจของคน) รวมเป็นหนึ่งเดียวผ่านสัญลักษณ์ของการล้อมวง พลังงานไหลเวียนเข้าสู่จุดศูนย์กลาง เกิดความสงบภายในร่างกายและจิตใจ การร้องรับอย่างพร้อมเพรียงกัน “มาเย้อ” เมื่อหมอสวดขวัญกล่าวถึงตอนที่ “มาเย้อ ขวัญเอ๊ย” การแสดง

ให้เห็นถึงพลังทั้งด้านเสียงที่ร้องรับเรียกขวัญอย่างเป็นหนึ่งเดียวกัน และพร้อมทั้งความเงียบที่รวมใจเป็นหนึ่งขณะหมอกำลังเรียกขวัญหรือสู่ขวัญ เกิดความสำรวมนิ่งทั้งใจกาย (การรวมกันของภายในและภายนอกคือร่างกาย) การนั่งล้อมวงหรือวงกลมแห่งพลังนี้ทำให้เกิดความสงบและความมั่นคงภายในจิต สิ่งที่ใช้ในการสู่ขวัญที่ขาดไม่ได้ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ ด้ายขวัญและไขไก่อต้มสุก ฝ่ายผูกแขนนี้เป็นวัฒนธรรมของคนไท เป็นการผูกแขนเอาขวัญหรือผูกแขนรับขวัญสำหรับคนไททุกถิ่นที่ คนไทบางกลุ่มเรียกสายใจ (แถบอำเภอยะหวางเจียงมณฑลยูนนาน) บางกลุ่มเรียก ด้ายขวัญ (รัฐอัสสัม) หลังจากการสู่ขวัญด้ายเต็มข้อมือทั้งสองข้างของผู้รับขวัญ นอกจากพลังของคำอวยพรที่ได้รับอย่างท่วมท้นแล้ว ผู้รับพรยังมีความภาคภูมิใจถึงความรักที่ได้รับมาผ่านฝ่ายผูกแขน คนโดยทั่วไปก็จะทราบว่าคนที่มีด้ายผูกข้อมือหลายๆ เส้นหรือเต็มข้อมือแสดงว่าผ่านการสู่ขวัญมา โดยเฉพาะพิธีแต่งงานที่จะมีด้ายเต็มข้อมือมากกว่าการสู่ขวัญอื่นๆ

ไขขวัญสำหรับพิธีแต่งงานนั้นมีความสำคัญยิ่ง เพราะเมื่อเอาไขใส่ใบตองต้มแล้วปอกเปลือก เมื่อตุ๋นไขแล้วก็สามารถทำนายอนาคตการอยู่ร่วมกันของคู่สามีภรรยาได้ หลังพิธีสู่ขวัญ คู่บ่าวสาวจะป้อนไขไก่ให้แก่นักเจ้าสาวจะใช้มือขวาป้อนไขให้เจ้าบ่าว เจ้าบ่าวใช้มือซ้ายป้อนไขให้เจ้าสาว “มือขวาป้อนไขอ้าย มือซ้ายป้อนไขนาง” ไขไก่อ้นั้นเป็นส่วนที่จำเป็นในงานพิธีกรรมสำคัญที่เกี่ยวกับคนในงานอื่นด้วยเช่น งานศพ ใช้ไขไก่ดิบเรียกว่าไขคายพร้อมข้าวตอกแตกหรือข้าวสารเทียน 1 คู่ ดอกไม้ 1 คู่ เรียกว่าแต่งขันคาย วางไว้ด้านศีรษะของผู้ตาย แล้วใช้ผ้าขาวซึ่งไม้บังกันแดดกันแสงสว่าง เมื่อฉาบปกิฉินนำไขไก่อ้นั้นไปโยนเพื่อหาจุดที่จะฝังหรือเผา โดยถือว่าวิญญาณของผู้ตายอยู่ในไขไก่อ้นั้น เมื่อถามผู้ตายว่าต้องการอยู่ที่ไหนก็ให้เลือกที่จะตกแตก ณ ที่นั้น ถ้าไขแตก ณ จุดใดก็ฝังหรือเผา ณ จุดนั้น บางครั้งต้องโยนหลายครั้งจึงแตก วิถีความเชื่อและแนวปฏิบัตินี้มีอยู่ในคนไทยหลายกลุ่มทั้งในประเทศไทย จีน ลาว เรียกว่า วิไข โยนไขหรือเสี่ยงไข ในการดูดวงก็ใช้ไขไก่และข้าวสาร เพื่อดูวิญญาณของคนที่มาดูดวง พิธีสู่ขวัญก็

จะขาดไข่ไ่ไม่ได้เช่นกัน ลักษณะกลมรีนี้เป็นตัวแทนของตัวตน (Self) หรือจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของคนแถบอีสานที่ให้ไข่ไ่เป็นตัวแทนของตัวตน (Self) หรือขวัญ โดยไข่ไ่ตีบหมายถึงคนตาย ไข่ไ่สูกหมายถึงคนเป็น

สิ่งที่เป็นลักษณะกลมหรือรีเป็นตัวแทนของตัวตน (Self) ในพิธีกรรมต่างๆ ที่มีไข่ไ่เป็นสื่หลักนั้นคนอีสานถือว่าไข่ไ่เป็นที่รวมของขวัญ บางครั้งไข่ไ่ขวัญจะใส่ไว้ในขันบายศรี หลังกล่าวคำสู่ขวัญทุกคนก็จะรับเอาไข่ไ่ขวัญไว้ในอุ้งมือ ขวัญที่กล่าวถึงก็คือตัวตน (Self) หรืออีกนัยหนึ่งคือจิตวิญญาณ เป็นแหล่งพลังงาน เป้าหมายของการพัฒนาจิตใจก็คือตัวตน ตัวตนแตกต่างอย่างชัดเจนกับอีไ่ไก้ ซึ่งอีไ่ไก้ก็คือจิตสำนึกขณะที่ตัวตนนั้นประกอบด้วยการรวมทั้งหมดของจิตใจเข้าไว้ด้วยกัน เช่น จิตสำนึกและจิตใต้สำนึก อีกนัยหนึ่งของจุดสูงสุดของจักรวาลนั้นคือตัวตน การได้เข้าถึงตัวตนคือเป้าหมายที่แท้จริง ไข่ไ่คือเชื้อหรือเมล็ดที่จะเป็นมนุษย์ต่อไป

“...เชิญท่านขวัญท่านมากิน กินแล้วให้มัน ให้มันกว่าเขาพระสุเมรุ ให้มันกว่าเสาที่ลูกสาวพญาแถน เชิญเทพผู้มีฤทธาศักดาเดชในเขตเมืองหนองหารหลวง ในกว้างภูพาน ข้าเชิญมาอำนวยพรให้แก่ท่าน เชิญมาอำนวยพรให้แก่ท่านผู้มาเยือน มาเรือนข้าถือว่าเป็นมงคล ในมือนี้นั้นข้าจักพร้อมกันเรียกอีกว่า มาเย้อ ขวัญท่านเอ๋ย (ร้องรับเรียกขวัญพร้อมกันว่า มาเย้อ) มาถึงแล้วข้าจักเชิญเทพเชิญผู้ใหญ่กว่าเทพทั้งหลายผู้เป็นนาย กว่าเทพทั้งปวง อันมีท้าวจตุโลกบาล ผู้บริหารทวยโลกให้หายโศกอยู่สวัสดิ์ให้ได้นำพรอันดีอันประเสริฐมาอำนวยพรให้แก่ท่าน จะมีแต่ความสุขความเจริญ นึกพัฒนาสิ่งใดก็ได้ให้สมความมุ่งมาดปรารถนา แม้วานอนหลับก็ได้เงินหมื่น นอนตื่นก็ได้เงินเป็นชั่ง แม้นว่านั่งอยู่บ้านให้ได้กินได้ทาน (ทำบุญ) ได้เจริญในพระศาสนาแล้วจะมีศรัทธาแก่อาณาประชชาติให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้หายทุกข์หายเข็ญ บาปไม่ให้เห็น เวรไม่ให้มาต้อง (สัมผัส) ผองปวงข้าอาณาประชชาติในเมืองหนองหารหลวงนี้ตลอดไป ด้วยอำนาจพระพุทธานุภาวณะ พระธรรมานุภาวณะ สัพพะสังฆานุภาวณะ สะทาโสติ ะวันตุ เต ขอท่านมันยืน” ร้องเรียกพร้อมกัน (www.youtube.com/

watch?v=7-z10dk-sWQ) คำไผเราะและสวายงามใดๆ ล้วนนำมาเรียงร้อย กล่าวเป็นท่วงทำนองเชิญหรือฮ้องให้ขวัญกลับมาคืออาหารร่างกายและเติมเต็มตัวตนให้สมบูรณ์ ซึ่งตัวตนนั้นก็คือขวัญ ขวัญทั้ง 32 ขวัญ ขวัญหัว ขวัญหู ขวัญตา ขวัญแขน ขวัญอก ขวัญขา ขวัญมือ ขวัญคิง (ร่างกาย) ฯลฯ เมื่อขวัญหนึ่งหรือขวัญอื่นๆ อ่อนกำลังลง (หรือใช้คำว่าไปเที่ยวเวลาเรียกขวัญ) ความเต็มหรือความสมดุลของจิตวิญญาณก็ไม่มี จึงเชิญขวัญให้กลับมาสู่ตัวตนด้วยความทะนุถนอม พิธีสู่ขวัญโดยมีพาขวัญเป็นศูนย์กลางของวงกลม เป็นการเวียนเป็นวงเข้าสู่พาขวัญ (พานบายศรีสู่ขวัญ) การสู่ขวัญทำให้ความรู้สึกที่ว่าชีวิตมีความหมายและมีคุณค่ากลับมาย้ำเตือนความรู้สึกภายในอีกครั้ง พลั้งของชีวิตหรือจิตใจที่ข้างหนึ่งลดน้อยลงหรือหายไป วงกลมนี้ที่เป็นแหล่งสะสมพลังงานทั้งจักรวาลและจิตวิญญาณจะนำความสมดุลกลับคืนมาหรือเข้มแข็งขึ้น

มันดาลาที่สร้างขึ้นโดยหนุ่มสาวรุ่นใหม่ส่วนมากแทนรูปร่างพระเป็นเจ้าด้วย ดวงดาว ดอกไม้ กากบาทที่มีแขนเท่ากัน ก้อนหินวิเศษ รูปร่างมนุษย์ เป็นต้น แต่เกือบทั้งหมดจะไม่มีรูปแบบหรือรูปร่างของพระเจ้า รูปแบบของพระเจ้ามีความหมายเป็นจุดศูนย์กลางภายในจิตใจและทำให้เกิดการยอมรับตนเอง (Jung, 1998)

พานบายศรีแสดงถึงตัวตน (Self) และตัวตนก็คือทั้งหมดของต้นแบบ (archetype of wholeness) เป็นทั้งหมด (wholeness) และเป็นการรวมกัน (integration) ของสองขั้วแตกต่างที่เชื่อมประสานระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ความเป็นหนึ่งเดียวและการรวมทั้งหมดจะอยู่บนจุดสูง มันดาลาหรือบายศรีสู่ขวัญนี้เป็นหน้าต่างที่แสดงให้เห็นจิตวิญญาณอันบริสุทธิ์ของมนุษย์เห็นจิตใจที่แท้จริงของคนหมู่นั้น เป็นทั้งหมดและเป็นหนึ่งเดียว เป็นสิ่งบอกถึงแนวคิดวิสัยทัศน์ดั้งเดิมที่ออกมาจากจิตใต้สำนึก

ขวัญมีรูปร่างเวียนเป็นวงเช่นเดียวกับลักษณะทางคณิตศาสตร์จีโอเมตริก (geometry mathematics) เห็นได้ชัดในขวัญหัวที่เป็นวง บางแห่งเชื่อว่าเป็น

ทางออกของดวงวิญญาณของผู้เป็นเจ้าของร่าง ในพิธีบายศรีสู่ขวัญบางครั้งมีเทียน (ด้าย) เวียนรอบหัวโยงจากพานบายศรีไปวางไว้กลางศีรษะของผู้รับขวัญ และรูปร่างของวงขวัญที่ชัดเจนอีกสิ่งคือขวัญควาย ขวัญวัว นอกจากการสู่ขวัญของคนสามัญทั่วไปแล้วยังสู่ขวัญให้พระสงฆ์ สู่ขวัญให้ควาย สู่ขวัญให้วัว ชาวนาเคารพควาย รักควาย ชาวัวควายที่เลี้ยงจะเป็นบาปเวลาเอามาเลี้ยงต่อไปจะไม่เจริญไม่ตายก็หาย เป็นเพื่อนกับควายมาตั้งแต่วัยเด็ก ควายเป็นสิ่งมีค่าเป็นสินสอดก็ได้ ควายรู้ภาษาคนโดยเฉพาะคำศัพท์ทางเทคนิคสำหรับการทำงาน

ปัจจุบันนี้ยังมีบางครอบครัวที่ใช้ควายทำงานแต่ก็เป็นส่วนน้อยมาก ดังเช่นครอบครัวที่ถือว่าตนเป็นชาวนาแท้ๆ คือไม่ได้ประกอบอาชีพอื่นที่ต้องใช้เวลามากในการทำงาน สาเหตุหลักประการหนึ่งที่ต้องใช้ควายหลักแทนควายเนื้อในการทำงาน เพราะเห็นเพื่อนบ้านทำนาเสร็จอย่างรวดเร็ว จากเดิมที่ต้องเตรียมดินไถนาเป็นเดือน แต่ถ้าใช้รถไถนาไม่ถึงวัน หรือถ้าหลายแปลงไม่กี่วันก็เสร็จเรียบร้อย การจ้างรถเกี่ยวข้าวก็สะดวกรวดเร็ว เกียวเสร็จแล้วปั่นเป็นเมล็ดข้าวเปลือกเสร็จสรรพ เพียงแต่นำกระสอบมาใส่แล้วขนกลับบ้าน หรือนำขึ้นยุ้งข้าว ไม่ต้องปรับดินที่ทุ่งนาเพื่อเตรียมตากข้าวหลังจากฟาดข้าวหรือนวดข้าวเหมือนแต่ก่อนแล้ว ซึ่งก่อนนั้นต้องจุดไฟฟ้าฟาดข้าวหรือใช้ควายเหยียบในดอนกลางคืนด้วย แต่ก็ทำให้เพื่อนบ้านทุ่งนาใกล้กันมีความสนิทสนมกัน ตะโกนพูดคุยทักทายและร้องเพลงด้วยกัน เดิมนี้อยู่ระยะเวลาการทำงานสั้นลง คนที่ทำเฉพาะนาปีหรือทำทั้งนาปีและนาปรังจึงมีเวลาไปหางานทำต่างถิ่น (ชาวนาปี ปลุกข้าวพันธุ์ กข6 อุบล2 และข้าวเจ้าหอมมะลิ 105 ส่วนข้าวดอกหรือชาวนาปรัง ปลุกข้าวพันธุ์ กข10 ข้าวเจ้า กข15 และข้าวเจ้าหอมสุพรรณ ทั้งนี้แล้วแต่จะเลือกปลูกพันธุ์อะไร)

หลายคนไปทำงานเพื่อส่งเงินมาให้ทางบ้านจ้างคนดำนา นาวานหรือวานกันและการแลกแ่งกันเริ่มกลับมาทำกันในหลายครอบครัวเพราะผู้จ้างดำนาและเกี่ยวข้าวไม่ไหว แต่บางครอบครัวก็ใช้ระบบนี้มาตลอด ญาติพี่น้องมาช่วยกันตั้งแต่ไถนาจนถึงเกี่ยวข้าว ครอบครัวหนึ่งก็มีญาติพี่น้องมาช่วยกันหลายคน

15 - 20 คน วิธีการคือถ้าเราไปช่วยบ้านพี่สะใภ้ 1 วัน พี่สะใภ้ก็มาช่วยเราหนึ่งวันเช่นกัน ถ้ามาไม่ได้ก็ส่งคนอื่นมาแทน เป็นต้น ส่วนข้าวปลาอาหารเจ้าภาพก็จะจัดเตรียมไว้ให้ แต่ก็นำมาเองและนำมาส่วนร่วมกันกินหรือทำก็มี การทำนาเวลานี้ถือว่าเป็นวิธีการผ่อนแรง (social loafing) เมื่อหนึ่งงานทำกันหลายคนเราย่อมไม่ต้องออกแรงทั้งหมด แต่ออกแรงเพียงบางส่วนทำให้เราทำงานได้หลายอย่าง ในหนึ่งครั้ง มีกำลังใจมากขึ้นแต่กำลังกายผ่อนลง ถึงจะทำนาหลายแปลงแต่ก็ไม่เหนื่อยมากเพราะมีเพื่อนช่วยกันทำ ไม่ต้องออกแรงมากหรือออกแรงเพียงผู้เดียว และถึงแม้จะทำเพียงหนึ่งแปลงถ้าทำคนเดียวก็หมดแรง ระบบช่วยเหลือกันในด้านการทำงานที่จริงยังมีอยู่เสมอแต่เป็นภายในครอบครัวเล็ก เช่น ลูกเขยช่วยพ่อตาแม่ยาย ลูกสะใภ้ช่วยพ่อปู่แม่ย่า ลูกช่วยพ่อแม่ พ่อช่วยลูก เป็นต้น มีเปลผ้าขาวม้าผูกใต้เถียงนาที่พ่อแม่พาลูกน้อยไปด้วยเมื่อทำนา เด็กๆ ตามพ่อแม่ไปนาด้วย เติบโตก็ช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนา ลูกชาวนาที่เรียนในสถาบันระดับอุดมศึกษาที่ไม่ไกลจากบ้านตนเองนักก็จะกลับมาช่วยพ่อแม่ทำนาในวันหยุด บางครั้งเพื่อนยกทีมไปช่วยทั้งห้อง ทั้งชายและหญิง ไม่ว่าจะเป็นดำนาหรือเกี่ยวข้าว พ่อแม่ของเพื่อนจะเตรียมอาหาร น้ำอัดลม น้ำแข็ง ไว้สำหรับวัยรุ่นเหล่านี้

การแลกแรง (แรง) นั้นจะนับเป็นวัน เช่น เพื่อนหรือญาติมาช่วยเกี่ยวข้าวในนาเราหนึ่งวัน เราก็ก็นับว่าเขาหนึ่งวันถ้าไปไม่ได้ก็ให้ภรรยา ลูก พี่น้องไปแทน ส่วนนาเวลานั้นเป็นการช่วยกันเอง เจ้าของไปให้วัวนาให้เพื่อนหรือญาติในหมู่บ้านมาช่วยเหมือนกับการสร้างบ้าน ปัจจุบันการวานกันในการสร้างบ้านก็ยังมีอยู่บ้างแต่น้อย แต่การช่วยกันประการหนึ่งที่ไม่ลดน้อยลงคือ เมื่อมีสมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิต และงานกินตองหรือผูกแขน (แต่งงาน) คนในหมู่บ้านจะมาช่วยกันในด้านที่ตนช่วยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศพ บางครั้งญาติพี่น้องเศร้าโศกอยู่ก็มีเพื่อนบ้านมาเป็นธุระในการเตรียมอาหารให้แขก จัดสถานที่รับแขก เนื่องจากคนอีสานตั้งศพไว้ที่บ้าน เมื่อจะเผาศพหรือฝังจึงเคลื่อนศพออกจากบ้านบ้านของผู้ตายจึงมีคนเข้าออกตลอดเวลาในช่วงนี้ สำหรับการทำนา การวานกัน

ในหมู่ญาติพี่น้องยังทำกันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นนาวนหรือแล่งแสงก็ถือเป็นการมาช่วยกัน จะช่วยได้มากน้อยอย่างไรก็ถือว่าเขามีน้ำใจ คนที่แล่งแสงก็จะจำเอาเองว่ามาช่วยเขาก็วันหรือต้องไปช่วยเขาคืนก็วัน ไม่มีการจดบันทึกอะไร ชาวนาในประเทศจีนมีการรวมกลุ่มช่วยกันทำนาเช่นกัน โดยจัด 6 - 7 ครอบครัว ซึ่งจำนวนครอบครัวที่จะมาช่วยกันทำนานี้ต้องมีความสอดคล้องกับจำนวนที่นาด้วย มีการจดบัญชีอย่างละเอียดและชัดเจนว่าแต่ละครอบครัวใช้เวลาในการทำนาเท่าไร โดยค่าจ้างก็จะได้รับตามจำนวนเวลาที่ทำได้ เช่น หนึ่งวันสำหรับการไถนาของผู้ชาย ผู้หญิงदानาหนึ่งวันครึ่ง สังคมชาวนาของจีนมีการรวมตัวและร่วมมือโดยมีการวางแผนและจดบันทึกไว้ สังคมนิยมของประเทศจีนไม่ได้เกิดมาโดยปราศจากรากฐานทางวัฒนธรรมของตน (Potter and Potter, 1990)

เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย มีพัฒนาการของการรวมกลุ่มในการช่วยกันทำนา เริ่มจากประเพณีดั้งเดิมคือ อาแดท (adat) โดยผู้ที่จะไปช่วยทำนาจะเป็นเฉพาะหมู่ผู้หญิง ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องไปช่วยเช่น การเกี่ยวข้าว แต่ไม่ใช่การช่วยเหลือแบบเปล่าๆ เพราะเมื่อเกี่ยวข้าวให้แล้วก็จะได้รับส่วนแบ่งจากข้าวที่เกี่ยวได้ เช่น 1/10 ถึง 1/20 แต่ถ้าใครมีความสนิทสนมกับเจ้าของที่นาเช่นเป็นญาติกัน ก็อาจจะได้รับส่วนแบ่งมากเป็นพิเศษ เช่น 1/6 หรือ 1/8 เป็นหน้าที่ที่เจ้าของที่นาจะต้องช่วยเหลือสมาชิกในหมู่บ้านที่ยากจนกว่า อีกทั้งจะปฏิเสธไม่ให้ใครมาช่วยทำนาเลยไม่ได้ และไม่มีใครที่จะไม่ได้ส่วนแบ่งนั้น ถ้าเจ้าของที่นาไม่ปฏิบัติตามกฎธรรมเนียมนี้สมาชิกในชุมชนจะต่อต้านอย่างรุนแรง แสดงให้เห็นว่าเป็นสังคมที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันร่วมมือกันและเท่าเทียม แต่ชาวนาเหมือนไม่ได้เป็นเจ้าของนาที่แท้จริง อีกทั้งผู้ที่เป็นเจ้าของที่นาและผู้ที่ใช้ที่ดินมีสัดส่วนพอๆ กัน เจ้าของที่นาก็มีที่นาลน้อยอยู่แล้ว ถึงแม้จะได้ส่วนแบ่งเป็นข้าว แต่ผลผลิตก็คงไม่พอบริโภค

ดังนั้นจึงเกิดกระบวนการจัดการแรงงานแบบใหม่ขึ้น เช่น เคโดเคน (kedoken) วิธีนี้เจ้าของที่นาจะจ้างแรงงานเฉพาะคนที่มาทำนาตั้งแต่กระบวนการแรกคือ

หว่านข้าว หรือกระบวนการก่อนการเกี่ยวข้าวเท่านั้นจะไม่จ้างคนที่มาเฉพาะ ตอนเกี่ยวข้าว จ่ายค่าจ้างเป็นข้าว ไม่จ่ายเป็นเงิน เพราะเงินนั้นจะต้องเอาไปซื้อ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยบำรุงดิน แรงงานนี้จะเป็นหญิงหรือชายก็ได้แต่ผู้หญิงจะไม่ค่อยได้ทำเพราะต้องทำตั้งแต่กระบวนการแรก ผู้จ้างสามารถจำกัดจำนวนผู้มารับจ้างได้ ถือว่าได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือ ผู้จ้างได้แรงงานถูก ส่วนผู้รับจ้างก็จะได้รับส่วนแบ่งที่มากกว่าระบบเดิม แบบทีมาซัน (tebasan) ในช่วงเก็บเกี่ยวเจ้าของที่นาจะขายข้าวให้พ่อค้าคนกลางตามราคาตลาดกลาง เมื่อตกลงซื้อขายแล้วพ่อค้าคนกลางก็จะนำแรงงานมาเกี่ยวข้าวเอง แรงงานนั้นอาจเป็นเพื่อนญาติ หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน โดยใส่หมวกสีเดียวกัน และมีตัวอักษรแสดงว่าเป็นกลุ่มใด ข้าวที่เกี่ยวได้มัดรวมกันไปไว้ที่บ้านพ่อค้าคนกลาง เพื่อเตรียมไปขายหรือขายให้เจ้าของที่นา แบบจีบโยกัน (gepyokan) ชาวนาเจ้าของที่นาสามารถจ้างแรงงานได้โดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง โดยที่แรงงานนั้นต้องใช้เกี่ยวเกี่ยวข้าวเท่านั้น เพราะเกี่ยวได้จำนวนมากในเวลาสั้นๆ และคนจำนวนมาก แต่เครื่องมือแบบทองถิ่นที่ใช้อยู่คือ ोनอนิ (finger-knife หรือกระที่ใช้ในภาคใต้ของประเทศไทย) ตัดได้ทีละรวงใช้ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว ระบบสังคมและเศรษฐกิจแบบใหม่กำลังเข้ามาแข่งขัน การใช้โอนอนิลดลง ระบบการจัดการแรงงานตามประเพณีดั้งเดิมไม่มีอีกต่อไป และปรับเป็นการพัฒนาการจ้างแรงงานมาที่ละขั้น จนมาถึงกระบวนการนี้ที่ชาวนาเป็นเจ้าของธุรกิจเอง (Potter & Potter, 1990)

นาวนและการแลกแ่งเป็นวัฒนธรรมการทำนาของคนอีสานหรือคนไทย โดยทั่วไป ในบางสังคมก็อาจหายไป บางแห่งก็ทาคทล่นแต่ก็กลับมาเอาไปใช้ใหม่ แต่ก็ยังมีอีกหลายแห่งสำหรับชุมชนชาวนาในประเทศไทยที่ยังใช้ประเพณีดั้งเดิมนี้อยู่ เมื่อ 5 - 10 ปีที่แล้วคนที่ไปทำงานต่างถิ่นเมื่อถึงฤดูทำนาก็จะกลับบ้าน ปัจจุบันนี้นิยมส่งเงินกลับไปให้ทางบ้านจ้างคนทำนาแต่ก็ยังมื้ที่กลับไปช่วยทางบ้านทำนาทุกปีหรือไปช่วยทำนาเป็นบางปี ในแถบอีสานใต้ถึงฤดูทำนาจะเห็นแท็กซีในหมู่บ้านเต็มไปหมดเนื่องจากกลับมาช่วยที่บ้านทำนาพร้อมนำเงิน

มาด้วย สำหรับค่าจ้างทำนาสูงขึ้นทุกปี อำเภอดียวกันแต่ต่างตำบลก็ราคาต่างกัน เช่น ค่าจ้างเกี่ยวข้าว ตั้งแต่ 150 - 250 บาทต่อวัน คนที่สามารถจ้างได้นั้นคือคนที่ทำนาเป็นงานรอง งานหลักอาจเป็นครูอาจารย์ ข้าราชการในองค์กรท้องถิ่นต่างๆ รวมถึงพนักงานเอกชนอื่นๆ หรือทำงานในกรุงเทพฯ หรือเมืองอื่นๆ การแลกแสงหรือนาวานยังปฏิบัติกันอยู่ในหลายหมู่บ้านแถบจังหวัดสกลนครและนครพนมนั้น เพราะคนวัยหนุ่มสาวที่มาทำงานตามร้านค้าหรือกับเอกชน เช่น ช่างซ่อมต่างๆ ก่อสร้าง ขับรถสกายแล็บในตัวจังหวัดหรืออำเภอ เมื่อถึงฤดูทำนาจะกลับไปทำนาที่บ้านตน ซึ่งนายจ้างเองก็ทราบไว้ว่า เมื่อ ดำนา เกี่ยวข้าว เสร็จแล้วก็จะกลับมาทำงาน นายจ้างบางคนให้ค่าจ้างสูงขึ้นเพราะจะได้มีคนทำงานบ้างแต่บ้างก็ไม่ได้ผล เนื่องจากอย่างไรเขาก็ยังต้องมีข้าวในยุ้งก่อนและอีกประการที่นายจ้างไม่สามารถตัดทอนการลางานของลูกชาวนาได้ เมื่อมีเทศกาลโดยเฉพาะสงกรานต์ บั้งไฟ ขอให้ให้มีข้าวเต็มยุ้งและสนุกเมื่อมีงานบุญหลายร้านมีวัฒนธรรมเลี้ยงเนื้อย่างลูกจ้างแล้วจึงปิดร้านให้ลูกจ้างกลับบ้านตน ในฤดูการทำนาหมู่บ้านจะมีแรงงานเพิ่มขึ้นและหมุนเวียนช่วยกัน ไม่เฉพาะแต่ในวัยทำงานเท่านั้นที่ลูกชาวนาจะกลับไปช่วยทางบ้าน เมื่อเป็นเด็กนักเรียนก็ไปช่วยเล็กๆ น้อยๆ ตามช่วงวัย จึงได้เรียกช่วงปิดเทอมเดือนตุลาคมว่า ปิดดำนา ปิดเทอมเดือนมีนาคมและเดือนเมษายนว่า ปิดเกี่ยวข้าว

ลักษณะมันดาล่าอีกประการหนึ่งคือตัวหมู่บ้านเอง บ้านหรือหมู่บ้านมีนาล้อมรอบ มีเรือนที่อยู่ภายในวงล้อมของทุ่งนา กลุ่มเรือนจัดกันอยู่เป็นกลุ่มในบริเวณพื้นที่ของพ่อแม่ แล้วจึงแผ่ขยายออกไป ณ จุดอื่นๆ เมื่อสุดเขตพื้นที่ของพ่อแม่หรือตระกูลตน โดยเรือนของคนในชุมชนจะตีวงล้อม “ใจบ้าน” ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของตัวหมู่บ้านและชุมชน ชาวนาในจีนหรืออินเดียก็มีลักษณะการอยู่รวมกันภายในวงรอบของทุ่งนาแต่ไม่มีใจบ้าน แต่จะมีศาสนสถานที่ไม่ได้ตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้านและไม่ได้เรียกในลักษณะใจบ้าน อินเดียให้ความสำคัญกับหมู่บ้านหรือชุมชนท้องถิ่นมาแต่โบราณ เว้นช่วงของการให้ความสำคัญในยุคที่ขึ้น

ต่ออังกฤษ แล้วก็กลับมาให้ความสำคัญอีกในยุคเอกราช โดยเน้นความสำคัญที่เห็นชัดเจนในการจัดระบบหมู่บ้านและการปกครองของชุมชนเองตั้งแต่อดีตกาล คานธีย้ำจุดยืนและเตือนสติประเทศตนเสมอว่า การพัฒนาหมู่บ้านคือการพัฒนาประเทศ อินเดียที่แท้จริงอยู่ที่หมู่บ้าน และเชื่อว่าชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างสมบูรณ์แบบ เพราะอย่างไรเสียก็ต้องพึ่งพาชุมชนอื่น (Gandhi, 2009) ซึ่งก็เป็นหลักคิดของการตั้งหมู่บ้านของอินเดียแต่โบราณ หมู่บ้านแต่ละแห่งอยู่เฉพาะของตนแต่ไม่แยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวจากหมู่บ้านอื่น

ในคัมภีร์พระเวทกล่าวถึงประเภทและองค์ประกอบของหมู่บ้านในแต่ละประเภท เช่น หมู่บ้านมีสองลักษณะคือ โภช (ghosh) และแกรม (gram) แกรมหรือบริจ (brij) จะใหญ่กว่าโภชหรือวราจา (vraja) หมู่บ้านทั้งสองประเภทนี้มีองค์การปกครองของตนเรียกว่า มาฮัททาร์ (mahattar) และมีองค์การปกครองชั้นสูงเรียกว่า กรามานิ (gramani) หรือกรามิก (gramik) ในมหากาพย์ก็มีส่วนที่กล่าวถึงหมู่บ้านตามลักษณะของการตั้งบ้านเรือน เช่น โภชหรือบริจเป็นฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ปาลลิ (palli) เป็นกระท่อมเล็กๆ แกรมเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รายรอบป้อมปราสาท คาร์วาทา (kharvata) หรือปัตตัน (pattan) เป็นลักษณะเมืองเล็ก (town) ปูร์ (pur) ปูรี (puri) นาการ์ (nagar) เป็นลักษณะเมืองใหญ่ (city) แต่ละหมู่บ้านเชื่อมโยงกันทั้งด้านวัฒนธรรม สังคมและการปกครอง ผู้ปกครองถ้าปกครองสิบหมู่บ้านเรียกว่า ดาชิ (dashi) ปกครอง 20 หมู่บ้านเรียกว่า วินชาติ (vinshati) 100 หมู่บ้านคือ ชาติ (shati) มากกว่า 1,000 หมู่บ้านคือ ซาฮาสร่า (sahasra) หรือแกรมอดิปาติ (gramadhipati) (Atal, 2006)

ใน Kautilya: The Arthashastra หมู่บ้านควรตั้งห่างกันไม่น้อยกว่า 3.219 กิโลเมตร เพราะเมื่อถึงคราวจำเป็นจะสามารถช่วยเหลือกันได้ ในยุคของจันดราคุปต้า โมรยา (ปู่ของพระเจ้าอโศกมหาราช) แบ่งหมู่บ้านเป็นสามประเภทคือใหญ่สุด ขนาดกลาง และขนาดเล็ก หมู่บ้านทั้งสามประเภทนี้จะแยกออกเป็นสี่ประเภทเพื่อการเก็บภาษีคือ แกรมอะกรา (gramagra) หมู่บ้านธรรมดาทั่วไป

เสียภาษีเป็นเงินสด ปาริหารัก (pariharak) ไม่ต้องเสียภาษีอากรให้รัฐ แต่พระและครูจะเป็นผู้รวบรวมภาษีจากชาวบ้านเพื่อเป็นเงินเดือนสำหรับการศึกษาและทำนุบำรุงศาสนา อยุธจา (ayudhja) ไม่ต้องเสียภาษีให้รัฐแต่ให้เป็นการเมื่อเกิดสงคราม อันยา (anya) ชาวบ้านจ่ายภาษีในรูปผลผลิตทางการเกษตร แร่ธาตุหรือแรงงาน หมู่บ้านที่ชาวบ้านยกให้แก่พระจะไม่มีเก็บภาษีจากเกษตรกร (Rangarajan, 1992) วิธีการนี้ยังปฏิบัติมากระทั่งปัจจุบันสำหรับหมู่บ้านในจังหวัดสกลนครและนครพนมเมื่อครั้งรดยังไม่เป็นที่รู้จักจนถึงเมื่อเริ่มมีรถเข้ามาในแถบนี้ ในแต่ละหมู่บ้านชาวบ้านจะช่วยกันออกเงินซื้อม้าสื่อสารหนึ่งตัว เมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญ ผู้ใหญ่บ้านก็จะขี่ม้าไปส่งข่าวที่อำเภอหรือจังหวัด นำหมอมารักษาชาวบ้านที่ป่วยหรือนำรถมารับชาวบ้าน ม้าตัวนี้ไม่ใช่ของผู้ใหญ่บ้าน แต่เป็นของชาวบ้านทุกคนเพราะทุกคนช่วยกันจัดหา

ถึงแม้คนอีสานจะสร้างเถียงนาไว้บริเวณที่นาของตน แต่ก็จะไม่ไปอยู่อาศัยที่เถียงนานั้น ถึงแม้เถียงนาของบางครอบครัวจะมีลักษณะเช่นเดียวกับเรือนอยู่อาศัยในหมู่บ้าน แบ่งสัดส่วนที่ทำกับข้าว ที่นอนแม้กระทั่งช่วงการทำนาแต่ก็จะไม่ถือเอาเป็นเรือนนอนโดยเฉพาะในตอนกลางคืนเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามเสียก็ต้องกลับไปอยู่หรือนอนที่บ้านของตนในหมู่บ้าน เถียงนาเป็นที่พักที่รวมกันกินข้าวตอนกลางวันในช่วงการทำนาหรือพักคืนในบางครั้ง คนไทบางแห่ง เช่น ที่สิบสองปันนา แต่ละครอบครัวจะมีบ้านอีกหลัง ณ ที่นาของตน แต่จะไม่ใหญ่เท่าบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน ปู่ย่า ตายายจะไปอยู่ที่บ้านนั้น บ้านในหมู่บ้านลูกหลานจะอยู่อาศัยแทน แต่ทั้งนี้ก็ยังไปมาหาสู่กันทุกวันหรือสัปดาห์เสมอ ไม่ได้ถือเป็นการตัดขาดอะไร อีกทั้งหมู่บ้านในสิบสองปันนาเองก็มี ใจบ้าน เช่นกัน ความเหนียวยึดของสมาชิกในครอบครัวค่อนข้างสูงในสังคมหมู่บ้าน ตอนเย็นเมื่อชาวบ้านกลับมาจากทำนาก็สนทนากันเรื่องนาต่อ ข้าวเป็นอย่างไร ปีนี้น้ำจะมากน้อย หอยเชอรี่จะอย่างไร ต้องไปเซ็นปุ๋ย (ขายข้าวได้แล้วจึงจะนำเงินไปจ่าย) อีกทั้งกระสอบถึงจะพอกับนาข้าว แต่ละครอบครัวที่ออกไปทำนาจะกลับบ้าน

ของตน พลังงานทางกายและทางใจที่อ่อนล้าแต่ละหน่วยหรือครอบครัวจะกลับเข้าสู่หมู่บ้านเวียนเข้ามารับพลังงานอีกครั้ง

ในรัฐมหาธาราญระ ประเทศอินเดีย มีลักษณะการตั้งหมู่บ้าน 3 แบบ คือ แบบหมู่บ้านเป็นแกนกลางมีทุ่งนาหรือทุ่งข้าวสาลีล้อมรอบหมู่บ้าน ทุ่งนาี้ไม่มีการแสดงขอบเขตที่แน่นอนจนยกเว้นหมู่บ้านที่มี แม่น้ำ สายน้ำ ภูเขาหรือถนนซึ่งจะสามารถใช้เป็นขอบเขตแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ได้ ฉะนั้นหมู่บ้านที่ไม่มีเขตแดนแบ่งชัดเจนทุ่งนาของอีกหมู่บ้านหนึ่งก็จะไปรวมเข้ากับทุ่งนาของหมู่บ้านอื่น แบบฝั่ง บ้านเรือนของชาวบ้านจะสร้างเรียงกันเป็นแถวสองฝั่งระหว่างถนน บ้านแต่ละหลังมีรั้วบ้านที่แสดงอาณาเขตชัดเจน ภายในบริเวณบ้านปลูกผลไม้ และสวนมะพร้าว ทุ่งนากับบ้านอาจอยู่ติดกันคือไม่มีการแบ่งแยกชัดเจนระหว่างบริเวณบ้านและทุ่งนา มีหมู่บ้านจำนวนไม่น้อยที่ใช้ลำธารสายเล็กๆ เป็นเขตแดนระหว่างหมู่บ้านแต่เมื่อพรมแดนทางธรรมชาตินี้หายไป หมู่บ้านหนึ่งอาจขยายเข้าไปในพื้นที่ของอีกหมู่บ้านหนึ่งได้ แบบสุดท้ายคือ แบบกระจาย บ้านญาติพี่น้อง 2 - 3 หลังจะตั้งอยู่ด้วยกันในบริเวณทุ่งนาของตน และจะกระจายกันอยู่ในลักษณะนี้ทั้งหมู่บ้าน แต่ละครอบครัวจะอยู่ใกล้หรือไกลกันแค่ไหนขึ้นอยู่กับขนาดทุ่งนาของครอบครัวนั้นๆ หมู่บ้านลักษณะนี้ไม่มีขอบเขตของหมู่บ้านชัดเจนเนื่องจากแต่ละบ้านเรือนก็กระจายกันออกไปอยู่ที่นาตนเองซึ่งอาจอยู่อีกฝั่งแม่น้ำหรือภูเขา ถึงแม้จะมีการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านมากมาย ตั้งแต่หมู่บ้านสมัยโบราณจนถึงหมู่บ้านปัจจุบัน ได้กล่าวถึงงานศิลปะ ทรัพยากร เทวสถาน แต่ก็ยังไม่ได้แสดงให้เห็นถึงจุดศูนย์กลางของหมู่บ้าน

อนิมา (Anima) และ อนิมัส (Animus)

สิ่งที่อยู่ตรงข้ามกันหรือคนละขั้วอาจมีประโยชน์อย่างที่สุด เพราะสิ่งตรงข้ามนั้นทำให้เกิดความสมดุล การทำงานของคนในหมู่บ้านไม่แบ่งภาระงานหรือหน้าที่อย่างชัดเจนและไม่รอคอย สิ่งไหนทำได้ก็ช่วยกันทำไปก่อนยกเว้น

งานบางอย่างเฉพาะจริงๆ ผู้หญิงเข็นรถขนกระสอบข้าวหรือขั้วรถมอเตอร์ไซด์ โดยมีกระสอบข้าวอยู่เบาะหลังเพื่อนำไปส่งกรรมการรับข้าวในงานบุญกองข้าว การยกโต๊ะเก้าอี้ ขนย้ายของไปจนถึงหน้าที่เฉพาะของตนคือ เย็บธงผ้า จัดดอกไม้ประดับในศาลาวัด เย็บเครื่องบูชาพระด้วยใบตอง ทำอาหาร การทำงานลักษณะนี้ก็ไม่ต่างจากชีวิตประจำวันเท่าใดนัก เช่นการที่ผู้ชายช่วยผู้หญิงในครัว ในงานบุญไหว้ผีปู่ตา ผู้ชายสับเนื้อ ปรงอาหาร จัดเตรียมสำหรับอาหาร ตกแต่งช้างม้าเพื่อเตรียมในขบวนแห่เชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง ลักษณะงานที่แตกต่าง แต่ทั้งผู้หญิงและผู้ชายสามารถปฏิบัติแทนกันได้ หรือบางกรณีก็เป็นการแลกเปลี่ยนกันทำตามความเหมาะสม อาจเป็นเพราะกฎหรือหลักปฏิบัติของหมู่บ้านที่มีมาเนิ่นนานหรือแนวปฏิบัติที่ทำต่อเนื่องกันมา

อนิมา คือลักษณะหรือจิตใต้สำนึกของผู้หญิงที่มีอยู่ในผู้ชาย ในทางตรงข้ามผู้หญิงก็มีจิตใต้สำนึกของผู้ชายอยู่ในตนเองเช่นกันโดยเรียกลักษณะนี้ว่า อนิมิส เป็นขั้วของเพศตรงข้ามที่มีอยู่ในแต่ละคน ขั้วตรงข้ามที่มีและไม่ถูกสกัดกั้นแสดงออกตามธรรมชาติไม่มากจนเกินไปหรือสกัดกั้นไม่ให้เห็นแสดงออกมา ไม่เช่นนั้นจะทำให้ตนเองและสังคมขาดสมดุลได้ เนื่องจากไม่ได้แสดงออกในส่วนของจิตใต้สำนึกที่อยู่ภายในเพศชายหรืออนิมา และเพศหญิงหรืออนิมิส ถ้าคนเรากើบกดสิ่งเหล่านี้ไว้ไม่ให้ออกมา ความสมดุลระหว่างชายหญิงจะมีช่องว่างมาก ผู้ชายกើบกดหรือไม่มีแสดงลักษณะของเพศหญิงหรืออนิมาเลยก็ถือว่าผิดปกติ หรืออาจเป็นโรคทางจิตต้องได้รับการรักษาเพื่อให้อนิมามากลับมา ในสังคมชนบทอีสานจึงไม่ค่อยมีความเหลื่อมล้ำทางเพศเท่าใดนัก ผู้หญิงและผู้ชายไม่มีสิทธิ์ใดมากไปกว่ากัน การให้เกียรติกันยังมีให้เห็นเสมอ แต่ถึงอย่างไรบทบาทของแต่ละเพศยังคงอยู่ หน้าที่เฉพาะบางประการที่แต่ละฝ่ายยกย่องให้แก่กันก็จะไม่ก้าวภายในการปฏิบัติ เช่น การอุปฐากพระ การอุ้มบาตรพระ ยกอาหารเพื่อนำไปประเคนพระหลังจากชาวบ้านใส่บาตรเสร็จแล้ว เป็นบทบาทสำคัญของผู้ชายที่ผู้หญิงจะไม่ยุ่งเกี่ยวเลย การจัดเตรียมสถานที่หรือเตรียมงานพิธีกรรมอุปนกิจ

หรือแต่เดิมเฉพาะผู้ชายจัดเตรียมงานพิธีกรรมไหว้เจ้าปู่ในป่า แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเพศชายและเพศหญิงที่มีบทบาทหน้าที่ชัดเจนของตนทั้งในชุมชนและครอบครัว ดังเช่น หมอสูตขวัญ พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวขึ้นยังจะมีเฉพาะสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวขึ้นยังสำหรับชาวผู้ไท

อนิมาวีนในผู้ชายทุกคน การแสดงอารมณ์ต่างๆ ความอ่อนโยน โรแมนติก ตกหลุมรัก รักแรกพบ ซึ้งใจ บางครั้งก็มีอารมณ์มากกว่าเหตุผลดังเช่นลักษณะของผู้หญิง ผู้หญิงสามารถจำแนกลักษณะอารมณ์ได้มากกว่าผู้ชาย อารมณ์บางอย่างที่ผู้หญิงเข้าใจและแสดงออกมาผู้ชายก็ไม่สามารถเข้าใจได้ ผู้ชายแสดงลักษณะอนิมาออกจากอารมณ์ และที่เห็นอารมณ์อ่อนไหวได้ชัดเจนคือ ความลึกซึ้งที่ผู้ชายมีต่อการทำนาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ความสุขใจที่เห็นเนื่อนาเต็มไปด้วยรวงข้าวสีเขียวอ่อนจนกลายเป็นสีทองทั่วท้องทุ่ง ความสะท้อนใจที่แสดงออกทางสีหน้าแวตาในไร่ที่ไม่เจริญงอกงามด้วยเหตุผลต่างๆ ทางใดที่จะทำให้ข้าวซึ่งแบ่งเป็นสายพันธุ์ต่างๆ ในแต่ละผืนนาจะเติบโตแข็งแรง ชาวนาก็จะทำทุกวิถีทาง แม้จะต้องลำบากกายทุกขีใจเพียงใดก็ตาม การทิ้งผืนนาเพื่อหาหนทางทำมาหาเงินเป็นความจำเป็นและคิดถึงท้องนาบ้านเกิดอย่างสุดใจ ไม่ว่าจะเป็นการจากไปหรือจากตายล้วนนำมาซึ่งความร่ำพิงทั้งจากผู้อยู่หลังและผู้จากไป คนที่จากไปต่างถิ่นด้วยเหตุผลใดก็ตามจะโทรศัพท์กลับมาถามไถ่ถึงพ่อแม่พี่น้องและนาข้าวของบ้านตนเสมอ การไหว้ผีเจ้าปู่ นอกจากงานฮีดแล้ว ชาวบ้านจะเลี้ยงผีตาแฮกโดยเลี้ยงก่อนทำนาและเลี้ยงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ปู่แฮกย่าแฮกคือเจ้าไร่เจ้านาผู้ปกป้องรักษาไร่นาของชาวนา ที่นาของแต่ละครอบครัวก็จะมีเจ้าไร่เจ้านาของตนโดยทำเป็นโพนหรือเนินดินเล็กๆ ไว้ที่มุมของคันนาเรียกว่าโพนตาแฮก ก่อนทำนาชาวนาไหว้บอกกล่าวตาแฮกหรือนำขันธ์ห้าประกอบด้วย หมาก 2 คำ ยา (บุหรี) 2 กอก (มวน) ไปบนและบอกกล่าวตาแฮกว่า “สาธุแม่โพสพ ปู่แฮกย่าแฮกดูแลลูกหลาน ดำนาปักแฮก บิให้ใช้ บิให้เจ็บ อยู่ดีมีแสง บาดมานาบิให้เจ็บแข็ง (เมื่อกลับมาจากทำนอย่าให้เจ็บ

แข่งขา) ถ้าได้ข้าวหลายกว่าปีที่ผ่านมาจะเลี้ยงพาหวาน 500 พา (สำหรับหวาน) ข้าว 500 เกวียน ไก่ผู้เฒ่า เหล้าไหหลวง หมาก 2 คำ ยา 2 กอก” เดือนสิบสองทำนาเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็กลับมาเช่นตามที่ได้กล่าวไว้ (ส่วนมากไม่ว่าจะเป็นไปตามค้ำบนหรือไม่ ชาวบ้านก็จะมาเลี้ยงอยู่ดี) ได้ข้าวขึ้นนาได้ปลาขึ้นบ้านนำอาหารคาวหวานมาถวาย โดยสมมุติ ขนมหวาน 5 ถ้วยเล็กแทนขนมหวาน 500 พาหรือสำหรับ ข้าวหิบบ้าทำเป็นกอง 5 กองแทนข้าว 500 เกวียน ไก่ผู้เฒ่าแทนด้วยไข่ต้ม เหล้าไหหลวงก็นำเหล้าขาวใสในขวดน้ำดื่มชูกำลังหรือขวดขนาดเล็กอื่นๆ ผู้หญิงขณะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวัดจะมีความอ่อนไหวมากกว่าผู้ชาย ตั้งแต่การทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติ จัดอาหารถวายพระ และการกรวดน้ำที่แสดงออกถึงความตั้งใจเป็นพิเศษ

บุญไหว้เจ้าปู่เป็นงานที่เรียบง่าย แต่งานบุญเผาสไใช้เวลาและแรงกำลังของชาวบ้านในการเตรียมงานและดำเนินงาน เพราะสองงานบุญนี้ชาวบ้านเข้าร่วมทั้งชายและหญิง ทุกช่วงวัย ไหว้เจ้าปู่และบุญเผาสไเป็นสองศาสนาที่ต่างกัน ไหว้ผีเจ้าปู่คือ ไหว้ผีบรรพบุรุษผู้ซึ่งคุ้มครองปกป้องรักษาชาวบ้านซึ่งถือเป็นลูกหลานรวมถึงอาณาบริเวณและทุกสิ่งทุกอย่างในหมู่บ้าน บุญเผาสไเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ถวายแด่พระพุทธรเจ้า รำลึกถึงบุญกิริยาที่พระองค์ได้ปฏิบัติมาในอดีตชาติกระทั่งถึงพระชาติสุดท้ายก่อนการตรัสรู้ เป็นสองงานบุญที่สำคัญยิ่ง ปฏิบัติไม่ขาด

บางหมู่บ้านยังมีการประกอบอาหารในบริเวณป่าของเจ้าปู่อยู่ โดยผู้ชายเป็นผู้จัดเตรียมอาหารมาเลี้ยงคนในหมู่บ้าน บางหมู่บ้านเพียงยกเลิกการประกอบอาหารในป่า แต่ก็ยังฆ่าหมูหรือวัวอยู่ เพียงแต่ไม่ฆ่าในป่าเจ้าปู่หรือโพนเจ้าปู่แล้ว แต่ผู้ชายก็ยังเป็นผู้จัดเตรียมอาหารอยู่ และมีข้อห้ามปฏิบัติคือ จะชิมอาหารก่อนถวายเจ้าปู่ไม่ได้โดยเด็ดขาด เสร็จแล้วจึงช่วยกันลำเลียงอาหารไปกินร่วมกันบริเวณหน้าศาลเจ้าปู่ในป่าของเจ้าปู่ ล้อมวงกินข้าวเป็นวงเล็กบ้างวงใหญ่บ้าง แยกกันชายหญิง การทำอาหารในงานบุญนี้ ผู้ชายทำอาหารทั้งหมดเอง โดยมารวมกลุ่มกันทำตามแต่คุ้มใครจะเป็นเจ้าภาพ งานบุญนี้โดยทั่วไปแล้วผู้ชาย

เป็นฝ่ายจัดเตรียมงานและความเรียบร้อยต่างๆ ดังเช่น สถานที่ อาหาร เป็นต้น ถ้าเป็นการจัดงานระดับอำเภอก็อาจเป็นงานบุญใหญ่ บางแห่งมีคณะลำเพลิน และงานเลี้ยงฉลอง จัดงาน 3 วัน 3 คืน เช่นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ความขมิ้นกันแข่งขันของผู้ชายมีความละเอียดอ่อนทางจิตใจ โดยเฉพาะอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อเจ้าปู่โดยตรงและโยงไปถึงการทำนา ครอบครัวและหมู่บ้านของตน ขอเจ้าปู่ให้พรทำนาราบรื่น ผู้ชายวัยทำงานพาลูกชายมาตั้งจิตไหว้ขอพรเจ้าปู่ด้วยอาการตั้งใจแน่วแน่และจริงจัง การไหว้เจ้าปู่ของผู้ชายจะมีลักษณะของความสงบมั่นคงกว่าผู้หญิง ส่วนผู้หญิงเมื่อเวลาไหว้พระแลดูตั้งใจและสงบนิ่งมากกว่า

ความประณีตประติดประคองบั้งไฟและรถแห่บั้งไฟ การจัดตกแต่งสถานที่เพื่อเตรียมงานบุญทั้งในศาลาวัดและบริเวณวัดหรือตัวหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นบุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญเผาส การติดพิน ร้องเพลงฟ้อนรำ วาดภาพเพื่อตกแต่งสถานที่หรือผืนผ้าพุทธประวัติ การระบายสีตกแต่งช้าง ม้า วัว ในงานบุญเผาส สิ่งเหล่านี้ถือเป็นรูปแบบของอนิมาที่แสดงออกมา ความประณีตละเอียดอ่อนเป็นลักษณะของผู้หญิงที่มีในผู้ชายทุกคน จิตใต้สำนึกผ่านออกมาให้เห็นจากการกระทำในพฤติกรรมต่างๆ ขณะช่วยกันประกอบงานอีต ลักษณะของผู้ชายในผู้หญิงหรืออนิมัสเป็นลักษณะอีกด้านของผู้หญิง ความเข้มแข็งของร่างกาย การใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ (logos) ช่วงของการทำนาไม่ว่าจะเป็น ดำนา เกี่ยวข้าว ผู้หญิงผู้ชายจะทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กันเสมอ การฆ่าไก่เพื่อจัดเตรียมเป็นอาหารก็เป็นหน้าที่ประจำของผู้หญิง นอกเหนือจากงานบุญแล้วบางครั้งที่ผู้ชายไม่อยู่บ้านมีการกิจอื่น ผู้หญิงกลายเป็นแม่ทัพขนย้าย อิฐ ผสมปูน ยกตู้จัดสถานที่ในวัด ในงานบุญเข้ากรรม แม่เฒ่าหาบข้าวเข้าวัด บุญปะทายข้าวเปลือก ผู้หญิงในแต่ละครอบครัวขมิ้นกันเตรียมข้าวใส่กระสอบ ขนขึ้นรถมอเตอร์ไซด์ขับไปส่งกรรมการที่คอยรับข้าว หรือช่วยกันเข็นรถขนกระสอบข้าวไปรวมกันที่วัด การขนข้าวนี้โดยส่วนมากจะเป็นผู้หญิง ทั้ง เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ บางครั้งก็เป็นกลุ่มผู้หญิง

ทั้งในครอบครัวมีทุกวัยเดินมาเป็นกลุ่ม หน้าที่การเคลื่อนย้ายของหนักที่ต้องใช้แรงกายผู้หญิงในหมู่บ้านจะไม่เกี่ยงงานหรือรอคอยให้ผู้อื่นจัดทำให้

ผู้ชายจะมีด้านที่เป็นลักษณะของผู้หญิงหรือ อนิมา สี่ลำดับ 1. รูปร่างที่แสดงถึงความเป็นหญิง (สัญลักษณ์คือรูปร่างของ Eve ซึ่งเป็นตัวแทนที่แสดงถึงความบริสุทธิ์ทั้งสัญชาตญาณ (instinctual) และสรีระ (biological)) 2. ความโรแมนติกและเพศสัมพันธ์ 3. ความรัก 4. สติปัญญา ในชุมชนการพรรณนารูปร่างของผู้หญิงหรือเรื่องเพศสัมพันธ์ในเพลงท้องถิ่นด้วยการใช้คำภาษาถิ่นเองหรือใช้คำหยาบโลนและตรงไปตรงมา เปรียบเปรยนั้นถือเป็นเรื่องปกติ และเห็นว่าการมีเพศสัมพันธ์กับภรรยาสามีเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทั้งสี่ลำดับนี้เป็นจิตใต้สำนึกที่ผู้ชายแสดงออกมา ชอบสรีระที่แสดงถึงความเป็นหญิงที่ดึงดูดใจ เป็นแม่ที่แข็งแรง ดูแลและให้กำเนิดลูกได้ เป็นแม่บ้านที่ดูแลบ้านโดยเฉพาะเรื่องอาหารการกินและข้าวของภายในบ้าน เช่นที่นอนหมอนมุ้งได้ ส่วนมากแล้วผู้ชายจะชอบลักษณะรูปร่างไม่ผอมแห้งแรงน้อยหรือหุ่นนาฬิกาทรายแบบบาง รูปร่างของผู้หญิงที่ผู้ชายเลือกก็มีความเกี่ยวพันกับความต้องการทางเพศและการให้กำเนิดบุตรเช่นกัน เป็นสัญชาตญาณของความเป็นผู้หญิงที่มีสรีระความเป็นเพศหญิงหรือภรรยาที่ตอบสนองแก่สามีได้ทั้งความเป็นภรรยาและแม่ของลูก การเห็นผู้หญิงที่น่าประทับใจและเป็นเธอคนนี้ที่รัก และความมีสติปัญญาของผู้หญิงที่ผู้ชายเห็นว่าสามารถช่วยเหลือพึ่งพากันได้ ในครอบครัว ผู้ชายแสดงความเข้มแข็งเสมอเมื่ออยู่ในที่ชุมชน แต่จะแสดงความอ่อนแอและอ่อนไหวเมื่ออยู่กับภรรยาหรือแม่ของตนในหลายๆ ครั้ง ขณะที่ผู้ชายอ่อนแอ ผู้หญิงก็จะแสดงความเข้มแข็งโดยอัตโนมัติ เป็นความเข้มแข็งและอบอุ่น (ความเข้มแข็งไม่ได้หมายถึงก้าวร้าว) ความอ่อนแอและอ่อนไหวนั้นเป็นลักษณะอนิมาและความเข้มแข็งของผู้หญิงที่แสดงในส่วนของอนิมัส ซึ่ง Jung เขียนเกี่ยวกับความรักในเพศตรงข้ามไว้ในหนังสือเรื่อง Civilization in Transition ไว้ว่า ผู้ชายที่เข้มแข็งบางครั้งก็อาจอ่อนแอ ผู้ชายที่ฉลาดเฉลียวจะต้องมีช่วงเวลาที่ดูเขลา ไม่เช่นนั้น

จะดีเกินความเป็นจริงหรือสร้างขึ้น ไม่เกินความจริงเลยที่ผู้หญิงจะหลงรักความอ่อนแอ (และอ่อนโยน) ของผู้ชายที่เข้มแข็ง มากกว่าความแข็งแกร่งของเขา และรักความซื่อสัตย์ของผู้ชายที่เฉลียวฉลาดมากกว่าความปราดเปรื่องของผู้ชายคนนั้น

ส่วนผู้หญิงก็จะมีลักษณะของผู้ชาย (animus) ลักษณะสองประการนี้ทำให้ทั้งสองเข้าใจซึ่งกันและกันแต่บางครั้งเมื่อต่างฝ่ายแสดงลักษณะเพศตรงข้ามที่แฝงไว้ออกมาก็อาจทำให้ฝ่ายตรงข้ามไม่เข้าใจได้เช่นกัน เช่น เมื่อผู้หญิงมีเหตุผล (logos) ก็เป็นลักษณะที่ยึดมั่นในเหตุผลไม่ฟังใคร ผู้ชายอาจไม่เข้าใจลักษณะเช่นนี้ ในบางครั้งผู้ชายอาจมีลักษณะละเอียดอ่อนด้านอารมณ์ (eros) ผู้หญิงก็ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ว่าผู้ชายในขณะนั้นมีลักษณะอารมณ์อะไรหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นเกิดจากอารมณ์อะไรหรือเหตุที่แท้จริงอันใด ผู้ชายเองไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ แต่กลับโดนจิตใต้สำนึก (anima) ควบคุมอารมณ์ ความเป็นผู้หญิงที่อยู่ภายใน ผู้หญิงเองก็โดนอนิมัสควบคุมโดยมีเหตุผลเป็นของเธอเอง และบางครั้งเหตุผลของเธอนั้นก็ถูกต้องเสมอ ซึ่งผู้ชายเองก็ประหลาดใจกับหลักการใช้เหตุผลลักษณะนี้ของผู้หญิงเช่นกัน เหตุผล (logos) และอารมณ์ (eros) ที่อยู่ในแต่ละฝ่ายนั้นอาจมีทั้งด้านบวกและลบ เป็นเรื่องปกติที่ผู้ชายจะมีอารมณ์ที่ปราศจากเหตุผล และผู้หญิงมีเหตุผลที่ปราศจากเหตุผล ผู้ชายไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้แต่กลับถูกควบคุมด้วยอารมณ์ ผู้หญิงโดนกำกับโดยอนิมัสที่เป็นตัวเหตุผลแนวคิด บางครั้งอนิมัสและอนิมัสก็ไม่สามารถควบคุมได้ เพศหญิงและเพศชายอยู่คู่กันตามธรรมชาติของมนุษย์ ผู้ชายก็ดำรงอยู่ในส่วนที่เป็นผู้หญิงในตัวเอง ผู้หญิงก็เช่นกัน ดำรงความเป็นมนุษย์เพศหญิงภายใต้ส่วนที่เป็นเพศชาย เป็นเรื่องธรรมชาติมากที่ผู้ชายจะเกิดอารมณ์หรือความรู้สึกที่ปราศจากเหตุผล และผู้หญิงกลับมีความคิดเป็นหลักการและเหตุผล ผู้ชายมีลักษณะรูปแบบของผู้หญิงอยู่ในใจ แต่ไม่ใช่ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของผู้หญิงคนนั้นหรือคนนี้ แต่เป็นลักษณะรูปแบบเฉพาะเพศหญิง รูปแบบนี้โดยพื้นฐานแล้วเป็นจิตใต้สำนึก ผู้หญิงก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

ดนตรีท้องถิ่นสามารถดึงหัวใจของคนร่วมวัฒนธรรมให้กลับมารวมกันได้ เพราะนอกจากเนื้อหาของบทเพลงแล้วยังมีท่วงทำนองที่เป็นหัวใจสำคัญซึ่งมีผลโดยตรงต่อความรู้สึกของผู้ฟัง ลายดนตรีอาจไม่ต้องมีบทร้องแต่มีความไพเราะจับใจเสมอ ดนตรีเป็นสิ่งที่สื่อถึงอารมณ์ผู้ฟังโดยตรง ทั้งนี้ย่อมมาจากอารมณ์ของผู้เล่นดนตรีหรือผู้แต่ง เพียงดนตรีโปงลาง ปี่พู่ไท โดยไม่ต้องมีเนื้อเพลงก็ทำให้งานบุญรื่นเริง มีความสนุกสนานตลอดงานบุญ ถึงแม้จะเปิดเพลงดนตรีเข้าไปเข้ามา เครื่องดนตรีท้องถิ่นอีสานนี้มีผู้ขายเป็นผู้เล่นแทบทั้งสิ้น ความรู้สึกภายในและอารมณ์ที่ถ่ายทอดออกมาผ่านการเล่นดนตรีเป็นลักษณะที่ซ่อนอยู่ในความเข้มแข็งหรือเป็นชั่วตรงข้ามของเพศชาย อารมณ์ (eros) ที่อยู่ในอนิมาของผู้ชาย

อนิมาและอนิมัส เป็นจิตใต้สำนึกที่มีในแต่ละเพศของคนทุกคน ลักษณะทั้งสองไม่ได้โดนบดบังไว้และไม่ได้เป็นสิ่งแปลกประหลาดที่ทุกคนจะแสดงออกมาโดยเฉพาะในกระบวนการทำงาน พิธีกรรมหรือชีวิตประจำวัน เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้การทำงานร่วมกันในชุมชนสำเร็จลุล่วง ความขัดแย้งหรือแบ่งแยกกันทางเพศจึงหาได้น้อยหรือแทบจะไม่มีในสังคมอีสาน เพศตรงข้ามที่มีอยู่ในตัวทุกคนนั้นถึงจะเป็นชั่วที่อยู่ตรงข้ามกัน แต่นั่นทำให้เกิดความสมดุลในตัวตนหรือจิตใจของมนุษย์ ซึ่งถ้าแสดงออกมามากเกินไปและทำให้กลายเป็นจิตสำนึกก็อาจทำให้มีลักษณะนั้นๆ มากกว่าลักษณะเพศที่เป็นจริง ในบางงานบุญผู้หญิงมีโอกาสได้ดื่มเหล้า โดยเฉพาะช่วงที่มีงานร่ำวงตอนเย็นหรือร่ำวงชิง การดื่มจนเมามายทำให้ลักษณะผู้ชายแสดงออกมาให้เห็นชัดเจนเช่น การใช้เสียง ลักษณะท่าทาง ในทางตรงข้ามผู้ชายอาจร้องไห้หรือรำพึงรำพัน

อนิมาเกิดจากการเลียนแบบอย่างและดูตัวอย่างจากคนรุ่นก่อน เช่น พ่อ ปู่ ตาเป็นการถ่ายทอดลักษณะอนิมาของคนในชุมชน ผู้หญิงจะดูแบบอย่างจากแม่ ย่า ยาย กระทั่งกลายเป็นจิตใต้สำนึกเพศชายหรืออนิมัส ที่มีในตัวผู้หญิงในชุมชนก็มีลักษณะเดียวกัน มีทั้งอ่อนแอ หนักเบา เสียงเจิบเสียงดัง เชื่อถือ ขัดขืน รุนแรงอ่อนโยน ราบเรียบและรื่นเริง ชุมชนหมู่บ้านจะดำรงและดำเนิน

อยู่ได้ไม่ใช่แต่เพียงความใหญ่ของพื้นที่หรือจำนวนบ้านเรือนและผู้คนเท่านั้น แต่ความยืดหยุ่นและความเท่าเทียมชาย-หญิงทำให้ระบบหมุนเวียนของชุมชนไหลไปได้อย่างสมดุล

ความสมดุลระหว่างเพศชายและหญิงเกิดจากความสมดุลระหว่างจิตใต้สำนึก 2 ขั้วของทั้งเพศหญิง (animus) และเพศชาย (anima) ลักษณะอนิมาและอนิมัส เป็นมรดกที่ถ่ายทอดมายาวนานของมนุษยชาติเป็นลักษณะที่ไม่สามารถปิดบังได้

ด้านมืด (Shadow)

คนทุกคนมีด้านมืดหรือจุดอ่อนของตน (จุดอ่อนของชุมชน) หลายครั้งเก็บกดไว้ไม่ยอมให้ใครมาสะกิดหรือรู้ได้ หรือบางครั้งก็อยากลืมไป เราหลงลืมด้านนี้ไว้ลึกเข้าไปในจิตใจ ด้านมืดนี้ยังหมายถึงลักษณะนิสัยในทางลบร้ายที่บางครั้งก็ปกปิดไว้ ความชั่วร้ายต่างๆ มีลักษณะเหมือนสัตว์ในตัวคน เช่น การใช้ความรุนแรงต่างๆ ความต้องการทางเพศ ความต้องการทางเพศโดยไม่ไตร่ตรองผิดชอบชั่วดี ความไม่ยับยั้งชั่งใจต่างๆ

นอกเหนือจากพิธีกรรมทางพุทธและผีแล้ว การละเล่นหลายอย่างช่วงสนุกสนามรื่นเริงจะมีของเล่นในแง่มุมที่เกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ การร้องรำที่เกี่ยวกับการร่วมรัก หรือเพลงพรรณนาสัดส่วนของชายและหญิง การแต่งกายของนักเต้นลำซิ่งและท่าทางการเต้นสามารถดึงแง่มืดของคนที่เต้นหน้าเวทีออกมาได้ การแสดงพลังดิบด้วยคำพูด การเต้นที่สื่อถึงพฤติกรรมทางเพศ การทะเลาะและใช้ความรุนแรงในบางครั้งที่มีหมอลำซิ่งโดยเฉพาะในงานใหญ่ แต่แง่มืดก็มีส่วนดี เปรต ผี ที่ปีนป่ายอยู่ตามต้นไม้ในตอนเข้ามิด เปรตหลายตนส่งเสียงน่ากลัวแย่งอาหารกันวุ่นวายในงานบุญข้าวประดับดิน ตอนเข้ามิดชาวบ้านช่วยกันผูกท่ออาหารไว้ตามต้นไม้ ช่วงเข้ามิดประมาณตี 4 - 5 ชาวบ้านที่แต่งกายเป็นเปรตก็เริ่มแสดงควมน่ากลัว ประพฤติชั่วยอมเป็นเปรต น่ากลัว

และทิวโหย พอเปรตกินข้าวแล้ว ชาวบ้านก็ไปหน้าธาตุที่เก็บกระดูกญาติพี่น้องของตนจุดเทียนเรียกดวงวิญญาณมากินข้าวหรือให้ได้รับส่วนบุญกุศล ที่ต้องมาแต่เข้ามิดก็เพราะว่า ถ้าฟ้าสาบแจ้งอาทิตย์ฉายแล้วผีจะไม่ออกมา บ้างบอกว่าท่านจะปล่อยดวงวิญญาณออกมาวันนี้ ตอนเช้าชาวบ้านก็มาทำบุญร่วมกันที่วัดเงามืด (shadow) ยังรวมด้านไม่ดีต่างๆ ของมนุษย์ เช่น ความเห็นแก่ตัว ความไม่แยแสหรือรู้สึกเอื้ออาทรต่อผู้อื่น

บางหมู่บ้านที่เคยเป็นหมู่บ้านเดียวแต่ต้องแยกกันเนื่องจากเงินที่ได้รับจากทางราชการ ซึ่งหนึ่งในเหตุผลที่ต้องแยกก็เพราะตัวหารกองทุนจะได้น้อยลง หมู่บ้านอยู่ห่างไกลอำเภอราว 20 กิโลเมตร ถนนดีเป็นระยะสั้นๆ เป็นหลุมเล็กบ้างใหญ่บ้างระยะยาวๆ ผ่านป่าและทุ่งนาเป็นระยะ ตอนนี้เงินตัดแบ่งหมู่บ้านเป็นสองส่วนโดยใช้ซอยกลางหมู่บ้านเป็นเขตแดน เขตแดนนี้พอดีกับถนนตัดผ่านแบ่งวัดป่ากับวัดบ้าน ทั้งสองวัดตั้งอยู่ใกล้กันมีพื้นที่ว่างเล็กน้อยระหว่างทั้งสองวัด ชาวบ้านบอกว่า “ก่อนแบ่งหมู่บ้าน เราสนิทสนมกันดี มีอะไรก็แลกเปลี่ยนกันเดี๋ยวนี้แยกกันเด็ดขาด ไม่ถูกกัน บ้านนั้นชอบว่าให้บ้านนี้ ทะเลาะกันหลายครั้ง” การจัดงานบุญแยกกันจัด เช่น งานบุญกองข้าว แต่ละหมู่บ้านมีวัดของตนเอง ชาวบ้านก็นำข้าวไปวัดของหมู่บ้านตน ทั้งสองวัดมีชาวบ้านผู้หนึ่งช่วยกันทำกับข้าวเลี้ยงแขก และคนทำงานช่วยจัดเตรียมสถานที่ตรงกลางที่ว่างระหว่างสองวัด จัดสถานที่เต้นรำวงและหมอลำซึ่งในตอนกลางคืน โดยใช้ไม้ไผ่กันบริเวณเป็นสองส่วนในสี่เหลี่ยมผืนผ้าเดียวกัน เนื่องจากต้องเก็บเงินค่ารอบเต้นรำ (รอบละหนึ่งเพลง) ถึงจะเป็นคนละหมู่บ้านแต่เสียงเพลงและเครื่องเสียงก็ใช้เครื่องเดียวกัน ฉะนั้นอยู่คนละไม้กันก็เต้นร่วมกันได้ ตอนเย็นเวทีใหญ่หมอลำซึ่งตั้งอยู่กลางถนนหันหน้ามายังหมู่ที่จ้างมา หมู่บ้านลักษณะนี้เป็นกรณีพิเศษไม่ค่อยพบเห็น และหมู่บ้านนี้คนอายุมากที่สุดคือ 60 ปี การขาดผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเสมือนบ้านที่ขาดพ่อและแม่ เป็นด้านมืดที่พบเห็น หมู่บ้านก็เปรียบเสมือนแต่ละคนที่มีบุคลิกลักษณะเฉพาะของตน ขณะที่อีกหมู่บ้านหนึ่งด้วย

งบประมาณกองทุนหมู่บ้านจึงจำเป็นและจำใจต้องแบ่งเป็นสามหมู่บ้าน แต่ก็ไม่ยอมทิ้งกัน เมื่อมีงานบุญแต่ละหมู่บ้านก็ยังมาร่วมกันจัดทำ ตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้านหนุ่มสาว ผู้เฒ่าผู้แก่ เช่น บุญกองข้าว แต่ละหมู่บ้านจะแยกกันจัดงานและจะนัดวันไม่ให้ตรงกันเพื่อจะได้มาช่วยกันได้ บริจาคเงินเข้าวัดร่วมกัน ขนข้าวเปลือกมากองร่วมกัน ยังเป็นพี่น้องกันอยู่ และยังมีคนรุ่นปู่ย่าตาทวดอยู่หลายท่าน

ช่วงแล้งเจ็ดปีปลายเจ็ดเดือน “หัวปลาตุกเอ็ดก้อนเล่า (ก้อนเสาคือหินก้อนโตที่ใช้ตั้งเป็นขาเตาตั้งหม้อทำอาหารซึ่งหัวปลาตุกยังมีขนาดใหญ่ประมาณนี้) ข้าวเก่าซะใส่หม้อน (ข้าวเก่าที่เหลือกินจากปีที่แล้วก็ทิ้งให้ตัวหม้อนกิน)” เป็นคำบอกเล่าของชาวสุรินทร์ที่ข้ามทุ่งหมาหลงหรือทุ่งกุลาร้องไห้มาอยู่อำเภอพรรณานิคมได้กลับไปบอกกล่าวต่อกันที่บ้านเดิมของตน เพื่อชักชวนญาติพี่น้องเพื่อนพ้องให้เดินทางมายังผืนดินแหล่งใหม่เมื่อหลายสิบปีที่แล้ว นอกจากนี้กลุ่มคนจากจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ร้อยเอ็ด ที่เคลื่อนย้ายมาอยู่แถบจังหวัดสกลนคร ถึงจะมาอยู่นานกว่า 60 ปีแล้ว แต่หลายหมู่บ้านยังคงวัฒนธรรมประเพณีของตนไว้อย่างเข้มแข็งโดยเฉพาะงานบุญอีตลิบสอง ยังคงขั้นตอนการประกอบงานอีตลิบและปฏิบัติอื่นๆ การเรียกชื่อบุญก็ยังใช้คำเช่นเดียวกับบ้านเดิมเรียกขาน ถึงแม้จะอยู่ท่ามกลางคนท้องถิ่นดั้งเดิมแต่บางหมู่บ้านก็เป็นเพียงชนกลุ่มน้อยกลุ่มเล็กๆ ที่ล้อมรอบด้วยคนท้องถิ่นที่เข้มแข็งด้วยวัฒนธรรมบุคลิกภาพของชุมชน ภาษาพูด ประเพณีความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนใหม่นั้นอ่อนแอลง แต่ความผูกพันของคนในครอบครัวและหมู่บ้านยังคงเข้มแข็งเหนียวแน่น การสร้างบ้านใกล้ชิดติดกันของคนในหมู่บ้านอาจเป็นเหตุผลหนึ่ง บางหมู่บ้านอาจได้ผืนดินส่วนที่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์นัก จึงต้องช่วยกันทำไร่ทำนา พลิกผืนนาปัจจุบันก็ยังช่วยเหลือกันในหมู่ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านอย่างเข้มแข็ง

ไย้ย ญ้อ กะเลิง ผู้ไท เป็นคนท้องถิ่นจังหวัดสกลนครและนครพนม สำเนียงภาษาพูดและคำศัพท์หลายคำก็มีความแตกต่างกันกับคนอีสานถิ่นอื่น กลุ่มคนเหล่านี้เมื่ออยู่ในท้องถิ่นจะพูดสำเนียงภาษาของตน ซึ่งสามารถสื่อสาร

กันได้ระหว่างกลุ่มแม่สำเนียงและคำศัพท์บางคำอาจต่างกัน ทั้งนี้ส่วนมากคนอีสานถิ่นอื่นอาจไม่ค่อยเข้าใจเท่าใดนัก ฉะนั้นจึงพูดเป็นสำเนียงลาวที่คนในภาคอีสานส่วนใหญ่พูดเมื่ออยู่กับคนอีสานด้วยกันหรืออาจใช้ภาษาไทยภาคกลางในกรณีที่ไม่ถนัดพูดสำเนียงลาวหรือไม่ต้องการพูดภาษาถิ่นอื่น เมื่อคนจากต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยก็จำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อเข้าใจสำเนียงท้องถิ่น แต่ก็ไม่จำเป็นต้องพูดสำเนียงนั้น คนท้องถิ่นเดิมก็ให้แขกผู้มาอาศัยได้จ้างจ้องพื้นที่ หักร้างถางพงสร้างหมู่บ้านของตน ผู้ที่อพยพโยกย้ายจากถิ่นฐานเดิมมาตั้งบ้านเรือนที่จังหวัดสกลนคร บางกลุ่มอาศัยอยู่ที่ลุ่มในชุมชนคนท้องถิ่นเดิม ทั้งนี้ผู้มาใหม่ต้องเลื่อนไปทำนาบนโคก (ที่สูง) ซึ่งก็อยู่ติดกับตัวหมู่บ้าน คนแต่ละชาติพันธุ์อยู่รวมและร่วมกันได้ ถึงแม้สำเนียงภาษา ผิดพรวน ลักษณะนิสัยบางประการ ดังเช่น คนผู้ไทบางหลายกลุ่ม ขยัน มัธยัสถ์ ใฝ่ศึกษา ยึดมั่นในประเพณีตน แต่ก็อยู่กันด้วยดี แต่งงานเขยสะใภ้ระหว่างกัน ร่วมงานบุญกันได้เนื่องจากมีส่วนที่เหมือนกันในคนไทยทุกกลุ่มคืองานบุญอีตสิบสอง

ชุมชนที่พยายามไม่แสดงด้านมืดหรือปิดด้านไม่ดีของตนไว้ นอกจากจะไม่เกิดผลดีแล้วยังขัดแย้งกับความจริง ขัดแย้งสับสนกับตนเองและภายในชุมชน แต่ละหมู่บ้านย่อมมีทั้งด้านดีและจุดอ่อนซึ่งจะแสดงออกมาให้เห็นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม คนเราถ้ามองข้ามสิ่งไม่ดีของตนเองบ่อยๆ ก็ไม่เป็นผลดี ชุมชนหมู่บ้านและในหมู่บ้านเองจะรู้จักจุดอ่อนของตน นั่นเป็นด้านดีของเงามืด เมื่อรู้ด้านมืดทำให้เห็นด้านสว่าง สามารถมองเห็นและเข้าใจสองชั่วภายในตน เมื่อรู้ว่าสิ่งชั่วหรืออะไรจะเป็นสาเหตุให้ทำไม่ดี ชาวบ้านจะหาทางระงับด้วยศาสนาหรือตามแบบแผนประเพณี

หน้ากาก (Persona)

การใส่หน้ากากเวลาที่ต้องอยู่ในสังคมหรือสาธารณะเพื่อให้เป็นไปตามบทบาทที่สังคมคาดหวังและประทับใจ ทั้งนี้การใส่หน้ากากไม่ใช่เพื่อปกปิด

บุคลิกภาพที่แท้จริงของตนเองแต่เป็นการสวมบทบาทหน้าที่ในสังคม ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำที่ชุมชนเลือกมา มีหน้าที่ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการเป็นผู้นำและผู้ประสานงาน ก่อนการจัดงานบุญแต่ละงาน ผู้ใหญ่บ้านจะประกาศเรียกประชุมสมาชิกในชุมชนเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดงาน เมื่อถึงเวลางานผู้ใหญ่บ้านก็ต้องทำทุกอย่างตั้งแต่แบกหามกระทั่งสั่งการและดูแลความเรียบร้อยโดยรวม เป็นการทำงานเป็นทีมของชุมชนทั้ง ผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) และทีม (ลูกบ้านทุกเพศทุกวัย) โดยไม่ต้องมีเอกสารชี้แจงประกอบการทำงานใดๆ และงานบุญทุกงานก็ดำเนินไปได้เป็นอย่างดี ในการเตรียมงานทุกคนช่วยกันทำงานในหน้าที่ต่างๆ เสร็จแล้วจึงมาประจำหน้าที่หลักของตน ซึ่งแต่ละคนก็พยายามทำหน้าที่ตนให้ดี ถึงแม้บางครั้งจะเป็นเพียงการทำงานเล็กๆ น้อยๆ เช่น ล้างจาน ยกอาหารเลี้ยงแขก ต้มมะละกอ ฯลฯ ผู้หญิงทำกับข้าวทั้งวันตลอดงานบุญ ผู้หญิงในหมู่บ้านซ่อมฟ่อนรำเพื่อรำต้อนรับขบวนผ้าป่า กลุ่มผู้หญิงร่วมกันฝึกสวดมนต์ทำนองสรภัญญะ เพื่อประสานเสียงในงานบุญต่างๆ ทั้งนี้รวมถึงการแต่งกายที่ต้องสวยงามเป็นพิเศษ งานบุญกฐิน ชาวบ้านทั้งชายหญิงมาร่วมเตรียมงานแต่งกองกฐินหมู่บ้านหรือกองกฐิน อบต. บุญเข้ากรรม แบ่งเป็นหลายฝ่ายทั้งก่อนงาน ระหว่างงาน และหลังงาน เมื่อต้องทำงานร่วมกัน การสวมใส่หน้ากากจึงเกิดขึ้นในบางครั้ง แต่ชาวบ้านไม่ได้ใส่หน้ากากบ่อยๆ หรือตลอดเวลา และในขณะเดียวกันการแสดงบุคลิกภาพที่แท้จริงหรือตัวตนของตนเองจะมีมากกว่าและเป็นปกตินิสัย ในงานบุญนั้นจะเห็นบุคลิกภาพทั้งสองแบบคือแบบที่ต้องสวมหน้ากากหรือบุคลิกภาพเพื่อส่วนรวม และบุคลิกภาพแบบส่วนตัวคือลักษณะปกติของคนคนนั้น ตั้งแต่ลักษณะนิสัยทั่วไปจนกระทั่งถึงการแต่งกาย ดังเช่นการที่ชาวบ้านต้องทำงานร่วมกันในงานฮีตสิบสอง แต่จะเห็นการสวมหน้ากากตามบทบาทหน้าที่เพียงบางโอกาสและบางคนเท่านั้น เพราะลักษณะนิสัยปกติของชาวบ้านที่อยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกันเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนอยู่แล้ว แม้การกินข้าวที่น้อยครั้งจะกินเพียงคนเดียว

ทั้งนี้การกินข้าวด้วยกันอาจไม่ได้มีความหมายเพียงแค่อิ่มท้อง การทำนาที่จะขาดการช่วยเหลือกันไม่ได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคนในครอบครัวเดียวกัน รวมถึงเขยและสะใภ้ กิจกรรมของเด็กที่ทำร่วมกัน เช่น ไปเลี้ยงวัวควายด้วยกัน ไปจับตุ๊กแก ยิงกิ้งก่า ดักหนู กิจกรรมเหล่านี้เพื่อนๆ วัยเดียวกันทำด้วยกัน ตั้งแต่เด็กจนถึงวัยรุ่น พ่อแม่ยังเดินไปกับเพื่อนวัยเดียวกันเพื่อหาปลาตกหนู จนกระทั่งต้องเดินคนเดียวเนื่องจากเพื่อนทยอยจากไป ปัจจุบันมีโครงการจากทางราชการให้ชาวบ้านได้มีเศรษฐกิจที่ดีขึ้น เช่น โครงการทำปุ๋ยหมัก โครงการเลี้ยงวัว กลุ่มเงินล้าน และกลุ่มออมทรัพย์ สำหรับกลุ่มออมทรัพย์ กรรมการอาจกำหนดให้จำนวนเงินฝากต่อเดือนมาก เมื่อชาวบ้านกู้ก็ไม่สามารถคืนเงินได้ ผลพวงอาจเกิดกลุ่มส่งเสริมหนี้ขึ้นมาอีกกลุ่มในหมู่บ้าน บางหมู่บ้านทำผลงานได้ดีคือมีกำไรกลับคืนให้รัฐในกองทุนเงินล้านจึงได้รางวัลโดยการเพิ่มให้เป็นหมู่บ้านละสองล้าน แต่หลายหมู่บ้านปฏิเสธ โครงการต่างๆ ผู้ใหญ่บ้านหรือตัวแทนจากทางราชการเรียกประชุมชี้แจงโครงการต่างๆ เหล่านี้ ทั้งนี้พื้นฐานของชาวบ้านสามารถรวมตัวกันได้โดยง่ายและเข้าใจอะไรได้ง่ายตามวิถีความเป็นอยู่ที่แท้จริง แต่การสร้างกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ก็ต้องทำความเข้าใจในตัวชาวบ้านและวิถีทางของเขาให้ถ่องแท้ด้วยเช่นกัน

การร่วมประกอบพิธีอีตสิบสองไม่ได้ให้เกียรติหรือพิจารณาความสำคัญกันที่ฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ทุกคนคือสมาชิกของชุมชนที่เท่าเทียมกัน ไม่มีการใส่หน้าากากเพื่อให้ชุมชนประทับใจในความร่ำรวยหรือจบการศึกษาสูง มีการทำงานที่เป็นที่นับหน้าถือตา แต่ไม่ว่าจะอยู่สถานภาพไหนยังคงเป็นสมาชิกคนหนึ่งที่ไม่ต่างจากสมาชิกคนอื่นที่ยากลำบากกว่า แต่กลับเป็นโอกาสที่จะได้ช่วยเหลือทั้งทางด้านอาหาร บริจาคเงิน บริการรถ ให้กับหมู่บ้านของตนเมื่องานบุญมาถึง แนวคิดเหล่านี้เกิดขึ้นมาบ้างในบางหมู่บ้าน แต่กลับสร้างความโดดเดี่ยวให้ตนเองเนื่องจากมีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้นและเริ่มแยกตนเองออกจากส่วนรวม บางหมู่บ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจดีเนื่องจากหลายคนมีอาชีพค้าขายนอกเหนือ

จากการทำนาเพราะหมู่บ้านอยู่ใกล้ตลาดในอำเภอ เวลาว่างงานบุญไม่ค่อยมีเวลามาร่วมแต่ส่งวัตถุดิบมากมายมาให้ทำอาหารหรือบริจาคเงินจำนวนมากร่วมทำบุญ แต่เมื่อมีโอกาสร่วมงานบุญก็ไม่ได้ถือเป็นบุคคลพิเศษหรือไม่ได้ทำตัวแตกต่างจากคนในหมู่บ้าน

ในสังคมหมู่บ้าน การใส่หน้ากากเป็นเรื่องที่ไม่พบเห็นเป็นปกติ การใส่หน้ากากตลอดเวลาจนไม่สามารถแยกบทบาทที่ต้องทำในสังคมกับความเป็นจริงหรือตัวตนที่แท้จริงได้ย่อมเกิดความขัดแย้งภายในจิตใจ เมื่อไม่ต้องใส่หน้ากากเพื่อปกปิดตัวตนและแสดงบุคลิกที่สังคมต้องการให้เป็นหรือพอใจความเป็นตัวตนที่แท้จริงของชาวบ้าน จึงเป็นปกติในสถานการณ์ต่างๆ ชาวบ้านจึงไม่คุ้นเคยกับการใส่หน้ากากแต่เป็นตนเอง

ด้วยหน้าที่และบริบททางสังคม เราจึงต้องสวมบทบาทหรือหน้ากากตามที่สังคมต้องการ แต่ถ้าเราสวมหน้ากากโดยซ่อนปกปิดหน้าที่แท้จริงของตนไว้ และใส่หน้ากากเป็นประจำทั้งที่ไม่ใช่บุคลิกภาพที่แท้จริงของตนและจบลงด้วยการคิดว่าบุคลิกภาพหรือหน้ากากที่ใส่นั้นคือหน้าที่แท้จริง ตัวเองก็จะกลายเป็นคนแปลกหน้าสำหรับตัวเอง ปัจจุบันนี้หลายหมู่บ้านเป็นเทศบาล มีการเร่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อจัดการด้านงบประมาณด้วยและต้องเป็นต้อนรับโครงการต่างๆ และผู้ตรวจโครงการต่างๆ ตามแต่ความเป็นจริงแล้วไม่ว่าโครงการจะสำเร็จหรือไม่ ชาวบ้านก็ต้องสวมบทบาทและใส่หน้ากากเพื่อชี้แจงความสำเร็จตามนโยบายที่ให้ชาวบ้านทำ

การพัฒนาบุคลิกภาพ (Personality Development)

คนเรามีกระบวนการพัฒนาที่เคลื่อนไปข้างหน้าจากความสมบูรณ์น้อยไปสู่ความสมบูรณ์มาก ไม่มีการหยุดนิ่ง เป้าหมายสูงสุดของการเดินทางคือ การหยั่งรู้ตนเอง (self-realization) ก็เพื่อให้เกิดบุคลิกภาพที่สมบูรณ์ที่สุดนั้นโดยการรวมความแตกต่างและความเหมือนเข้าไว้ด้วยกัน การพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์

นั่นหลายคนมองว่า การปรับเปลี่ยนเพื่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านคือการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าที่ดีที่สุด และเป็นตัวบ่งชี้ความหมายของการพัฒนาได้ชัดเจนที่สุด ชาวบ้านจะต้องมีรายได้ให้มากขึ้นซึ่งโดยส่วนมากแล้วจะต้องออกไปทำงานต่างถิ่น ไม่ว่าจะเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาทั้งระดับอนุปริญญาถึงปริญญาตรี หรือคนที่จบการศึกษาระดับประถม แต่ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอด มิได้หารายได้เพื่อให้มีฐานะที่ดีขึ้น ในวิถีชีวิตปกติสำหรับหลายหมู่บ้านที่ยังเหลือสมาชิกจากการไปทำงานต่างถิ่น การพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ยังดำเนินต่อไปตามแนวทางที่ปฏิบัติต่อกันมา โดยเน้นไปที่กระบวนการทางจิตใจเป็นพื้นฐาน

การหยั่งรู้ในตนเอง (self-realization) เป็นความเต็มเปี่ยมที่สุด การรวมเข้าหากันไม่ว่าจะจะเป็นความแตกต่างและความเหมือน ด้านต่างๆ ของบุคลิกทั้งหมด วิวัฒนาการทั้งหมดปรากฏในการพัฒนาทางจิตใจ จากแรกเริ่มจนเป็นรูปร่างมนุษย์ที่เห็นนั่นคือเป็นกระบวนการแห่งการพัฒนา การพัฒนาไม่ได้หยุดที่ความเป็นคน หรือคนเป็นตัวแทนแห่งความได้เปรียบเผ่าพันธุ์สัตว์อื่นๆ อารยธรรมของมนุษย์ที่มีเหนือเผ่าพันธุ์สัตว์ร่วมโลกด้วยกัน และอันที่จริงแล้วอารยธรรมของมนุษย์นั้นยังคงต้องดำเนินต่อไปอีกไกลก่อนที่จะสิ้นสุดการเดินทางของวิวัฒนาการ

อนาคตก็คือปัจจุบันที่เป็นอยู่ เราสามารถมองปัจจุบันเพื่อเป็นกระจกเงาถึงอดีต อดีตเป็นผลสะท้อนหรือเป็นเหตุของปัจจุบัน (causality) อดีตยังเป็นสิ่งที่ทำนายอนาคตได้เช่นกัน (teleology) ชีวิตหรือจิตใจมีการเดินทางเสมอไม่หยุดนิ่ง ภาพที่มองไปในอดีตและภาพที่มองไปยังอนาคต สองสิ่งนี้ร่วมกันก่อให้เกิดเป็นตัวตนหรือบุคลิกภาพของกลุ่มคนๆ นั้น และประการสำคัญคือทำให้เกิดความหวังและการมีชีวิตอยู่เพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หลายงานบุญเริ่มมีผู้คนเข้าร่วมลดน้อยลงคนที่เคยร่วมพิธีหลายคนกลับไปไม่มีคนมาทดแทน เพราะสมาชิกหมู่บ้านหลายคนไปทำงานไกล ส่วนคนรุ่นใหม่ที่ยังอยู่ในหมู่บ้านก็มีภารกิจการทำงานในระบบทั้งหน่วยงานเอกชนและราชการ แต่เมื่อมีเวลาจะมาร่วมงานบุญของหมู่บ้านตน

เสมอและเห็นได้ในทุกงานบุญ บางคนเคยมาร่วมงานบุญตั้งแต่สมัยเด็กเล็กมาพร้อมแม่ ย่าหรือยาย พอเป็นวัยรุ่น เข้าสู่วัยทำงานก็ไม่ค่อยได้เข้าร่วมพิธีกรรมเท่าไร แต่ปัจจุบันนี้เข้าร่วมเกือบทุกครั้งเสมือนมาปฏิบัติต่อจากพ่อแม่ トラบไตที่หมู่บ้านยังมีผู้คนอาศัยอยู่ ถึงแม้เดี๋ยวนี้วัยรุ่นและวัยกำยำที่มีแรงมากจะมีอยู่ในหมู่บ้านไม่มากนัก ในทางกลับกัน บางงานบุญกลับยิ่งใหญ่มากกว่าเดิมขึ้นทุกๆ ปี เช่น งานบุญเผาส งานอีตสิบสองนี้ก็จะไม่เลือนหายไปเลยเพราะอดีตที่พ่อแม่พี่น้องในหมู่บ้านร่วมกันปฏิบัติเรื่อยมา ซึ่งเปรียบเสมือนเหตุแห่งขณะ (causality) ซึ่งอย่างไรเสีย ผู้คนที่จากบ้านด้วยเหตุผลที่ไม่แตกต่างกันมากนัก หลายคนในจำนวนนั้นก็ยังคงต้องกลับบ้านของตนเพื่อพักผ่อนอย่างถาวร การสืบต่อจึงยังคงอยู่ (teleology) ผลของอดีตที่ผู้คนแยกย้ายกันไปทำงานต่างที่ก็คือปัจจุบัน และยังจะเป็นการเดินทางเพื่อหางานทำเช่นนี้อีกนานถ้าชุมชนชาวนาไทยยังยากจนเหลือใจ เดิวนั้นชาวนามิ่่น้อยที่ยอมขายที่นาเพื่อส่งลูกเรียน เพราะเหตุผลที่ว่าจะได้ไม่ต้องเป็นชาวนา อาชีพที่จน เจ็บ และลำบากที่สุด ถึงอย่างไร ณ ตอนนีสมาชิกรวมในชุมชนเกือบทุกคนก็เป็นชาวนา และถึงบางคนถึงจะไม่ได้เป็นชาวนาแล้ว แต่ก็ระลึกเสมอว่า พ่อแม่ ปู่ย่า ตายายของตนเป็นชาวนา

สำหรับการประกอบพิธีกรรมบางขั้นตอนถูกตัดทอน อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมบางอย่างไม่ครบเนื่องจากความรู้เหล่านี้หลายๆ หมู่บ้านไม่มีการสืบทอดต่อ งานบุญเผาสต้องเตรียมข้าวของอุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมให้พร้อม ถ้าไม่เช่นนั้นจะเกิดเหตุเภทภัยต่อหมู่บ้านหรือเกิดภัยธรรมชาติต่างๆ จึงต้องเชิญผู้เฒ่าผู้แก่จากหมู่บ้านอื่นมาช่วยในการจัดเตรียมข้าวของ หมู่บ้านใดที่ยังมีการสืบทอดพิธีกรรมกันอยู่ ความเป็นหนึ่งเดียว ความไว้วางใจ ความสบายใจ ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่วิตก จะมีให้เห็น ปัจจุบันเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นว่าพิธีกรรมงานอีตสิบสองของแต่ละหมู่บ้านจะมีความเข้มข้นแค่ไหน แต่ถึงอย่างไรเสียงานบุญนี้ก็มิมีวันหายไปจากวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านตราบไตที่หมู่บ้านนั้นยังเป็นชุมชนคนอีสานอยู่

เพราะการสืบทอดทางเผ่าพันธุ์ (heredity) ที่ไม่ได้มีความหมายเฉพาะด้านร่างกายแต่มีความหมายทางสัญชาตญาณด้วย ถึงแม้ในยุคสมัยนี้ที่เราสามารถนำวิธีการสมัยใหม่ต่างๆ เพื่อเอาชนะธรรมชาติที่สร้างความกลัวให้กับจิตใจได้ แต่ความกลัวหรือการหาเหตุผลในบางสิ่งบางอย่างก็ยังไม่สามารถทำให้หมดไปได้ และสิ่งที่มีอยู่ในจิตใจนั้นก็สืบทอดต่อกันมาจนกลายเป็นความทรงจำของเผ่าพันธุ์

การพัฒนามีสองลักษณะคือการเคลื่อนไปข้างหน้า (progression) และการเคลื่อนกลับเข้าหาตัวเอง (regression) อีโก้จะปรับสมดุลเพื่อตอบสนองความต้องการของสิ่งแวดล้อมภายนอกและความปรารถนาของจิตใต้สำนึก แต่ถ้าเกิดพัฒนาไปสู่สิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างมาก ก็จะมีลักษณะเปิด (extrovert) หรือสิ่งแวดล้อมนิยม (environment-oriented value) ถ้าพัฒนาโดยการเคลื่อนไปข้างหน้าหลังภายนอกที่อยู่ข้างหน้าอย่างมากพอถึงจุดหนึ่ง ความลึกลับภายในใจย่อมเกิดขึ้น แรงขับของจิตใจ (libido) ก็จะทำให้เกิดการพัฒนาแบบเคลื่อนเข้าหาตัวเอง จิตใต้สำนึกจะเรียกหาการอยู่กับตนเอง (subjective) จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับวัตถุภายนอกหรือสิ่งแวดล้อมภายนอก (objective) แต่ถ้าเกิดการพัฒนาเฉพาะการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าเสมอความลึกลับและสับสนยิ่งทวีมากขึ้น แต่ทั้งนี้การพัฒนาแบบเคลื่อนเข้าหาตัวเอง (regressive) ก็มีได้หมายความว่าถึงการนอนเนื่องอยู่กับจิตใจหรือตัวเองตลอดเวลา เพราะความหมายของการพัฒนาลักษณะนี้คือ เมื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมแล้วก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับภายในของตนหรือมีความเป็นหนึ่งเดียวกับตนเอง ในทางกลับกัน เมื่อเป็นหนึ่งเดียวกับตนเองหรือปรับเข้ากับภายในตนเองแล้วก็ต้องปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วยเช่นกัน

ตั้งแต่บุญเข้ากรรมจนกระทั่งบุญปะทายข้าวเปลือกล้วนเกี่ยวข้องกับจิตใจ การรวมจิตใจทั้งของตนเองและทั้งชุมชนโดยมิได้ละทิ้งสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวแล้วมุ่งไปที่จิตใจเท่านั้น แต่เป็นการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างสองสิ่งคือการ

ปรับตัวของคนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอกและการรวมเป็นหนึ่งเดียวในใจตน บุญบั้งไฟถ้าเป็นงานระดับจังหวัดและอำเภออาจมีการแข่งขันกันอย่างจริงจัง เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่เรียกว่าบั้งไฟแสนหรือบั้งไฟล้น มีขบวนแห่อย่างสวยงาม และยิ่งใหญ่ มีผู้คนมาร่วมงานมากมาย แต่ด้วยใจแล้วทั้งผู้นำบั้งไฟเข้าแข่งขัน จะระลึกถึงฝนฟ้าพญาแถนอยู่ทั้งก่อนและหลังการยิง การขอพรผีเจ้าปู่และพญาแถนก็ยังคงมีให้เห็น ส่วนในระดับหมู่บ้านและตำบลเป็นบั้งไฟขนาดเล็กเรียกว่า บั้งไฟวา ชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงก็มาร่วมชม สำหรับการพนันบั้งไฟนั้น มีทั้งการพนันความสามารถในการทำบั้งไฟที่จะไปได้ไกลและไม่แตก และพนันกันด้วยเงิน ในระดับหมู่บ้านการพนันไม่ได้มีทั่วไปและเน้นการร่วมงานมากกว่า การไหว้ผีเจ้าปู่ตั้งแต่เพื่อการทำนา ปกปักษ์รักษา แก้มะ (แก้มบน) บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก และในทุกงานบุญแสดงความผูกพันระหว่างสิ่งแวดล้อมภายนอกและจิตใจ ซึ่งทั้งสองสิ่งผูกพันและสมดุลโดยจิตใต้สำนึกของชาวบ้านเอง ชาวบ้านไม่ได้มุ่งผลเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตมากๆ หรือหาวิธีการเอาชนะธรรมชาติ แต่จิตใต้สำนึกบอกให้กลับเข้าสู่จิตใจตนเอง ซึ่งชาวบ้านก็รวมทั้งสองสิ่งเข้าด้วยกัน คือการพัฒนาไปข้างหน้ากับสิ่งแวดล้อมหรือวัตถุภายนอก (progressive) และพัฒนากลับเข้าหาตนเอง (regressive)

ช่วงระยะเวลาสิบปีหลังนี้ การพัฒนาด้านวัตถุภายนอกเริ่มเข้ามาอย่างชัดเจนและรวดเร็ว โดยเฉพาะรถยนต์ไฮค์ที่ทุกบ้านต้องมี บางครั้งก็ยอมขายที่เพื่อซื้อ กระทั่งชาวบ้านเองก็พูดว่า ไทยซื้อเหล็ก เจ็กซื้อนา ในพื้นที่อีสานตอนบนไม่มีเฉพาะคนจีนซึ่งปัจจุบันหลายครอบครัวแต่งงานกับคนท้องถิ่นหรือคนที่มีเชื้อสายจีน คนไทยเชื้อสายจีนในภาคอีสานไม่ว่าจะยังเป็นจีนแท้และจีนผสมเรียกตนเองว่าเป็นคนอีสานเต็มตัว นอกจากนี้กลุ่มคนที่นิยมซื้อที่ดินมากอีกกลุ่มคือคนไทยเชื้อสายเวียดนาม ที่เข้ามาพร้อมโฮจิมินห์และสงครามเวียดนาม คนกลุ่มนี้ในปัจจุบันก็ยังรักษาสืบทอดเอกลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์เวียดนามของตนไว้อย่างเหนียวแน่น ทั้งภาษา อาหาร การแต่งกาย รวมกลุ่มกันได้ดี มี

ความเป็นชาตินิยม และสำนึกในชาติกำเนิดของบรรพบุรุษสูง ทั้งยังนิยมแต่งงาน เฉพาะคนเวียตนามด้วยกัน การปฏิบัติตามประเพณีวัฒนธรรมทั้งหลาย รวมถึง การส่งเงินไปช่วยเหลือญาติพี่น้องและประเทศชาติในช่วงสงครามเวียตนาม ถึงแม้จะมีเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสต์บ้างก็ตาม ปัจจุบันเวียตนามเปิดประเทศ จึงมี โอกาสไปมาหาสู่ญาติพี่น้องที่ประเทศเวียตนามได้สะดวกขึ้น พร้อมทั้งญาติ พี่น้องก็มาทำงานหรือเยี่ยมเยียนที่ประเทศไทย คนไทยเชื้อสายเวียตนามมีฐานะ ทางเศรษฐกิจดีเป็นส่วนมาก

นอกจากซื้อมอเตอร์ไซด์หรือรถเครื่องแล้ว ยังซื้อรถไถนา (ใช้ร่วมกันใน ครอบครัว เช่น เขย สะใภ้ พ่อตา แม่ยาย) การเป็นหนี้ ธ.ก.ส. แทบจะหาไม่ได้ที่ ชาวนาคนใดไม่เป็นหนี้ ธ.ก.ส. และล้วนเป็นหนี้ระยะยาว ในการยืมต้องแจ้งว่า จะเอาไปทำงานการเกษตรอะไร อย่างไร แต่พอถือเงินออกจากธนาคารแล้ว เงิน กู้ ก็กลายเป็น เงินกู ซื่อในสิ่งที่ตนต้องการเช่น โทรศัพท์จอแบน เครื่องเล่นดีวีดี โทรศัพท์มือถือ ตู้เย็น ฯลฯ แต่นี่แทบจะเป็นวิธีการเดียวที่ชาวบ้านจะได้ในวัตถุ ทุนสมัยนี้ตามที่ตนต้องการ แต่หลายคนก็นำเงินกูมาทำนา เลี้ยงสัตว์ แต่การทำ นานั้นมีหนี้สินเพิ่มพูน ขยายชั่วเสร็จใช้หนี้ปุ๋ย กำไรจากการขายข้าวนั้นชาวนา แล่นนี้ไม่รู้จัก แต่อย่างไรเสีย ก็ถือว่ามิช้าในยังได้กินได้ทานและขายยามฉุกเฉิน สิ่งเหล่านี้เป็นการพัฒนาหรือเคลื่อนไปยังสิ่งแวดล้อมภายนอก และถ้าพัฒนา ลักษณะนี้ไปเรื่อยๆ จะเกิดความลั้งเลหรือสับสนภายในใจ จิตใต้สำนึกจะเรียก ร้องให้พัฒนากลับเข้าหาตนเอง (regressive) เช่น บางสิ่งเรายกเหตุผลว่าเป็น เพราะประเพณีหรือธรรมเนียมปฏิบัติ แต่สิ่งนั้นเป็นกลไกที่จะนำเรากลับเข้าหา จิตใจคน บางหมู่บ้านปีไหนไม่ได้จัดงานบุญอะไรก็จะไปร่วมงานกับหมู่บ้านข้างๆ เช่น มาร่วมงานบุญเผาสที่จัดเป็นงานยิ่งใหญ่ในรอบสามปี

พลังงานของจิตใจมีการไหลเวียนถ่ายเทไม่ได้หายไปไหน ถ้าจิตสำนึกหรือ อีโก้มีพลังงานมากก็จะกลับไปสู่จิตใต้สำนึก (unconscious) ในทางกลับกัน ถ้า จิตใต้สำนึกมีพลังงานมากก็จะผลักพลังงานนั้นเข้าสู่จิตใต้สำนึก นั่นก็คือพลังงาน

ที่เราเก็บกดไว้ (repression energy) ไม่สูญไปไหน เพียงแต่เปลี่ยนที่อยู่ งานบุญ ประเพณีเป็นการถ่ายเทพลังงานและถ่ายเทเป็นพลังงานบริสุทธิ์ (sublimation energy) โดยการนำพลังงานทางจิตใจไปสู่ศาสนาและความเชื่อความศรัทธาในผี เจ้าปู่ พระแม่โพสพ ผีตาแฮก ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ การเปลี่ยนจากพลังงานที่ไม่ดีไปสู่พลังงานที่ดี เช่น ความรุนแรงก้าวร้าวหรือความหมกมุ่นทางเพศซึ่งถูกเก็บกดไว้ เปลี่ยนเป็นความเชื่อและศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการปฏิบัติตามกฎของหมู่บ้าน ตามแนวทางจริยธรรมทั้งพุทธและผี ชาวบ้านมีกฎทางจริยธรรมในการอยู่ร่วมกัน โดยปู่ตาเป็นผู้สั่งสอนมาโดยไม่มีการเขียนบันทึก แต่เป็นการร้องหมอลำและการบอกสอนจากรุ่นสู่รุ่น พลังงานเปลี่ยนรูปได้แต่ไม่หายไปไหน เมื่อมีงานบุญแทบทุกเดือน แสดงถึงการเปลี่ยนรูปพลังงานให้เป็นพลังงานบริสุทธิ์เสมอ ในทุกงานบุญมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มิใช่ความมั่งงายแต่เป็นความเชื่อความศรัทธาที่มีเหตุผล (rational faith) เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม ตลอดสิบวันพระท่านปฏิบัติกรรมฐาน ชาวบ้านร่วมกันเข้าวัดปฏิบัติธรรมและประพาดิอยู่ ในศีลธรรม เดือนยี่ บุญปะทายข้าวเปลือก ร่วมกันตักบาตร ฟังเทศน์ตอนเช้า และทำบุญสู่ขวัญข้าวแม่โพสพ เดือนสามบุญข้าวจีได้ข้าวใหม่ปั้นแล้วจีถวายพระฉันตอนเช้า เดือนสี่บุญเวส ตลอดสามวันสามคืนเป็นงานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งสิ้น เข้าวัดฟังเทศน์มหาชาติทั้งวัน เดือนห้าบุญสงกรานต์ ช่วยกันทำความสะอาดวัด สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ รวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน เดือนหก บุญบั้งไฟ นอกจากบูชาพญาแถนแล้วผีเจ้าปู่ประจำหมู่บ้านก็ต้องขอพรด้วยเช่นกัน เดือนเจ็ด บุญไหว้ผีเจ้าปู่หรือไหว้มเหศักดิ์หลักเมือง เป็นงานที่แสดงให้เห็นความมั่นคงศรัทธาของชาวบ้านต่อเจ้าปู่อย่างมาก เดือนแปด บุญเข้าพรรษา

ถึงปัจจุบันจะมีหลอดไฟนีออน แต่การทำเทียนขี้ผึ้งถวายยังเป็นปัจจัยสำคัญอยู่ ตลอดช่วงเข้าพรรษา ชาวบ้านจะเข้าฟังธรรมเป็นพิเศษ ผู้เฒ่าผู้แก่ยังมาอยู่วัดภาวนาอยู่ พระสงฆ์ก็จะเดินทางไปกราบเคารพพระผู้ใหญ่ในจังหวัดหรือแถบใกล้เคียง โดยชาวบ้านจะประกาศและรวมพลแห่มาไปพร้อมพระ ชาวบ้านเรียกว่า ไปคารวะพระผู้ใหญ่ ในสมัยปู่ย่าตายายจะพากันเดินด้วยเท้า

ตามพระสงฆ์ไปคารวะพระผู้ใหญ่นั้นบถือ และไปทำความสะอาดวัดนั้นด้วย ชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านที่วัดตั้งอยู่ก็จัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ให้ หรือเดินทางไป ตัดหญ้าตามวัดที่ตกลงกันว่าจะไปทำความสะอาด ชาวบ้านเรียกว่า ไปเสียหญ้าให้ วัด (ไปตายหญ้า) ช่วงนี้บ่าวสาวมีโอกาสได้พบและใกล้ชิดกันในขณะที่เดินไปวัดและ ทำความสะอาดวัด เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน ไหว้ผีพ่อแม่ญาติพี่น้องสามภรรยา ผู้ล่งลับ และเชิญวิญญาณกินอาหารที่นำไปทำพิธีที่วัด และอาหารส่วนหนึ่งนำไป ไหว้เจ้าไฮ่เจ้านาหรือปู่แะย่าแะก เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน ทำบุญให้เปรตและ ญาติพี่น้อง เดือนสิบ บุญข้าวสาก ทำบุญให้ญาติพี่น้องสามภรรยา เดือนสิบเอ็ด ก่อนออกพรรษาหนึ่งวันชาวบ้านเตรียมทำน้ำข้าวยาคุ ถวายพระในวันออกพรรษา เป็นโหลเรือไฟสำหรับชาวนครพนม ในตัวจังหวัดสกลนครมีงานแห่ปราสาทผึ้งซึ่ง เปรียบเสมือนปราสาทบนสวรรค์ หมู่บ้านในจังหวัดสกลนครและนครพนมก็ยังมี การแห่ปราสาทผึ้งเข้าวัดแต่เป็นปราสาทเล็กๆ เดือนสิบสอง บุญฐานี จิตศรัทธาที่ เสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อรวบรวมให้วัดในหมู่บ้าน ความเชื่อศรัทธาที่ปฏิบัติต่อสิ่งที่ เคารพบูชาเป็นเหมือนการขัดเกลาพลังงานที่มีอยู่ให้สะอาดและบริสุทธิ์

พลวัตของจิตใจ (Dynamics of Psyche)

พลวัตหรือการขับเคลื่อนของจิตใจ พลังงานจากภายนอกนำเข้าสู่ระบบ ภายในคือร่างกายและจิตใจ เมื่อพลังงานที่มีอยู่ลดน้อยถอยพลังลง ในงานบุญ กองข้าว หลังจากพิธีทางพระเสร็จแล้วก็จะเป็นการสู่ขวัญข้าว จากนั้นสมาชิก ในหมู่บ้านก็จะบายศรีสู่ขวัญ ผูกแขนอวยพรให้แก่กัน โดยก่อนอื่นต้องผูกแขนให้ ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านก่อน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นเหมือนการเติมพลังงานเข้าสู่ ระบบของจิตใจ แต่พลังงานเหล่านี้ก็สามารถลดลงได้เมื่อพบกับการเปลี่ยนแปลง ของสิ่งรอบตัวหรือสิ่งเร้าภายนอก โดยเฉพาะเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่าง รวดเร็วจากภายนอกทำให้เกิดการปรับตัวซ้ำอีก อย่างไรก็ตามจิตใจจะไม่มั่นคง ได้เลยถ้ารับแต่พลังงานจากภายนอกหรือให้พลังงานจากภายนอกเป็นตัวกำหนด การทำงานของจิตใจเรียกว่าพลังงานของจิตใจ (psychic energy) โดยมีคุณค่า

ของจิตใจ (psychic value) อยู่ในพลังงานของจิตใจ สิ่งใดที่เราให้คุณค่ามากเราก็มองหาพลังงานจากสิ่งนั้นมากกว่าอย่างอื่น พลังงานของจิตใจไม่ได้อยู่ในรูปที่แน่นอนหรือสามารถวัดได้ แต่จะอยู่ในรูปความปรารถนา ความหวัง ความรู้สึก ความตั้งใจ ความอดสาหัส การประกอบงานอีตแม้เพียงหนึ่งงานนั้นประกอบด้วยพลังงานของจิตใจ ทั้งความปรารถนาที่จะร่วมกันทำงานประเพณี มีความหวังในตัวสมาชิกผู้ร่วมงานและผลสำเร็จของงาน มีความรู้สึกอารมณ์ขณะดำเนินงาน มีความตั้งใจและอดสาหัสในด้านต่างๆ ที่จะให้งานดำเนินไปอย่างเรียบร้อย พลังงานของจิตใจนี้ไม่ได้มีแค่เฉพาะบุคคลคนเดียว แต่ทุกคนที่ร่วมงานมีต่อกันและร่วมกัน ทั้งนี้การดำเนินงานอีตแต่ละงานของชาวบ้านทุกที่ประสบความสำเร็จไปได้ด้วยดี ทุกงานอีตจะมีคนมาร่วมเป็นจำนวนมาก

พลังงานของจิตใจที่สำคัญสำหรับความต้องการของชาวบ้านคือความรักระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกันเอง เวลามีการประกอบงานบุญแต่ละงานนั้นน้อยมากที่จะมีการร่วมกันจัดงานระหว่างหมู่บ้าน นอกเสียจากการเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันมาก่อน หรือเป็นชุมชนเล็กๆ ที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นแล้วอาศัยอยู่ใกล้เคียงกัน ในการรวมกันของคนในหมู่บ้านนั้นหลายปัจจัยที่มีการอนุโลมหรือเป็นข้อตกลงที่ผ่อนหนักเบาให้กันได้ เช่น เงินบริจาคของแต่ละครอบครัว ฐานะทางเศรษฐกิจเกือบทุกหมู่บ้านในจังหวัดสกลนครและนครพนมอาจไม่อยู่ในระดับที่ดี เพราะประชาชนส่วนมากมีอาชีพการทำนาเป็นหลัก การใช้แรงงานจึงเป็นความเต็มใจในการช่วยเหลือให้งานบุญสำเร็จลุล่วง เงินเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน แต่อาจเป็นแหล่งพลังงานที่มีคุณค่าทางจิตใจน้อยสำหรับชาวบ้าน โดยเฉพาะในงานอีตสิบสอง ทุกบ้านทำอาหารแล้วนำมารวมกันที่วัดหลังจากการประกอบพิธีกรรมก็กินร่วมกัน บางคนหาปลามาได้ก็นำมาช่วยกันทำอาหาร การกินร่วมกันของสมาชิกในหมู่บ้านนั้นมีความหมายมากกว่าการอ้อมท้อง บุญเดือนเจียงหรือเดือนอ้ายคือบุญเข้ากรรม ชาวบ้านหาข้าวสาร ถั่วเขียว อาหารที่ตนพอมีนำถวายวัดเพื่อทำภัตตาหารถวายพระสงฆ์และผู้ร่วมปฏิบัติธรรมทั้งหลาย

การทำบุญถวายพระแม่กระทั่งหนุ่มสาวก็นำอาหารที่หามาได้ด้วยตนเอง เช่น แกงเห็ด แกงหน่อไม้ แกงหอย ปลาเล็กปลาน้อยนี้ อาหารที่นำมานั้นต้องทำเอง เพราะถ้าซื้อจะไม่อร่อย สิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าของจิตใจสำหรับชาวบ้านมาก การทำบุญด้วยการให้ทานเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของทุกงานอีต ความเชื่อในเรื่องบาปบุญ กรรมเวรมีผลต่อความคิดและการกระทำของชาวบ้านมากเสมือนเป็นแหล่งพลังงานสำคัญในการขับเคลื่อนจิตใจไปตามทิศทางนั้น สิ่งเหล่านี้คือคุณค่าของจิตใจซึ่งอาจมีหลายคุณค่า คุณค่าของจิตใจเปรียบเสมือนตัวชี้นำพลังงานของจิตใจให้ชาวบ้านประพฤติตามเส้นทางนั้น

คุณค่าหรือค่านิยมทางจิตใจของชาวบ้านในงานอีตสิบสองในด้านการประกอบพิธีกรรมงานอีตคือ การอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกันอย่างเต็มที่ ทุกคนทำให้สิ่งที่ตนถนัด จุดศูนย์กลางหลักในการทำงานไม่ใช่อยู่ที่ ผู้ใหญ่บ้าน พระ พ่อปู่ ฯลฯ เสียทีเดียวแต่อยู่ที่ตัวหมู่บ้านเอง เป็นงานบุญบ้านเฮา ชาวบ้านมีความสำนึกร่วมในชุมชนค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่หรือหมู่บ้านใหม่ หมู่บ้านใหม่คือหมู่บ้านที่มีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาโดยเฉพาะในช่วงแล้งหนักในแถบจังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด สุรินทร์ โดยส่วนมากผู้ที่เข้ามาอยู่ใหม่สร้างชุมชนใหม่ที่ท่ามกลางคนถิ่นเดิม ทั้ง ผู้ไท ญ้อ ไยย กะเลิง ก็ยังไม่ทิ้งประเพณีวัฒนธรรมของตนเอง ฉะนั้นหมู่บ้านติดกันอาจพบคนสามกลุ่มคือ ผู้ไท ญ้อ ลาว คำเรียกชื่องานบุญแต่ละงานมีความแตกต่างกันบ้าง แต่แก่นของงานก็ยังคงมีความเหมือนกัน อาจเข้มข้นแตกต่างกันไป การทำงานเป็นทีมของชาวบ้านสามารถทำงานให้งานบุญแต่ละงานสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยมีหลักยึดเหนี่ยวทางใจในแต่ละงานเป็นสำคัญและจุดรวมกายใจคือหมู่บ้านของตน คุณค่าทางจิตใจทั้งทางกายและใจเป็นพลังงานสำคัญทางจิตใจที่เป็นแรงขับเคลื่อน ดังเช่น บุญกฐิน คุณค่าทางจิตใจคือ การเคารพศรัทธาในพระศาสนาและพระสงฆ์หรือความเชื่อในเรื่องบุญทำกรรมแต่ง ชาวบ้านรวบรวมปัจจัยเพื่อรวมเป็นกองบุญ พอถึงวันแห่งกฐินชาวบ้านมารวมตัวกันบางบ้านแห่งกองกฐินเข้าวัด บางบ้านเข้าไป

แห่รอบเจดีย์ ถ้าวัดป่าก็แห่รอบองค์พระที่ประดิษฐานอยู่ลานวัด หน้าขบวนแห่มีคนกวาดถนนตามเส้นทางเดินและตามด้วยการตีฆ้อง บางคนคอยอยู่ที่บ้านตนพอขบวนผ่านมาถึงก็ร่วมเดินเข้าวัดด้วย โดยแต่ละคนก็ถือสิ่งต่างๆ ที่จะถวายพระนอกเหนือจากผ้ากฐิน เช่น เทียน ธง หมอน ผ้าห่ม กล้วย มะพร้าว ส้มโอ หมาก หลอดไฟ ไม้กวาดทางมะพร้าว ไม้กวาดดอกหญ้า ถังน้ำ กะละมัง กระตัก น้ำร้อน เสื่อสาน น้ำ อุปกรณ์เย็บปัก ฯลฯ ทุกคนจะถือสิ่งของเข้าวัด สิ่งทีกระทำส่งให้เห็นถึงคุณค่าทางจิตใจของกลุ่มคนนั้นๆ ดังเช่นกรณีนี้ที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางจิตใจที่มีเหมือนกันแสดงออกมาเป็นพลังงานทางจิตใจผ่านพฤติกรรม

กลุ่มพลังของจิตสำนึกแทรกซ้อน (constellating power of complex) คือคุณค่าของจิตสำนึกของคนเราเกิดจากหลายๆ องค์ประกอบเชื่อมโยงกันเป็นจิตสำนึกแทรกซ้อน เช่น เมื่อกล่าวคำว่า ความมืด คำนี้จะเชื่อมโยงถึง ลึกลับ กลัว อันตราย ความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นแทรกอยู่ในอีตลีสบสองเดือน ประเพณีบุญข้าวสากชาวบ้านนำอาหารมาให้ญาติผู้ล่วงลับได้กิน บางหมู่บ้านผู้คนมาจุดธูปเทียนหน้าธาตุผู้ตายตั้งแต่เช้ามืดเพราะวิญญาณโดนปล่อยออกมาแค่ช่วงนั้นสว่างแล้ววิญญาณจะไม่ออกมา แต่บางหมู่บ้านนำอาหารมาหน้าธาตุหลังจากทำพิธีทางศาสนาตอนเช้า โดยชาวบ้านร่วมกันทำบุญที่วัดและนำห่ออาหารมาวางรวมกันโดยผูกชื่อผู้ตายไว้แต่ละห่อ พระจะผูกสายสิญจน์แล้วแผ่กรวดน้ำ พระสวดมนต์เสร็จ ทุกคนจึงรับห่ออาหารของตน แยกย้ายไปหน้าธาตุผู้ตาย แล้วนั่งกินด้วยกันกับดวงวิญญาณญาติพี่น้อง บางหมู่บ้านถือว่าญาติพี่น้อง สามิภรรยาได้รับการปล่อยวิญญาณในวันนั้น เวลาเตรียมอาหารให้ผู้ล่วงลับกินจึงร่วมวงกินด้วย บางบ้านเป็นครอบครัวใหญ่แผ่ห่ออาหารที่เตรียมไปหน้าธาตุของผู้ตายเมื่อเดินผ่านหรือนั่งอยู่ใกล้ใครก็ทักทายผู้ตายที่ธาตุอยู่ใกล้เคียงนั้นด้วย จิตสำนึกแทรกซ้อนเรื่องสิ่งลึกลับเป็นกลุ่มพลังที่เชื่อมโยงถึง ผู้ล่วงลับ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ แถน เจ้าปู่ พญานาค จิตสำนึกแทรกซ้อนเรื่องสิ่งลึกลับนั้นแทรกอยู่ในบทสนทนาของชาวบ้านเสมอ

แม้กระทั่งคำพูดที่ติดปลายลิ้นเมื่อนึกไม่ออกก็จะใช้คำว่า เพ็นหรือเจ้า (เทพเจ้าที่เคารพ) ความตั้งใจอย่างยิ่งขณะจัดรูปหัวใจปั้ว แวดตาของความกลัว เมื่อกล่าวถึงการลงโทษของเจ้าปั้ว เช่น เมื่อกล่าวถึงเจ้าปั้ว จะกล่าวคำเชื่อมโยง (word association) ถึง คุ่มครอง ผู้ดูแล เคารพ ศักดิ์สิทธิ์ กลัว นอกจากคำพูดแล้วการแสดงออกทางอารมณ์และร่างกายก็แสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกแทรกซ้อนได้เช่นกัน การเกิดอารมณ์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบทางสรีระ เช่น หัวใจเต้นเร็ว หายใจถี่ หน้าแดง สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเข้มข้นของภาวะจิตสำนึกแทรกซ้อน เมื่อกล่าวถึงการไม่เคารพเจ้าปั้วจะมีเหตุการณ์อะไร นอกเหนือจากคำพูดการแสดงทางอารมณ์จะปรากฏให้เห็นก่อน สีหน้าตึงเครียด หายใจถี่ จิตได้สำนึกนี้จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นขณะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือผ่านการปฏิบัติทางศาสนา และวิธีการหนึ่งที่สามารถดึงจิตได้สำนึกขึ้นมาได้คือ การพูด โดยใช้คำเชื่อมโยงหรือการใช้คำสำคัญ (key word) ทั้งนี้อาจกล่าวเป็นประโยคโดยมีคำสำคัญในประโยคนั้นๆ หรือกล่าวเฉพาะคำสำคัญเช่น คำว่า ข้าว อาจให้ตอบเป็นประโยคแต่จับคำสำคัญในคำตอบนั้น ขณะพูดตอบอาจแสดงอารมณ์ความรู้สึกประกอบคำพูด การดึงจิตได้สำนึกของคนออกมาโดยใช้เทคนิค (free association) ทั้งผู้ถามและผู้ตอบอยู่ในภาวะผ่อนคลาย เมื่อผู้ถามเอ่ยคำสำคัญ ผู้ตอบต้องตอบคำแรกที่เกิดขึ้นในใจสำหรับผู้ถามแล้ว นอกเหนือจากการบันทึกคำพูดและสังเกตความเร็วของการตอบสนอง ยังต้องสังเกตอารมณ์ของผู้ตอบด้วย ถ้าคำสำคัญนั้นไม่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก เขาก็จะตอบสนองได้อย่างรวดเร็ว เมื่อปล่อยให้คนนำจิตได้สำนึกขึ้นมาโดยผ่านจิตสำนึกเป็นตัวพูดออกมา นั่นคือเขาได้พูดสิ่งที่มาจากภายใน และเราเองก็จะได้สิ่งสำคัญที่สุดถึงแม้เป็นรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ แต่ก็มีคามหมาย เช่น

เมื่อให้คำสำคัญ บั้งไฟ คำตอบคือ ผน พุงนา ข้าว ม่วน
บุญกองข้าว คำตอบ โฮมข้าว (รวมข้าว) บุญบ้าน วัด
ตาแฮก (เจ้าไร่เจ้านา) คำตอบ โพนตาแฮก เอ็ดนา ดูแลไรนา

พลวัตของจิตใจนั้นอยู่บนหลักการพื้นฐานสองหลักการคือหลักของความเท่าเทียม (principle of equivalence) และหลักของการเปลี่ยนถ่าย (principle of entropy) พลังงานมีสองชั่วคือชั่วบวกและชั่วลบ พลังงานไม่หยุดนิ่ง มีลดลงเพิ่มขึ้น และถ่ายเท และพลังของจิตใจจะไม่หมดหรือสูญสลายไป และถ้าเกิดพลังชั่วใดชั่วหนึ่งมีมากเกินไปก็จะเกิดความไม่สมดุลโดยเฉพาะเมื่อพลังชั่วลบไหลไปสู่ชั่วบวก ถ้าแสดงออกสู่จิตสำนึกไม่ได้ก็เกิดการเก็บกดไว้ (repression) ให้เข้าไปสู่จิตใต้สำนึกเมื่อเกิดความสับสนมากและไม่สามารถทำให้สมดุลได้อาจเกิดภาวะทางจิตได้การแทนที่ (suppression) จะดีกว่าการเก็บกด หลักของความเท่าเทียม (principle of equivalence) คือเมื่อภายในจิตใจของเรามีคุณค่าหนึ่งอ่อนกำลังลงหรือหยุดไป พลังงานที่อยู่ในรูปแบบของคุณค่าจะไม่สูญหายไปจากจิตใจ แต่จะย้อนกลับมาปรากฏในรูปแบบใหม่ ทั้งนี้การถ่ายโอนของคุณค่าไม่เฉพาะเกิดขึ้นภายในจิตใจหรือตัวเราเท่านั้น แต่อาจเกิดจากภายนอกที่มีผลต่อจิตใจได้เช่นกัน การไหว่ตาแฉก การสู่วัยขั่ว สู่วัยควายที่เคยจัดพร้อมกับงานฮิตนั้นอาจอ่อนแอลง แต่ความเชื่อเหล่านี้ไม่ได้หายไปไหนและยังคงอยู่ภายในถึงแม้จะกลับมาปรากฏในรูปแบบใหม่คือการเห็นคุณค่าในตัววัตถุภายนอกซึ่งมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น รถเกียขั่ว รถไถนาหลายคันก็มีรวงขั่วผูกไว้หน้ารถ เมื่อซื้อรถไถมาใหม่ก็ขับไปให้เจ้าปู่ดูและบอกกล่าวท่าน ก่อนการทำนาเวลาขับไปไถนาถ้าผ่านศาลเจ้าปู่ก็บีบแตร ไม่เช่นนั้นก็บีบแตรบอกเจ้าปู่ที่ทุ่งนาตน บางคนไม่ทำสิ่งเหล่านี้ อยู่ๆ รถไถก็เสีย ใช้ไม่ได้ ทั้งที่ซื้อมาใหม่ บางคนซ่อมเท่าไรก็ไม่ดี เมื่อมีเครื่องจักรเหล่านี้การประกอบพิธีกรรมบางอย่างอ่อนแอลงหรือหมดไปแต่ก็มีการทดแทน การรวมกันของชาวบ้านเป็นการเติมเต็มจิตใจให้สมบูรณ์ขึ้น ปัจจัยภายนอกก็มีผลต่อความสมดุลของจิตใจเช่นกันดังเช่นทุกครั้งหลังพิธีกรรม ชาวบ้านจะกินข้าวร่วมกัน ในวงอาหารก็สนทนาพูดคุยอย่างเป็นกันเองสนุกสนาน ทุกครั้งเมื่อมีการจัดเตรียมวงอาหารชาวบ้านก็จะเรียกกันกินข้าวโดยไม่มีลักษณะที่ใครสนิทสนมกับใครหรือเฉพาะกลุ่มเพื่อนของตน

การสร้างความเท่าเทียมกันของข้าวสองข้าวโดยวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การไถ่ถามทุกข์ ความโล่งใจในทุกข์สุขของสมาชิกและชุมชน หลายหมู่บ้านที่ยังไม่ทำไร่บ้านตามนโยบายของทางการเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบและสวยงาม อีกทั้งมีการประกวดด้วยนั้น บ้านที่ยังไม่มีไร่ก็ยังเดินไปมาหาสู่กันได้สะดวก กินพื้นที่บ้านพื้นที่นาใกล้เคียงกันก็ไม่ใช่เรื่องที่ต้องใส่ใจ พืชผักยังแบ่งกันกินได้ การเรียกกันกินข้าวก็ยังมิให้เห็นทั่วไป การนั่งกินข้าวชานบ้านหรือใต้ถุนบ้านยังดำเนินอยู่ การไปร่วมงานศพเมื่อรู้ว่ามีคนเสียชีวิตก็ไปช่วยกัน เช่น ผู้หญิงทำกับข้าว ผู้ชายก็ไปหาฟืนด้วยกันเพื่อนำมาเตรียมเผาศพ ไม่ได้เถียงว่าเป็นหน้าที่ของเฉพาะญาติพี่น้องของผู้เสียชีวิตเท่านั้น แต่คนในหมู่บ้านก็มาช่วยกัน (การฌาปนกิจโดยใช้ฟืนมีหลายกรณีเช่น หมู่บ้านนั้นไม่มีเมรุเผาศพ หรือถ้ามีก็ไม่มีเป็นที่นิยมของครอบครัวนั้น หรือผู้เสียชีวิตสั่งไว้ว่าขอเผาบนกองฟอน (ฟืน) โดยใช้วิธีเสี่ยงไข่ หรือการตายแบบไม่ปกติก็ฝังในป่าช้า) และมาอยู่เป็นเพื่อนผู้ตายทั้งวันทั้งคืนโดยการเล่นพนันทั้งวันทั้งคืนเช่นกัน มีเสียงผู้คนตลอดเวลาและเปิดเพลงลูกทุ่งทั่วไปในงานด้วยไม่มีเพลงบรรเลงเศร้าโศก (จะมีเฉพาะเพลงธรณีกรรแสงเมื่อตอนนำผู้ตายไปฌาปนกิจที่วัดหรือป่าช้า) ผู้ตายคงจากไปด้วยความไม่เดี๋ยวดายและทำให้บรรยากาศทั้งบ้านและญาติพี่น้องไม่เหงาเศร้า ชีวิตประจำวันเช่นนี้เป็นการเติมและเสริมพลังงานทางจิตใจในแง่บวกให้แก่กัน ถึงแม้จะมีข้าวลบอยู่หรือพลังงานข้าวบวกที่ถดถอยดังเช่นงานศพหรือความทุกข์ใจต่างๆ แต่พลังงานข้าวบวกที่ลดน้อยลงก็ทำให้มีมากขึ้น

การเดินทางไปทำสัมมาชีพในต่างถิ่นนั้นไม่ว่าจะเป็นการใช้งานประเภทใด คนอีสานถือว่าเป็นการทำงานเพื่อเลี้ยงชีพและครอบครัว เป็นเพียงอาชีพหนึ่งไม่แบ่งแยกสถานะของคน ไม่ได้ให้คำนิยามว่าเป็นอาชีพหรืองานที่ต่ำต้อยเป็นงานของคนชั้นล่าง ซึ่งในสังคมทั่วไปให้คำนิยามกรรมกรเช่นนั้น อาชีพนี้และคนที่ทำอาชีพนี้จึงไม่ค่อยได้รับการให้เกียรติหรือมีคุณค่า เช่นกัน พลังงานข้าวลบก็น่าจะสามารถเกิดขึ้นได้จากภายนอก แต่เมื่อกลับสู่ชุมชนหรือบ้านเกิดความ

เป็นญาติพี่น้องร่วมแผ่นดิน ความเอื้อเฟื้อกัน มีรากฐานทางวัฒนธรรมประเพณี ตั้งแต่อดีตที่ยังปฏิบัติร่วมกันอยู่ทำให้พลังงานของจิตใจในด้านบวกมีเพิ่มมากขึ้น ช่วงสงกรานต์อย่างไรเสียก็ต้องกลับบ้านให้ได้ คนอีสานมุ่งหน้ากลับบ้านของตน ไม่ว่าจะจากบ้านมาเพื่อทำงานอะไรที่ไหนต้องรวบรวมเงินก้อนกลับบ้านเพื่อให้ทางบ้าน รวมถึงได้ซื้อเหล้ากินสนุกสนานในวันสงกรานต์ ทุกหมู่บ้านมีชีวิตชีวา ญาติพี่น้องลูก สามี ภรรยา อยู่พร้อมหน้านั่งล้อมวงกินข้าว กินเนื้อย่าง มีความสุข การไปทำงานต่างถิ่นถึงจะหนักเหนื่อยและบางครั้งอาชีพขายแรงงานโดนกล่าวว่าไร้เกียรติแต่เมื่อกลับบ้าน บ้านจะมีความรักความอบอุ่นมาแทนที่ เป็นคนที่มีค่าของครอบครัว ด้านลบจึงอ่อนแรงลง

โดยทั่วไปแล้วพลังงานทั้งสองข้างตรงข้ามควรสมดุล แต่ถ้าพลังงานชั่วใดชั่วหนึ่งมากเกินไปเมื่อไม่ใส่ใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งชั่วด้านลบมีมากขึ้น ปม (complex) ก็พัฒนามากขึ้น แล้วพลังงานด้านลบเหล่านี้ที่โดนสกัดกั้นไว้ก็จะแสดงออกมาในรูปความฝัน เพ้อฝัน คำพูดติดปลายลิ้น (slip of the tongue) เป็นต้น แต่ถ้ามีชั่วด้านบวกมากกว่าก็จะเป็นพลังงานบริสุทธิ์ (sublimation) วิถีชีวิตของชาวบ้านหรือชุมชนมีการรักษาสมดุลในพลังงานของจิตใจของตนเองและชุมชนเป็นอย่างดี เช่นในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ก่อนแจ้งชาวบ้านเตรียมหุงข้าวตักบาตร เมื่อตักบาตรครบทุกคนแล้วทุกคนนั่งลงรับพรจากพระ ซึ่งแต่ละซอยก็จะเป็นลักษณะเดียวกันนี้ การตักบาตรมีตั้งแต่คนแก่ไปจนถึงเด็กตัวเล็กๆ เป็นการเติมความพลังงานด้านบวกของจิตใจ หลังจากร่างกายและจิตใจได้รับการพักผ่อน ซึ่งเสมือนการเพิ่มกำลัง ชาวบ้านเติมพลังงานด้านบวกเข้าสู่จิตใจอย่างเต็มที่ (พลังงานด้านลบสามารถกลับมาแสดงออกได้เนื่องจากโดนเก็บกดไว้ และสกัดกั้นเข้าไปสู่จิตใต้สำนึกเมื่อชั่วลบนี้มากขึ้นก็จะดันกลับไปสู่จิตสำนึก)

การสะท้อนความเห็นแก่ตัวโดยการบริจาคข้าวและเงินในงานบุญปะทายข้าวเปลือกนั้น ข้าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับชาวบ้านแต่สามารถนำสิ่งที่ตนควรเก็บหรือขายแลกเงินมาแบ่งรวบรวมไว้เป็นของส่วนกลางของหมู่บ้านได้ และเป็น

ความตั้งใจที่จะสละสิ่งมีค่านั้นให้กับชุมชนของตน หรือถวายพระสงฆ์ในงานบุญ ข้าวจี เดือนสามหรือกุมภาพันธ์ ในทุกๆ งานบุญที่มีการจัดเลี้ยงชาวบ้านจะนำอาหารที่ตนมีมาร่วมประกอบอาหารด้วยเช่น มะละกอ น้ำปลา มะกอก ขนมนจีน ถ้าบ้านไหนหาปลามาได้เยอะก็นำมาแบ่งให้ แล้วก็ช่วยกันทำอาหาร บริการแจก น้ำ อาหาร ล้างจาน ความเสียสละที่เข้ามาแทนที่หรือลดทอนพลังความเห็นแก่ตัวกลายเป็นพลังบริสุทธิ์

หลักของการเปลี่ยนถ่าย (principle of entropy) พลังงานของจิตใจ ย่อมค้นหาความสมดุล พลังงานจะไหลเวียนจากคุณค่าที่เข้มแข็งกว่าไปสู่คุณค่าที่อ่อนแอกว่าจนกระทั่งเกิดความสมดุล อย่างไรก็ตามตามความสมดุลอย่างเต็มที่ และถาวรย่อมไม่มี แต่การรู้จักตนเองคือเป้าหมายที่แท้ของจิตใจ (psychic) แม้กระทั่งจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกก็ย่อมมีความสมดุลเช่นกัน ถ้ามีด้านใด ด้านหนึ่งได้รับการพัฒนามากเกินไปย่อมทำให้เกิดความขัดแย้ง ความเครียด แต่อีกข้อหนึ่งก็พยายามทำให้เกิดความผ่อนคลาย ความเป็นหนึ่งเดียวและความสงบสุข ถ้าบ้านหมู่ไหนมีการประกอบพิธีฮีดอย่างเคร่งครัดในงานบุญนั้นๆ ชาวบ้านเองจะรักษาความสมดุลต่างๆ ในงานด้วยตนเองซึ่งเกิดจากจิตสำนึก (ego) หรือจิตใต้สำนึก การแทนที่การทำงานของชายกับหญิงเมื่อมีความเคร่งเครียดก็มีการผ่อนคลายเช่น ชนข้าวขึ้นยั้งฉางหมู่บ้าน การร่วมเตรียมงานอย่างเข้มแข็ง ตอนเย็นก็มีการจัดรางวัล หลายหมู่บ้านมีลักษณะแบบปิดตัว (introvert) เพราะมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก การเข้าร่วมกิจกรรมจากและในตัวเมืองมีน้อย แต่ทั้งนี้โดยลักษณะนิสัยตามธรรมชาติ หมู่บ้านเองก็มีลักษณะบุคลิกภาพแบบเปิดตัว เมื่อจิตสำนึกพัฒนาบุคลิกภาพแบบปิดตัวจิตใต้สำนึกก็พัฒนาบุคลิกภาพแบบเปิดตัว (extrovert) โดยการจัดงานเพื่อที่คนในชุมชนได้ปฏิสัมพันธ์กัน ถ้าหมู่บ้านพัฒนาบุคลิกภาพของตนเป็นเฉพาะแบบปิดตัว ความขัดแย้งและภาวะตึงเครียดก็จะเกิดขึ้นเนื่องจากขาดความสมดุล ฉะนั้นเมื่อมีงานฮีดหมู่บ้านก็มีลักษณะบุคลิกภาพแบบเปิดตัวด้วยเช่นกัน นั่นคือความสนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน

ของคนในหมู่บ้าน การถ่ายโอนไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะระบบภายในของคนเท่านั้น แต่จากปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อภายในของคนคือ ระบบจิตใจ (mental) และ ร่างกาย (muscular) ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อระบบภายในของคน เช่น การกิน อิ่มนอนหลับทำให้จิตใจและร่างกายมีกำลังและมีชีวิตชีวามากขึ้น แต่เมื่อทำงาน เหนื่อยหนัก จิตใจและร่างกายก็เหนื่อยล้า คนในหมู่บ้านร่วมมือกันจัดงานอีต ด้วยแรงใจแรงกายซึ่งบางอีตเช่น บุญเผวส บุญภูฐาน บุญเข้ากรรม ฯลฯ จัดงานติดต่อกันหลายวันชาวบ้านมีความเหนื่อยล้า แต่ก็มีพลังเต็มเข้าที่ ทำให้จิตใจและร่างกาย กลับมามีกำลังมากขึ้นด้วยการทำบุญร่วมกัน สวดมนต์และกรวดน้ำร่วมกัน ตี๋มเหล่า กินข้าว ร้องรำทำเพลงร่วมกัน

การใช้พลังงาน (The Use of Energy)

พลังงานของจิตใจ (psychic energy) หรือพลังชีวิตโดยทั่วไปใช้เพื่อสอง จุดประสงค์หลัก คือ ใช้ในการทำงานเพื่อการดำรงชีวิตและใช้ในการดำรงเผ่าพันธุ์นั่นคือ เพื่อตอบสนองความหิว (hunger) และความต้องการทางเพศ (sex) ตามกฎธรรมชาติของชีวพลังงาน พลังงานที่เกินมาตามสัจยชาตญาณก็นำไปใช้ในกิจกรรมด้านวัฒนธรรมและด้านจิตวิญญาณ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ทำให้เกิดการพัฒนาไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้นของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความพอเพียงในความต้องการด้านร่างกายที่รวมถึงเรื่องอาหารและเพศแล้ว ก็จะมีพลังงานอีกมากในการประพฤติปฏิบัติด้านวัฒนธรรม เมื่ออายุทางร่างกายมากขึ้นก็จะยังมีพลังงานด้านจิตใจเช่นนี้มากขึ้น ในงานทั้งสิบสองเดือนนี้ผู้เฒ่าผู้แก่จะมีความกระตือรือร้นในการร่วมงานมากตั้งแต่เริ่มเตรียมงานจนกระทั่งปิดท้ายงาน เมื่อความต้องการด้านร่างกายลดน้อยลงไม่ว่าจะเป็นการหาอาหารหรือความปรารถนาด้านเพศ พลังงานทางจิตใจมีมากขึ้นทั้งนี้ก็ย่อมส่งผลถึงร่างกายที่ต้องการประพฤติปฏิบัติในงานที่เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ในวัยชราหลายคนมาร่วมงานบุญทั้งสามีและภรรยาเมื่อประกอบพิธีกรรมก็แยกกันปฏิบัติหน้าที่ เช่น ผู้หญิงทำงานที่บ้าน ผู้ชายไปเลี้ยงวัว ตักปลา ดูแลไร่นา เพื่อนพ้องพี่น้องอยู่หมู่บ้านเดียวกันเมื่อตอน

หนุ่มสาวแยกย้ายไปทำงาน เป็นทหารบ้าง มีภารกิจเลี้ยงดูครอบครัว แต่ปัจจุบันนี้ถ้ายังไม่เสียชีวิตก็มาพร้อมหน้าพร้อมตาทั้งชายหญิงในงานบุญบางงาน ส่วนวัยกลางคน (45 ปีขึ้นไป) ส่วนมากแล้วจะมีผู้หญิงเข้าร่วมงานมากกว่าในงานบุญ เช่น ข้าวประดับดิน ข้าวสาก ยกเว้นบุญไหว้เจ้าปู่ที่ผู้ชายจะมีส่วนร่วมอย่างพร้อมเพรียงและดูมากเป็นพิเศษ อีกทั้งสมาชิกในหมู่บ้านก็เข้าร่วมพิธีกรรมกันแทบทุกคน ส่วนวัยรุ่นหรือหนุ่มสาวชายหญิงจะเข้าร่วมในทุกๆ งานอีตในงานจำนวนไม่ต่างกันนัก แต่ก็ยังน้อยกว่าวัยกลางคนขึ้นไป

อาจเป็นไปได้ที่คนวัยหนุ่มสาวถึงวัยผู้ใหญ่ต้องทำมาหากิน เรียนหนังสือ เลี้ยงลูก ดูแลครอบครัว เป็นเหตุผลสำหรับการทำมาหากินและเลี้ยงดูลูกจึงไม่มีเวลา แต่เหตุผลที่แท้จริงนั้นคืออะไร เมื่อคนมีภารกิจในการตอบสนองความต้องการสองประการนั้นอย่างมาก พลังที่จะใช้เพื่อวัฒนธรรมก็ลดน้อยหรือไม่มีในสมัยป่า ลุง ยังเป็นหนุ่มสาวต่างมีพลังงานสำหรับวัฒนธรรมเสมอ เนื่องด้วยความต้องการหาอาหารหรือหาเงินและความผูกพันฉันแฟนไม่หนักหนาดังเช่นสมัยนี้ แต่ทั้งนี้วัยผู้ใหญ่หลายคนทั้งชายหญิงในเกือบทุกหมู่บ้านก็สามารถร่วมงานบุญของบ้านตนได้เสมอ โดยเฉพาะผู้ที่ทำงานใกล้หมู่บ้านตน ถ้างานบุญไหนไม่ตรงกับวันหยุด อาจต้องขอลาหยุดในงานบุญใหญ่ เช่น บุญไหว้เจ้าปู่ บุญเผา

หน้าที่ (Function)

บุคลิกภาพตามแนวคิดของ Jung แบ่งเป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ แบบปิด (introvert) และแบบเปิด (extrovert) ซึ่งแต่ละแบบก็มีส่วนของลักษณะตรงข้ามอยู่ในจิตใต้สำนึกด้วยดังที่ได้กล่าวแล้ว Jung แบ่งหน้าที่ (function) ซึ่งสอดคล้องกับบุคลิกภาพออกเป็น 2 คู่ โดยมี 4 หน้าที่การทำงาน คือ 1. ความคิด (thinking) และความรู้สึก (feeling) 2. การรับรู้สัมผัส (sensing) และสัญชาตญาณ (intuition) และหน้าที่ทั้งสี่นี้เป็นพฤติกรรมของมนุษย์เช่นกัน

ความคิด (thinking) รู้จักเหตุและผลเป็นหลักเกณฑ์ตามทฤษฎี รู้คิด วิเคราะห์ เห็นเหตุและผลสะท้อน สามารถตัดสินใจปัญหาโดยใช้หลักการทางตรรกะ ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ ได้ดี ความรู้สึก (feeling) ให้คุณค่าหรือประเมินสิ่งที่ตนรับรู้ว่าเป็นบวกหรือลบโดยใช้ใจตนเป็นเกณฑ์ตัดสิน เช่น พอใจ-ไม่พอใจ ดี-ไม่ดี ความรู้สึกต่างๆ เช่น โกรธ เจ็บปวด กลัว เสียใจ รื่นเริง สนุกสนาน รัก ให้คุณค่าของประเพณีและเห็นความสำคัญของมนุษย์ คนบุคลิกนี้มีลักษณะ อ่อนน้อม มีความคิดสร้างสรรค์ แต่ทั้งนี้ความรู้สึกในที่นี้ไม่ได้หมายถึงอารมณ์ (emotion) ที่ทำตามความอารมณ์รู้สึกของตน แต่เป็นความรู้สึกที่เป็นเหตุเป็นผลบนพื้นฐานความจริง (rational reason) แต่อารมณ์ความรู้สึก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายเช่น หัวใจเต้นเร็ว เหงื่อออก หน้าแดง ฯลฯ การรับรู้สัมผัส (sensing) ประเมินค่าตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น มีความรับผิดชอบจริงจังสูงในการแสดงความรู้สึก เห็นตามความเป็นจริงที่ของวัตถุที่ปรากฏหรือภาพที่สัมผัส มีแก่นสาร ตัดดิน เป็นคนขี้เบื่อไม่ค่อยมีจินตนาการ แต่ก็เป็นคนสนุกสนานร่าเริงและเรียบง่ายสบายๆ จากลักษณะสงบสุขุม แต่ก็ทำให้ดูเหมือนว่าเป็นคนมีเหตุผลและปฏิบัติงานต่างๆ ได้ดี ทว่าไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไปเพราะด้านลบอาจเป็นความเกรี้ยวกราด ความรู้สึกโดยสัญชาตญาณ (intuiting) การรับรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของจิตใต้สำนึกและตนเองไม่ได้สังเกตในสิ่งที่ตนรู้สึกและแสดงออก การใช้ลางสังหรณ์ไม่ขึ้นอยู่กับประสาทสัมผัสทางร่างกายดังเช่นการรับรู้สัมผัส (sensing) บุคคลลักษณะนี้จะเห็นโอกาส ความเป็นไปได้ ช่างฝัน จินตนาการ ไม่ค่อยสนใจรูปร่างภายนอกหรือร่างกายของตนเท่าใดนัก ไม่ค่อยเป็นนักปฏิบัติ มีความละเอียดลออ ความรู้สึกโดยสัญชาตญาณเป็นที่มาของความคิดสร้างสรรค์และแรงบันดาลใจ

ทั้งสี่หน้าที่ขึ้นอยู่กับว่า ณ ช่วงของงานบุญหน้าที่ใดจะมีบทบาทนำ หน้าที่แสดงให้เห็นผ่านจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ยกตัวอย่างการทำงานของหน้าที่ทั้งสี่ในงานบุญสงกรานต์ ความคิดคืออากาศร้อนมากและเป็นช่วงที่ร้อนที่สุดของปี

การได้อ่านน้ำและรดน้ำหอมให้แก่กัน ในช่วงเวลา 2 - 3 วัน ทำให้ร่างกายผ่อนคลายจากความอับอาย การได้ตะโกนร้องเพลงร่วมกันอย่างสุดเสียงเป็นการผ่อนคลายทางใจ ความรู้สึกคือบุญสงกรานต์นำมาซึ่งความสุขสนุกสนาน ได้อยู่พร้อมหน้าญาติพี่น้อง บางคนไม่เคยลาหยุดงานเลย เจ็บป่วยอย่างไรก็ต้องทำ เพราะจะได้สะสมวันลากลับมาบ้านวันสงกรานต์ ได้เห็นหน้าพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ได้กลับบ้านเยี่ยมไร่นา หายใจเต็มปอด บางคนคิดถึงและได้ทำในสิ่งที่ตนเคยทำ เมื่อครั้งยังอยู่บ้านเกิดตน เช่น หาปลา ยิ่งกึ่งกำ ช่วงเวลานี้เสมือนเวลาหยุดเดิน ไม่มีความวิตกว่าหลังจากวันสงกรานต์นี้จะเป็นอย่างไร ได้มีความสุขที่หมู่บ้านและครอบครัวของตน

แบ่งทั้งสี่หน้าที่นี้เป็นสองคู่คือความคิด (thinking) และความรู้สึก (feeling) โดยถือเป็นกระบวนการทางเหตุผล เป็นลำดับขั้นตอนในการตัดสินใจพิจารณาและประเมินคุณค่า ค้นหาเหตุผล ส่วนการรับรู้สัมผัส (sensing) และความรู้สึกโดยสัญชาตญาณ (intuiting) เป็นกระบวนการที่อ่อนทางเหตุผล ทั้งนี้กระบวนการเหล่านี้ขึ้นอยู่กับสิ่งเร้าภายนอกที่มีผลต่อร่างกายมากกว่าจิตใจ ในสี่หน้าที่นี้เมื่อหน้าที่หนึ่งมีบทบาทสำคัญหรืออยู่ในส่วนของจิตสำนึกมากกว่าหน้าที่อื่นๆ เป็นหน้าที่ควบคุมหน้าที่อื่นเรียกว่า หน้าที่หลัก (principal function) ทำหน้าที่คาดเดาพฤติกรรมที่จะตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ หน้าที่ที่สองส่วนใหญ่ยังอยู่ในจิตสำนึกเป็นหลักเรียกว่า หน้าที่แทรกซึม (auxiliary function) หน้าที่ที่สามจะตรงข้ามกับหน้าที่ที่สอง เนื่องจากบางส่วนโดนกดไว้ในจิตใต้สำนึกและบางส่วนอยู่ในจิตใต้สำนึก หน้าที่สุดท้ายตรงข้ามกับหน้าที่แรกเพราะหน้าที่นี้อยู่ในส่วนของจิตใต้สำนึก คนเรามีทั้งสี่หน้าที่ประกอบกันแต่มีในจำนวนที่ไม่เท่ากัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โดยทั่วไปแล้วจะมีเพียงหนึ่งหน้าที่ที่มีความโดดเด่นและแตกต่างจากหน้าที่ทั้งสามที่เหลือ อีกทั้งมีบทบาทในส่วนของจิตสำนึก เรียกว่า หน้าที่นำ (superior function) ส่วนหน้าที่ที่โดดเด่นน้อยที่สุดในการทำงานในจิตสำนึกคือ หน้าที่รอง (inferior function) ซึ่งจะโดนกดทับไว้อยู่ในส่วนของจิตใต้สำนึก

จะแสดงออกผ่านความฝันและการสร้างจินตนาการ หน้าที้นำกับหน้าทีรองนี้ จะจับคู่กันเป็นคู่ตรงข้าม เช่นเมื่อหน้าที่ความคิดเป็นหน้าที่นำ หน้าทีความรู้สึกจะเป็นหน้าที่รอง เมื่อหน้าที่นำเล่นบทบาทในส่วนของจิตสำนึกมากเท่าไร หน้าทีรองก็โดนผลักดันให้ไปอยู่ในส่วนของจิตใต้สำนึกมากเท่านั้น

ข้อตรงข้ามทีโดนกดทับไว้ในจิตใต้สำนึกแล้วไม่ได้แสดงออกมา การไม่แสดงสิ่งทีอยู่ในจิตใต้สำนึกและโดนกดทับไว้เสมอๆ นั้น ถ้าเป็นบุคคลก็เกิดความผิดปกติทางจิต ถ้าเป็นหมู่บ้านก็ย่อมบกพร่องไม่ปกติแตกสลายไป ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือจิตใจของคนในหมู่บ้าน เช่น บุคคลได้แสดงจิตใต้สำนึกของตนไม่ว่าจะหลับหรือตื่นย่อมรักษาสมดุลของตนได้ หมู่บ้านก็รักษาความสมดุลของตนไว้ได้ ในงานบุญหนึ่งงานก็จะแสดงความโดดเด่นของแต่ละหน้าที่ และทั้งสี่หน้าที่ก็จะประกอบกันขึ้นในงานอีตสิบสอง ซึ่งแต่ละขั้นตอนของงานอีตอาจมีหน้าที่ (function) ทีโดดเด่นและชัดเจน ข้าวใดเข้มแข็งหรือเห็นชัดเจนในกระบวนการอีตสิบสอง อีกข้าวหนึ่งก็ดูมีบทบาทน้อยลง การไหว้แม่โพสพเป็นเรื่องทีหาเหตุผลไม่ได้ตามหลักทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์หรือกระทั่งปรากฏการณ์ทีได้การประสพกับนางขวัญข้าว ถึงกระนั้นชาวบ้านก็ให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดเสมือนมีชีวิตและตัวตน สิ่งนี้เป็นเรื่องของสัญชาตญาณ ในส่วนของการสัมผัส คนอื่นอาจมองเห็นเป็นเพียงเมล็ดข้าวเท่านั้น แต่ส่วนสัมผัสจะไม่มีบทบาทหรือหน้าที่มากสำหรับชาวบ้านทีจะเห็นข้าวและการทำนาเป็นเพียงวัตถุหรือขั้นตอนการหารายได้ ด้านความรู้สึก การแบ่งปันเท่าทีตนมีในงานอีตเป็นเรื่องทีถูกต้อง ปัจจุบันนี้บางหมู่บ้านมีนโยบายจากผู้ใหญ่บ้านให้เก็บเงินแต่ละครอบครัวจำนวนเท่ากัน เช่น ไม่ว่าจะเป็นครีวเรือนใหญ่หรือครอบครัวเล็กก็จะเก็บเงินเพื่อใช้ในการงานบุญไม่ต่างกัน เช่น 500 บาททุกครัวเรือนซึ่งถือว่าเป็นจำนวนทีเยอะมากสำหรับชาวบ้านเอง วิธีการนี้จะใช้ไม่ได้ผลเท่าใดนัก เพราะก่อนการดำเนินงานอีตแต่ละงานจะมีการประชุมร่วมกัน ชาวบ้านมีเสียงในการเลือกสรรวิธีการของตนตามเสียงส่วนใหญ่ หน้าทีทีแสดงผ่านในพฤติกรรมของชาวบ้านโดยทั่วไปแล้วจะไม่เน้นไปที่หลักการ

หรือทฤษฎีทางตรรกศาสตร์อะไรเท่าใดนัก แต่จะเห็นความสำคัญที่ความรู้สึก การสัมผัส และสัญชาตญาณ งานบุญแต่ละงานก็สอดคล้องตามวงจรวิถีชีวิตและ การทำนา บุญบั้งไฟตามรับรู้สัมผัส (sensing) คือ เดือนพฤษภาคมเป็นช่วงปลาย ฤดูร้อนเริ่มฤดูฝนเมื่อยังบั้งไฟเสร็จแล้วฝนก็เริ่มตกตามฤดูกาล ผู้คนมีความรู้สึก (feeling) สนุกสนานทั้งชายหญิง หนุ่มแก่ เด็กมาพร้อมกันเป็นครอบครัวเพื่อ ดูการยิงบั้งไฟโดยนำอาหาร กระติบข้าว ตำมะละกอ และปูเสื่อกินข้าวด้วยกัน กลุ่มที่ทำบั้งไฟเป็นผู้ชายล้วนสรวลเสเฮฮาขณะเตรียมบั้งไฟ คนในกลุ่มได้ลุ้น พร้อมกันโดนวิ่งไล่จับลงโคลน และบั้งไฟที่ยิงขึ้นฟ้าเพื่อบอกกล่าวพญาแถนขอ ให้มีฝนตกลงมาให้นาได้อุดมสมบูรณ์ในลักษณะของสัญชาตญาณ ชาวบ้านไม่ได้แสดงพฤติกรรมแบบการคิด (thinking) ที่จะบอกตามทฤษฎีว่าส่วนผสมของ ดินปืนที่ใช้ทำบั้งไฟเป็นสารเคมีหนึ่ง ที่เมื่อผสมกับละอองอากาศหรือเมฆแล้ว จะทำให้เกิดฝน แต่ทั้งนี้ก็อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าเป็นองค์ความรู้ของชาวนา มาเนิ่นนานแล้ว แต่ไม่ได้มีหน้าที่โดดเด่นเท่าสามหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งลักษณะ ความคิดหรือความรู้เหล่านี้้อยู่ภายใต้จิตสำนึก

บุญเข้าพรรษาไม่ค่อยมีงานรื่นเริงและฉลองกันเหมือนงานบุญอื่นๆ เนื่องจากมีเหตุผลที่เป็นที่เข้าใจกันดีคือ พระสงฆ์ต้องจำพรรษาปฏิบัติกรรมฐาน ตลอดสามเดือน ท่านไม่สามารถไปบิณฑบาตได้สะดวกเพราะฝนตกเกือบทุกวัน ชาวบ้านจึงต้องเตรียมพร้อมกับการอุปฐากท่านในเรื่องต่างๆ ที่จะอำนวยความสะดวก ให้ได้ สัญชาตญาณ (intuition) ความเชื่อในสิ่งลึกลับไม่แสดงให้เห็นแต่ก็ไม่หายไป เสียทีเดียว ความเชื่อแบบมีเหตุมีปัจจัยตามหลักศาสนาพุทธเข้ามาแทนที่ การ แสดงความสนุกสนานเฮฮาอย่างชัดเจนเหมือนงานบุญอื่นๆ จะไม่ปรากฏ แต่จะ เป็นรูปแบบความปลื้มใจและอิมเอิบใจเมื่อได้ทำบุญ

อากาศหนาวกินข้าวจี เมื่อถึงฤดูหนาวโดยเฉพาะจังหวัดสกลนครและ นครพนมอากาศค่อนข้างเย็นจัด การผิงไฟทั้งในบ้านและนอกบ้านเป็นสิ่งที่ทำ กันเป็นกิจวัตร การจีข้าวเหนียวปั้น (อาจใส่เกลือและทาด้วยไขไก่) ก็เป็นของ

ว่างกินเล่นหน้าหนาว ในเดือนสามหรือเดือนกุมภาพันธ์เป็นช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จ และชนข้าวขึ้นยุ้งแล้ว ได้ข้าวใหม่ ชาวบ้านก่อกองไฟร่วมกันจี่ข้าวเหนียวซึ่งเป็น ข้าวใหม่ถวายพระในฤดูหนาว ถือเป็นพฤติกรรมที่เป็นไปตามความจริง ทั้งนี้งาน บุญข้าวจี่มาจากเรื่องราวตำนานในพระพุทธศาสนา การจัดงานบุญนี้สืบมาจาก เหตุการณ์ตามตำนานของพระศาสนา บุญข้าวจี่อยู่บนพื้นฐานของสัญชาตญาณ

งานอีตสิบสองแต่ละขั้นตอนจะประกอบไปด้วยหน้าที่แต่ละหน้าที่ แต่ในทุกงานอีตนั้นมีพื้นฐานจากความรู้สึกและสัญชาตญาณเป็นสำคัญ อาจมี หลักกฎเกณฑ์ตามหลักเหตุและผลทางวิทยาศาสตร์บ้าง แต่หลักการใดก็ไม่สามารถนำความรู้สึกและสัญชาตญาณได้ ความคิดอาจเป็นหน้าที่หนึ่ง แต่สำหรับ งานอีตสิบสองแล้วโดยรวมหน้าที่ด้านความคิดไม่ได้มีบทบาทมากในการทำงานบุญ หน้าที่ความคิดและการสัมผัสก็จะมีชัดเจนในบางขั้นตอนของการทำงานอีต แต่ไม่ได้หมายถึงภาพรวมของงานอีตสิบสอง

สีหน้าที่นี้ทำให้เกิดบุคลิกภาพแบบปิดและแบบเปิดที่เฉพาะ เช่น บุคลิกภาพปิดแบบความคิด (introvert thinking type) เป็นหน้าที่สำคัญ บุคลิกภาพเปิดแบบความรู้สึก (extrovert feeling type) บุคลิกภาพปิดแบบ ความรู้สึก (introvert feeling type) บุคลิกภาพลักษณะนี้จะพบได้ในผู้หญิง มากกว่าผู้ชาย สามารถซ่อนความรู้สึกของตนได้มาก อาจมีการระบืออารมณ์ นั้นออกมา และดูเหมือนมีพลังลึกลับบางอย่าง ส่วนคนที่มีบุคลิกภาพแบบ นักคิดที่ต้องใช้สมองอย่างหนักเสมอ จะมีความลำบากในการแสดงความรู้สึกที่ ออกมาจากใจ บุคลิกภาพแบบสัมผัสจะอยู่บนโลกของความจริงตามวัตถุหรือ สิ่งภายนอกที่สัมผัสจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญกับสิ่งที่อยู่ภายในหรือสัญชาตญาณ

หน้าที่ทั้งสี่ของพฤติกรรมมนุษย์ที่แสดงออกมาให้เห็น ไม่ว่าหน้าที่นั้นจะ อยู่ในส่วนของจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึก ทั้งสองคู่ก็มีข้อตรงข้ามและทั้งสองข้อ วิชาสมดุลกันอยู่ ถ้าข้อใดข้อหนึ่งมีน้ำหนักมากเกินไป หรือคนเราพยายามให้

มีเฉพาะชั่วใดชั่วหนึ่งเท่านั้น ก็เหมือนความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงความเป็นจริง จากการทำงานของจิตใจ คนเราไม่สามารถเป็นนักคิดทฤษฎีโดยปราศจากความ ต้องการที่จะแสดงความรู้สึกรู้สึกตามใจตนและโดยไม่ต้องอิงเกณฑ์ทฤษฎี และถึงจะ เป็นนักตรรกศาสตร์อย่างไร แต่ในใจย่อมมีส่วนของจิตใต้สำนึกที่เชื่อเรื่องลึกลับ อยู่ ซึ่งหลักเกณฑ์ทฤษฎีทางตรรกะอาจไม่มีเหตุผลเสียทีเดียว ด้วยว่าเป็นความ พิจารณาที่เชื่อในสิ่งนี้ แต่ถ้าเราห้ามหรือสกัดหน้าทีนี้ไม่ให้แสดงออกมา ย่อม เกิดปัญหาแก่ใจเราเอง

สัญลักษณ์ (Symbol)

หน้าที่ของสัญลักษณ์มีสองประการ 1. ความปรารถนาที่จะตอบสนองต่อ แรงขับของสัญชาตญาณซึ่งโดนสกัดกั้นไว้ 2. เป็นการรวบรวมส่วนประกอบต่างๆ ของต้นแบบ (archetype) สัญลักษณ์คือการปลดปล่อยพลังงานและลดความ ตึงเครียด ทำให้เกิดการพัฒนาสู่ความเจริญทางวัฒนธรรมที่สูงขึ้น สัญลักษณ์ เป็นตัวแทนที่แสดงถึงการพัฒนาจิตใจในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปให้ ถึง การรวมเป็นหนึ่งเดียว (wholeness) หรือตัวตน (Self) อีกทั้งเป็นตัวแทนของ จิตใจ เพราะว่านอกจากสัญลักษณ์จะแสดงถึงสิ่งที่เก็บกัก (จิตใต้สำนึก) ของเผ่า พันธุ์ไว้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของมวลมนุษย สัญลักษณ์เป็นผลผลิต ที่เกิดจากจิตใต้สำนึก สัญลักษณ์ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องหมายที่แทนสิ่งที่ทุกคนรู้ หรือสิ่งที่มีความรู้กันอยู่แล้ว แต่ตัวสัญลักษณ์นั้นพยายามที่จะอธิบายความหมาย ในสิ่งคล้ายคลึงกันหรือเทียบเคียงกัน เพื่อค้นหาบางสิ่งบางอย่างที่ยังไม่รู้ หรือ บางสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น สัญลักษณ์แสดงถึงจิตวิญญาณด้วยเช่นกัน สัญลักษณ์ มีสองลักษณะคือ 1. แบบมองอดีต (retrospective) ซึ่งเกิดจากสัญชาตญาณ 2. แบบมองอนาคต (prospective) โดยมีจุดหมายสูงสุดของมวลมนุษยเป็น ตัวนำทาง แบบมองอนาคตแสดงให้เห็นถึงสัญชาตญาณผ่านสัญลักษณ์ซึ่งถือว่าเป็น จุดกำเนิดหรือต้น (causality) และแบบมองอนาคตเผยให้เห็นถึงความ ปรารถนาความสมบูรณ์ของมนุษย์ รวมถึง การเกิดใหม่ ความกลมเกลียว และ

ความบริสุทธิ์ เป็นต้น ลักษณะแบบนี้ถือว่าเป็นสิ่งสุดท้ายหรือท้ายที่สุด (finalist) ความรู้ที่มีอยู่ในสัญลักษณ์นั้นคนเราไม่อาจรู้ได้ จึงต้องถอดรหัสเพื่อค้นหาความหมายที่อยู่ในสัญลักษณ์

วัดวาอารามในภาคอีสานนอกเหนือจากภาพวาดฝาผนังประวัติของพระพุทธเจ้าแล้วยังมีอีกเรื่องราวหนึ่งคือ ภาพงานบุญอีตสิบสองเป็นเรื่องราวงานบุญทั้งสิบสองเดือนในลักษณะวิถีชีวิตคนท้องถิ่นอีสาน แม้กระทั่งการแต่งกายตามประเพณีทั้งชายหญิง งานประเพณีอีตสิบสองไม่ได้เป็นเพียงฉา่งงานบุญที่เกิดขึ้นในแต่ละเดือน แต่เป็นสัญลักษณ์ในรูปภาพและสัญลักษณ์ผ่านพฤติกรรมในแต่ละงานบุญ ซึ่งในแต่ละงานบุญมีเหตุผลหลักในการประกอบงานบุญนั้นๆ เช่น เพื่อการกินตืออยู่ดี ความรัก ความเป็นเจ้าของ และสิ่งสำคัญที่สุดที่ต้องทำในทุกงานบุญ (ยกเว้นงานบุญเจ้าปู่) ก็คือการทำบุญไหว้พระ ตักบาตร ถวายภัตตาหาร กรวดน้ำ แสดงถึงการให้ และเป็นการรวมกันทั้งจากคนในหมู่บ้านเดียวกันและการรวมกันในตัวบุคคลเองคือกายและใจ รวมทั้งการเชื่อมต่อระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ซึ่งเป็นเป้าหมายที่แท้จริง งานบุญอีตสิบสองที่มีทุกเดือนตามการนับเดือนแบบปฏิทินไทยข้างขึ้นข้างแรมจะเวียนรอบเป็นราศี มาบรรจบกันเป็นวงรอบซึ่งขึ้นต้นด้วยการปฏิบัติอันสูงสุดของทั้งพระสงฆ์และฆราวาสคือกรรมฐาน และจบรอบงานบุญเดือนสิบสองด้วยการถวายผ้าที่มีค่ายิ่งกว่าผ้าใดๆ นามาซึ่งบุญอันสูงยิ่ง ผักกฐิน เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการพัฒนาการความเจริญทางวัฒนธรรมของชุมชน คำตอบท้ายที่สุด (finalist) และการมองอนาคต (prospective)

การสร้างสัญลักษณ์เกิดจากแรงขับ (drive force) และแรงดึงดูด (attractive drive) นั่นคือการผลักดันที่เกิดจากพลังสัญชาตญาณ และการดึงเข้าซึ่งเกิดจากเป้าหมายเหนือจากทางโลก ทั้งสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสัญลักษณ์ ความเข้มข้นของจิตใจผ่านสัญลักษณ์นั้นเกิดจากการรวมกันระหว่างต้นและการทำนายถึงสิ่งท้ายที่สุด

อีตแรกเริ่มเดิมทีของคนอีสานนับตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง คือบุญไหว้เจ้าปู่ การกราบไหว้สักการะและบูชาัญญต่อผีบรรพบุรุษซึ่งถือว่าเป็นศาสนาดั้งเดิมของคนไทก่อนที่จะรับนับถือศาสนาพุทธ ผีบรรพบุรุษนี้เรียกกันด้วยชื่ออื่นๆ ก็มี เช่น ปู่เมศศักดิ์ ปู่ตา เลือเมือง ปู่ถา การกราบไหว้แสดงความเคารพต่อท่าน เพื่อให้บรรพบุรุษซึ่งถือเป็นวีรบุรุษต้นแบบดูแลรักษาเรา ซึ่งก็หมายถึงลูกหลานของท่าน การฆ่าเพื่อบูชาัญญเป็นสัญญาตญาณดิบของมนุษย์เพื่อนำเลือดและเนื้อของสัตว์สังเวทบางสรรพสิ่งเสียสละชีวิตผู้อื่นเพื่อชีวิตของตน บูชาัญญการฆ่าเป็นสัญญาตญาณ (causality) เพื่อจุดหมายท้ายที่สุด (finalist) คือ ความอยู่อย่างมีความสุขและปลอดภัยด้วยความคุ้มครองรักษาของพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ หลายหมู่บ้านยังคงมีพิธีหาหมูไก่ หรือวัวเพื่อถวายเจ้าปู่อยู่

เมื่อพระเจ้าฟ้าจ๋มรับนับถือศาสนาพุทธสู่อาณาจักรล้านช้าง อีตทั้งสิบสองเดือนก็มีการเพิ่มเติม ทุกเดือนมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ โดยตรงยกเว้นเดือนหกบุญบังไฟ เดือนเก้าบุญข้าวประดับดินและเดือนสิบบุญข้าวสาก แต่อย่างไรก็จะขาดพิธีกรรมทางสงฆ์ไม่ได้เลย บุญบังไฟ การยิงบังไฟ นอกจากเป็นการขอ บอก เดือนพญาเถนว่าถึงเวลาที่ท่านจะต้องโปรยฝนลงมาเพื่อการทำนาแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์ว่าถึงฤดูกาลทำนาอีกด้วย ในหมู่บ้านก็จะแบ่งเป็นคุ้มเช่นเดียวกับในจังหวัดและอำเภอ แต่ละคุ้มก็จะช่วยกันทำบังหรือบ้องไฟ งานบุญนี้มีสองวันคือ วันที่หนึ่ง เป็นมือโฮม รวบรวมบังไฟจากทุกคุ้ม ป้ายสามจัดขบวนแห่โดยแต่ละคุ้มจัดขบวนตนเอง มีเสียงดนตรีดังสนุกสนาน ขบวนระดับหมู่บ้านก็จะเป็นขบวนสั้นๆ แต่ก็สนุกสนาน เพราะงานนี้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วย ถ้าเป็นงานระดับอำเภอหรือจังหวัดแต่ละคุ้มอาจจะอยู่คนละเผ่า ฉะนั้นการแต่งกายและการฟ้อนรำก็จะเป็นเฉพาะเผ่าของตน เช่น ลาว ญ้อ ไส้ กะเลิง โย้ย ผู้ไท โดยจะนำบังไฟแห่ร่วมด้วยและไปรวมกัน ณ จุดนัดหมาย ส่วนมากเป็นวัด วันที่สองเป็นวันจุดบังไฟโดยช่วงเช้าจะร่วมกันทำบุญ

ตักบาตรถวายภัตตาหาร เสร็จงานบุญนี้ก็เริ่มทำนา ส่วนบุญข้าวสากและบุญข้าว
ประดับดินนั้น ช่วงเช้าชาวบ้านจะมารวมกันตักบาตรที่วัด พร้อมนำห่ออาหาร
คำมาก กอกยา (บุหรี) ที่จัดเตรียมให้ญาติผู้ล่วงลับ รวมทั้งผีตาแฮกมาทำพิธี
ทางศาสนา และถวายภัตตาหารพระสงฆ์ ถัดจากนั้นก็ให้ญาติที่ล่วงลับและ
ไปไถนาเพื่อไถ่ตาแฮก และบุญไหว้เจ้าปู่เป็นเพียงหนึ่งเดียวที่ไม่มีพิธีทางศาสนา
พุทธมาเกี่ยวข้องเลย จากอดีตซึ่งเป็นจุดกำเนิดนาโดยสัญชาตญาณ มาสู่บุญเข้า
กรรมในเดือนอ้ายไปบรรจบที่บุญกฐินในเดือนสิบสอง

การได้ทำทานสวดมนต์และบวชนกขัมมะในบริเวณที่พระสงฆ์ท่านมา
รวมกันปฏิบัติกรรมฐานและเข้าปริวาสกรรม ย่อมเป็นบุญอันอิมม ได้อานิสงส์
มากทั้งโลกนี้และโลกหน้า การถวายผ้ากฐินให้ท่านได้หมดครองปฏิบัติความเพียร
ย่อมเป็นบุญอันหาที่สุดไม่ได้ แต่ก่อนนั้นชาวบ้านร่วมกันทอผ้าจิวรเพื่อถวายเป็น
ผ้ากฐิน เดิวนี่ซื้อหาเอาโดยการร่วมกองบุญของชาวบ้านเองเช่นกัน แต่บางสิ่งก็
ยังทำเอง เช่น หมอน ปลอกหมอนทั้งแบบถักและแบบผ้าธรรมดา หลายคนถัก
ปลอกหมอนทั้งหมอนอิง หมอนมะยม หมอนรองสำหรับไหว้พระ หมอนหนุน
นอน และทำผ้าห่มใส่ปูนไฉ่จำนวนหลายผืน เพราะถ้าอายุเยอะแล้วสายตาไม่ดี
จะถักไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อเอาไวถวายพระ หรือเก็บเรียงไว้ในตู้แล้วค่อยๆ เลื่อนนำไป
ถวายพระ จะไม่ถวายทีละเยอะๆ ไม่เฉพาะงานกฐินที่นำหมอน ผ้าห่ม ไปร่วมบุญ
แต่ยังมีบุญข้าวประดับดิน ข้าวสาก ที่อุทิศบุญจากการถวายทั้งภัตตาหาร หมอน
ผ้าห่ม ให้ญาติพี่น้องรวมถึงบุญเผาส บุญเข้าพรรษา และบุญออกพรรษาอีกด้วย
จุดหมายสูงสุดหรือท้ายที่สุดของชาวบ้านคือการได้ทำบุญโดยเฉพาะจากสิ่งที่
ตนได้ทำกับมือ เป็นความอิมใจ วัดในหมู่บ้านหลายแห่งในจังหวัดสกลนครและ
จังหวัดนครพนมมีผู้คนจากเมืองอื่นรวมถึงกรุงเทพฯ มาอยู่วัดปฏิบัติธรรมและ
ตักบาตร ตอนเช้าเ็นตักบาตรเป็นแถวร่วมกับชาวบ้าน ทั้งคนจากตัวเมืองและ
ชาวบ้านจะเตรียมอาหารที่ดีที่สุดมาตักบาตร อาหารพื้นถิ่นแมลงเล็กแมลงน้อยนี้
แกงหน่อไม้ ลวกผัก ป่นปลา เป็นอาหารชั้นดีที่หามาได้เองไม่ต้องซื้อ และของกิน
ดีๆ ต้องถวายพระก่อน นึกถึงพระก่อน

ผ้าผืนยาวมีภาพวาดเล่าเรื่องราวพระเวสสันดรแบ่งเป็นฉากๆ และภาพวาดของพระพุทธรูปองค์ในตอนที่ต่างๆ เช่น มารผจญขณะทรงบำเพ็ญเพียร เทศน์ธรรมะโปรดพราหมณ์ ชาวบ้าน ภาพผู้คนกราบไหว้พระศาสดา บางครั้งก็มีภาพการลงโทษคนบาปประกอบการเทศน์ด้วย ภาพหลายภาพศิลปินพื้นบ้านวาดพระพุทธรูปให้ประทับบนดอกบัว ผ้าผืนนี้เป็นสมบัติของชุมชนจะเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีที่วัดและถือว่าเป็นของสูง ในบุญเผวสเมื่อชาวเมือง (คนในหมู่บ้าน) พร้อมขบวนช้างม้า (บางหมู่บ้านใช้ช้างจริงม้าจริง บางหมู่บ้านตกแต่งเหมือนของจริง) ผ้าเผวส เมื่อไปเชิญพระเวสสันดรและนางมัทรีในป่า ผ้านี้จะใช้เป็นฉากหลังพระสงฆ์เทศน์หรือแห่เชิญท่านทั้งสองเข้าเมือง หลังจากนั้นทุกคนจะถือผ้าเผวสเดินเป็นขบวนยาวเข้าเมือง (วัด) แล้ว ประทับชมนรอบอุโบสถ ผ้าผืนนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งการนำพาไปให้ถึงบุญอันยิ่งใหญ่

ในการเล่าเรื่องราวพระเวสสันดรในผืนผ้านั้น เริ่มตั้งแต่เจ้าชายสิทธารถะ ทรงผนวชและเจริญความเพียรขณะที่มีมาร และเรื่องราวที่ผู้วาดจัดใส่เข้าไปในฉากหนึ่งฉาก แล้วจึงเริ่มด้วยเรื่องราวของพระเวสสันดรตั้งแต่การขอยืมช้างปัจจัยนาโคโดยพระเจ้ากิงคราษฎร์และชาวเมืองสีพี จนถึงการเสด็จเข้าเมืองพร้อมขบวนแห่แห่นของพระราชบิดา พระราชมารดา พราหมณ์ เสนาบดี ชาวเมืองทั้งหลาย เรื่องราวที่แสดงถึงความอยากเพื่อสนองตอบความสุขสบายและความพอใจของตนเป็นสำคัญ สัญชาตญาณดิบหรือกิเลส ความอยาก ความไม่อยากต่างๆ การกระทำที่จิตใจทำขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาของตนโดยเฉพาะ และไม่ได้คำนึงถึงผู้อื่นหรือคนหมู่มากจะทุกข์ยากทั้งกายและใจ ไม่ว่าจะเป็นการขอช้าง การขับให้ออกจากเมือง และขู่คนที่ทำตามกิเลสตนโดยเฉพาะอย่างยิ่งความโลภ อยากมีมาก อยากกินเยอะ ไม่มีความเมตตาต่อเด็กทั้งสอง ภาพแทนสัญลักษณ์ที่นำโดยพลังงานสัญชาตญาณดิบ และท้ายที่สุดก็โดนตั้งโดยความบริสุทธิ์หรือเป้าหมายสูงสุดของมวลมนุษยชาติ เป้าหมายสูงสุดหรือเป้าหมายท้ายที่สุดหมายถึงจุดหมายด้านศาสนา สัญลักษณ์ทำให้เห็น

จิตได้สำนึกร่วมของหมู่ชนนั้นๆ สัญลักษณ์เองก็เป็นผลผลิตจากจิตได้สำนึกของหมู่ชนนั้นเช่นกัน และสัญลักษณ์จะประกอบด้วยด้วยลักษณะสองแบบเสมอ นั่นคือมองอดีตและมองอนาคต ผ้าเผอสเป็นสัญลักษณ์ที่ชุมชนवादขึ้น ซึ่งในหลายหมู่บ้านการเล่าเรื่องราวในภาพวาดแทบไม่แตกต่างกัน ผู้คน (ในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง) หลั่งไหล เบียดเสียดกันเพื่อร่วมกันถือผ้าเผอสเข้าวัด เสมือนผ่านการใช้กิเลสตน และเดินทางมาเพื่อจุดหมายท้ายสุด ได้บุญบริสุทธิ์อันสูงสุดที่ได้กระทำ การอันเชิญท่านสู่เมือง หรือขอให้พระพุทธรองค์นำพาสู่ศาสนธรรม ภาพต่างๆ ภายในผ้าเผอสแทนการมองอดีต (retrospective) ที่เกิดจากสัญชาตญาณดิบของคน คือ ความอยากหรือความโลภของตน ที่มาก่อนความทุกข์ยากของผู้อื่น เป็นสาเหตุ (causality) การมองอนาคต (prospective) ที่มีความพยายามละสัญชาตญาณดิบต่างๆ เพื่อสู่เป้าหมายที่แท้จริง ตามที่สัญลักษณ์แสดงให้เห็นหรือท้ายที่สุดแห่งการทำตามกิเลสหยาบของตน (ชูก) และท้ายที่สุดแห่งการทำความดี (บำเพ็ญของพระเวสสันดร) ซึ่งถือว่าเป็นคำตอบ (finality) พระพุทธรองค์ประทับบนดอกบัวสีชมพูสวยสดนั้นคือจักรวาลดอกบัวหรือวงกลม มันทาล่าที่เป็นการหมุนเวียนทำให้เกิดพลังและเป็นพลังของการเกิด มันทาล่าที่แสดงถึงการเวียนเข้าสู่พลัง ณ จุดศูนย์กลาง และเป็นจุดกึ่งกลางของจักรวาล พระองค์ทรงอยู่เหนือพลังทั้งปวง

งานอีตสิบสองเป็นสัญลักษณ์ที่ให้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความเจริญทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของชาวนาอีสาน โดยมีพื้นฐานของการจัดงานบุญ เพื่อเป้าหมายสูงสุดคือความเจริญในพระศาสนา (finality) พ้นจากกิเลสต้นแห่งทุกข์ทั้งปวง (causality)

บทสรุป

ฮิตสิบสองไม่ใช่เป็นเพียงแค่ประเพณีปฏิบัติของคนอีสาน แต่เป็นวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ สำหรับคนอีสานแล้ว งานบุญฮิตสิบสองเป็นสิ่งที่ขาดจากชุมชนไม่ได้ แต่ละงานบุญยังถือปฏิบัติกันเป็นปกติวิสัย มิได้ลดยหลายงานกลับทำให้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น และจัดงานอย่างยิ่งใหญ่ด้วยความสมานศรัทธาของชาวบ้านเอง เป็นความปิติและอิ่มใจ การประกอบงานบุญในแต่ละเดือนคือวิถีชีวิตของชุมชน ในทุกๆ เดือนมีงานประเพณี บางงานต้องรวมพลังกันเพื่อจัดเตรียมและดำเนินงาน ดังเช่น บุญกองข้าว บุญเวส บุญกฐิน บุญไหว้เจ้าปู่ บุญเข้ากรรม เป็นต้น บางบุญไปรวมกันที่วัดซึ่งไม่ต้องจัดเตรียมอะไรมากนักคือ บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก และสิ่งที่ชาวบ้านปฏิบัติไม่ขาดนี้อาจถือได้ว่าเป็นหัวใจของชุมชน เป็นจุดศูนย์กลางที่คนในหมู่บ้านมารวมกันทั้งกายและใจ หลายสิ่งหลายอย่างในชุมชนหมู่บ้านอาจปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่คนภายนอกพยายามเร่งเร้า แต่ก็มีหลายสิ่งที่ชาวบ้านยังไม่เร่งรีบตาม โดยเฉพาะงานบุญประเพณี และงานบุญฮิตสิบสองของแต่ละชุมชนก็เป็นตัวบ่งบอกถึงตัวตนหรือบุคลิกของชุมชนนั้นๆ ด้วย เช่น ระดับของความสามัคคีกลมเกลียว ความขยัน ฯลฯ

ทั้งนี้งานบุญก็มิได้มีความหมายด้านจิตใจเพียงอย่างเดียว แต่มีความหมายสำคัญในด้านพฤติกรรม การกระทำ สำหรับชาวบ้านเองด้วย โดยเฉพาะการร่วมมือกันทำงานให้ลุถึงความสำเร็จ และการศึกษาจิตใต้สำนึกจะต้องศึกษาการกระทำของชาวบ้านเป็นสิ่งสำคัญด้วย เนื่องจากการกระทำที่มาจากจิตใจเป็นส่วนของจิตใต้สำนึก และจิตใต้สำนึกจะแสดงให้เห็นชัดเจนเมื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกเหนือจากงานฮิตสิบสองและจิตใต้สำนึกที่ร่วมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ละงานฮิตสิบสองหรือความเชื่อบางประการ ยังแสดงจุดเด่นของจิตใต้สำนึกที่ร่วมในแต่ละส่วนด้วยเช่นกัน ดังเช่น ขวัญข้าวหรือแม่โพสพ แม่ต้นแบบ (mother archetype) ซึ่งเป็นจิตใต้สำนึกที่ร่วมของคนไทยกลุ่มต่างๆ

อาจเนื่องด้วยคนไทยเป็นสังคมชาวที่มีจิตใต้สำนึกร่วมเรื่องแม่ขวัญข้าวที่ต่างจากชุมชนข้าวกลุ่มอื่นๆ การเรียงร้อยคำที่ไพเราะเป็นโคลงกลอนเพื่อแสดงถึงความรักและเคารพต่อนางขวัญข้าวหรือแม่โพสพ และเฉพาะเพศหญิงที่เป็นผู้เชิญแม่โพสพกลับคืนสู่ยังข้าว เป็นต้น จิตใต้สำนึกร่วมของคนอีสานแอ่งสกลนคร แสดงให้เห็นถึงจิตใจส่วนที่เที่ยงแท้ซึ่งฝังลึกอยู่ในส่วนลึกของจิตใจ เป็นตราประทับจากรุ่นสู่รุ่น จากชาติภพหนึ่งสู่อีกชาติภพหนึ่ง ไม่ใช่จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล แต่เป็นจิตใต้สำนึกร่วมของมวลชน เป็นพลังจากจิตใจสู่พฤติกรรม จิตใต้สำนึกร่วมคือความเป็น รากเหง้า ที่คนอีสานไม่ว่าไปอยู่อาศัย ณ ที่ใด และถึงแม้จะไม่ใช้ถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ก็จะไม่ลืมรากเหง้าของเผ่าพันธุ์ตน

พิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเปรียบเสมือนการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น เป็นสิ่งที่บอกเล่าถึงความเป็นชาติและวัฒนธรรมของชนชาตินั้นๆ ประเพณีอีตสิบสองเป็นการปฏิบัติที่ถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไปได้ดำเนินตาม เปรียบเป็นหนังสือที่บอกเล่าและย้ำความเป็นตัวตนคนอีสาน พฤติกรรมซึ่งรวมทั้งการกระทำและความเชื่อ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงจิตใต้สำนึกร่วมของคนอีสานแอ่งสกลนคร จิตใต้สำนึกร่วมทำให้ได้รู้จักตัวตนอย่างลึกซึ้ง

กิจวัตรแรกเริ่มของวันในชุมชนหมู่บ้าน การรอกอยใส่บาตร

ข้าวไล่ถึง นังรอขบวนแห่เพื่อรับบริจาคมอบข้าวให้หมู่บ้าน
ในงานบุญประเพณีข้าวเปลือกหรือบุญกองข้าว

ทุ่งนาจิตภูผาเหล็ก เทือกเขาภูพาน อำเภอส่องดาว
จังหวัดสกลนคร (ภาพโดย โสภณ ทองสม)

นำข้าวเปลือกจากนาข้าวกลับบ้าน

ไพฑูรย์ ภูธา. (2554). *ความเป็นมาคนอีสาน: ในเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์.*

กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พระเทพรัตนโมลี. (2537). *ประวัติย่อพระธาตุพนม.* ม.ป.ท.: สติติการพิมพ์.

พระมหาสมศักดิ์ สุทธิญาณเมธี. (2552). *พระธรรมจาริก: อัตลักษณ์ 6 กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง.* กรุงเทพฯ: ต้นบุญ.

ชมรมอนุรักษ์พุทธศิลป์นครพนม. (2551). *หลวงปู่คำพันธ์โฆสปัญโญ พระมหาเถระวิปัสสนาจารย์ใหญ่ลุ่มแม่น้ำโขง.* นครพนม: ชมรมอนุรักษ์พุทธศิลป์นครพนม.

สุนัด โปทิสาน และหนูไซ พุมมะจัน. (2543). *ประวัติศาสตร์ลาว.* เวียงจันทน์: โรงพิมพ์แห่งรัฐ. (ภาษาลาว)

สุวิทย์ อธิศาสตร์. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544.* กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

สุวิทย์ อธิศาสตร์. (2550). *ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488.* ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มแม่น้ำโขง

สงวน โชติสุขรัตน์. (2512). *ประเพณีไทยภาคเหนือ.* กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

วิสุทธ์ บุญยกุล. (2553). *เสียง ศิริจันทร์ วีรชนนักประชาธิปไตย ขุนพลภูพาน (รำลึก 100 ปี ขุนพลภูพาน).* กรุงเทพฯ: ชนนิยม

Atal, Yogesh. (2006). *Changing Indian Society.* Jaipur: Rawat.

Bramwell, Anna. (1985). *Blood and soil: Richard Walther Darré and Hitler's "Green Party".* London: Kensal Press.

Gandhi, M.K. (2009). *India of My Dreams*. New Delhi: Rajpal & Sons.

Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. London: Dell.

Jung, C. G. (1966). *Psychology and Religion*. New Haven: Yale University Press.

Jung, C. G. (1973). *On the Nature of the Psyche*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, C. G. (1982). *Aspects of Feminine*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, C. G. (1983). *Alchemy Studies*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, C. G. (1989). *Memories, Dreams, Reflections*. New: Vintage.

Jung, C. G. (1990). *The Archetypes and Collective Unconscious*. Princeton: Prince University Press.

Jung, C. G. (1991). *Analytical Psychology*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, C. G. (1991). *The Development of Personality*. London: Routledge.

Jung, C. G. (1993). *Psychology and Alchemy*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, C. G. (2001). *Four Archetpyes*. New York: Routledge.

Jung, C. G. (2001). *The Spirit in Man, Art and Literature*. New York: Routledge.

Jung, C. G. (2002). *Psychology of the Unconscious*. New York: Dover.

Jung, C. G. (2003). *Aspects of the Masculine*. New York: Routledge.

Jung, C. G. (2006). *The Undiscovered Self*. New York: Signet.

Jung, C. G. and Kerenyi, C. (1971). *Essays on a Science of Mythology*. Princeton: Princeton University.

Potter, Salamith Heins & Potter, Jack M. (1990). *China's Peasants: the Antropoligy of a revolution*. Cambridge: Cambridge University Pree.

Rangarajan, L.N. (1992). *Kautilya: The Arthashastra*. New Delhi: Penguin.

Tierney, Emiko Ohnuki. (1993). *Rice as Self: Japanese Identities through Time*. New Jersey: Princeton University.

Walker, Anthony. (1975). *Farmers in the Hills Ethnographic Notes on the Upland People of North Thailand*. Pinang: Penerbit University Sains Malasia.

ดัชนีคำ

กฐิน (บุญ) 11, 20, 21, 79, 85, 88, 121, 130, 132, 133, 139, 147, 149, 153

การเก็บกดไว้ (repression) 135

การใช้พลังงาน (the use of energy) 3, 7, 38, 139

การแทนที่ (suppression) 135, 138

การพัฒนาบุคลิกภาพ (personality development) 7, 123

การมองอนาคต (prospective) 147, 151

การรับรู้สัมผัส (sensing) 140, 141, 142

การรวมเป็นหนึ่งเดียว (wholeness) 92, 127, 146

กองข้าว (บุญ) 11, 13, 35, 36, 51, 65, 67, 70, 71, 83, 84, 88, 93, 96, 110,
118, 119, 130, 134, 153, 155

เข้ากรรม (บุญ) 10, 11, 12, 13, 90, 91, 113, 121, 126, 129, 131, 139,
149, 153

เข้าพรรษา (บุญ) 3, 11, 18, 80, 90, 129, 144, 149

ข้าวจี (บุญ) 10, 11, 14, 51, 69, 70, 71, 129, 138, 144, 145

ข้าวประดับดิน (บุญ) 3, 10, 11, 19, 35, 51, 117, 127, 130, 140, 148,
149, 153

ข้าวสาก (บุญ) 11, 19, 35, 51, 127, 130, 133, 140, 148, 149, 153

ความคิด (thinking) 23, 24, 33, 36, 40, 52, 55, 70, 89, 115, 132, 140,
141, 142, 143, 144, 145

ความรู้สึก (feeling) 13, 23, 24, 28, 34, 35, 37, 38, 40, 46, 48, 50, 59,
61, 68, 72, 78, 80, 101, 113, 115, 116, 131, 134, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 146

คอมมิวนิสต์ 56, 58, 59

คำเชื่อมโยง (word association) 34, 134

คำตอบท้ายที่สุด (finalist) 147

คำสำคัญ (key word) 3, 34, 35, 134

จิตใจ (psyche) 3, 7, 9, 12, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 52, 55, 78, 80, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 113, 116, 117, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 153, 154

จิตใต้สำนึกกร่วม (collective unconscious) 3, 5, 7, 12, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 45, 46, 47, 49, 61, 65, 78, 81, 86, 87, 88, 151, 153, 154

จิตสำนึก (ego) 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 61, 64, 78, 80, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 100, 101, 116, 128, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 147

จิตสำนึกแทรกซ้อน (constellating power of complex) 37, 133, 134

จีน 41, 42, 99, 104, 106, 127, 138

จุดหมายท้ายที่สุด (finalist) 148

ญี่ปุ่น 49, 72

ด้านมืด (shadow) 3, 7, 117, 118, 120

ต้นแบบ (archetpye) 3, 7, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 61, 65, 67, 68, 69, 71, 73, 78, 80, 86, 87, 101, 146, 148, 153

ตัวตน (Self) 3, 7, 9, 18, 32, 33, 36, 38, 43, 46, 49, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 97, 100, 101, 116, 121, 123, 124, 143, 146, 153, 154

บุคลิกภาพแบบเปิดตัว (extrovert) 138, 140

บุคลิกภาพแบบปิดตัว (introvert) 140

บุคลิกภาพเปิดแบบความรู้สึก (extrovert feeling type) 145

บุคลิกภาพปิดแบบความคิด (introvert thinking type) 145

บั้งไฟ (บุญ) 3, 10, 11, 17, 53, 74, 79, 80, 106, 113, 127, 129, 134, 144, 148

ปม (complex) 24, 31, 32, 33, 61, 137

เพชร (บุญ) 3, 11, 14, 15, 16, 55, 82, 83, 88, 90, 112, 113, 125, 128,
129, 139, 140, 149, 150, 151, 153

พญานาค 36, 46, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 133

พลังงานที่เก็บกดไว้ (repression energy) 129

พลังงานของจิตใจ (psychic energy) 26, 28, 37, 39, 128, 130, 131, 132,
137, 138, 139

พลังงานบริสุทธิ์ (sublimation energy) 129, 137

พลวัตของจิตใจ/พลังงานของจิตใจ (dynamics of psyche) 7, 26, 37, 38, 130

แรงขับ (drive force) 26, 27, 39, 126, 132, 146, 147

แรงขับของจิตใจ (libido) 126

แรงดึงดูด (attractive drive) 147

สัญลักษณ์ (symbol) 3, 7, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 46, 49, 50, 66,
68, 69, 72, 80, 92, 98, 114, 146, 147, 148, 150, 151

สัญลักษณ์แบบมองอดีต (retrospective) 146, 148, 151

สัญลักษณ์แบบมองอนาคต (prospective) 146

สัญชาตญาณ (intuition) 25, 26, 27, 28, 38, 39, 40, 49, 55, 61, 114, 126,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151

สงครามด์ (บุญ) 11, 16, 54, 88, 106, 113, 129, 137, 141, 142

เหตุต้นกำเนิด (causality) 124, 125, 146, 148, 151

หน้ากาก (persona) 7, 39, 120, 121, 122, 123

หน้าที่ (function) 3, 7, 21, 39, 45, 52, 57, 62, 64, 76, 86, 96, 104, 109,
110, 111, 113, 114, 121, 123, 124, 136, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146

หน้าที่นำ (superior function) 142, 143

หน้าที่รอง (inferior function) 142, 143

หน้าที่หลัก (principal function) 86, 121, 142

หยั่งรู้ตนเอง (self-realisation) 123

หลักการเปลี่ยนถ่าย (principle of entropy) 37, 135, 138

ไหว้เจ้าปู่ (บุญ) 3, 17, 18, 47, 53, 111, 112, 113, 134, 140, 148, 149, 153

อนิมา (anima) 3, 7, 38, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117

อนิมัส (animus) 3, 7, 38, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117

อินเดีย 31, 42, 65, 68, 106, 107, 109

อินโดนีเซีย 105

ออกพรรษา (บุญ) 3, 10, 11, 20, 79, 81, 88, 90, 130, 149